

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

Серія «Питання політології»

Випуск 38

Заснована 1993 року

Харків

2020

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 19 від 28.12.2020 р.)

Індексується: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

Головний редактор:

Журженко Т.Ю. – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія);

Заступник головного редактора:

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Відповідальний секретар:

Комарова Т.Г. – канд. політ. наук, доцент кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. – доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Качмарський М. – доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. – співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21570 – 11470Р від 21.08.2015

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2020

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

**THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series «Issues of Political Science»

Issue 38

Established in 1993

Kharkiv

2020

The Journal addresses the current problems of theory and practice of political processes in the context of globalization.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol number № 19 dated 28.12.2020).

Indexed: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science».

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Visiting Professor in the Political Science Department at the University of Vienna (Austria) (*Editor-in-Chief*);

Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Deputy Editor*);

Tetyana Komarova – Ph.D. in Political Science, Associate Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Executive Secretary*);

George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);

Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);

Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);

Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);

Marcin Kaczmarek – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);

Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);

Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);

Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;

Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;

Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Web-site: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

The articles were reviewed internally and externally.

Certificate of state registration KB № 21570 – 11470P dated 21.08.2015

© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2020

ЗМІСТ

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА: «СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ»

Шаповаленко М.В. «Політичний компрадор» як феномен у процесі глобалізації	8
Мисишин О. І. Політична корупція як система протиправних дій: варіативність аспектів	14
Телешун Я. С. «Глобальна корупція» – феномен ХХІ століття	22

ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ

Романюк О.І. Кінець посткомунізму та тенденції подальшого розвитку колишніх комуністичних країн (англійською)	35
Попков Д. О. Дилеми інституційного дизайну форми правління для розколотого суспільства	42
Баталов О.А. Гібридний варіант переходу України з периферії світ-економіки до напівпериферії	52
Мовчан У. І. Як закінчуються військові конфлікти? Уроки для України (англійською)	57
Руденко Ю.Ю. Проблема кореляції понять «суверенітет» та «національна ідентичність»: теоретичний та практичний виміри	65

СВІТОВА ПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Чебан О. Я. Наслідки виходу Ірану з ядерної угоди для євроатлантичної безпеки	72
Гайко О.С. Демографічні процеси в сучасному світі як чинник міжнародної безпеки	83
Целуйко М. Є. Соціально-політичні фактори існування терористичних груп в ісламських державах	89
Геба Г.І. Перспективи «Італекзиту» у контексті ризиків посилення дезінтеграційних процесів в Європі	97
Сутула О. А., Григор'єва С. В. Геополітичні складові гібридної війни: концептуальний аналіз	109
Фещенко И. В. Аннексія и оккупация как факторы обострения вооруженно-политического конфликта, развязанного Россией против Украины	116
Набока А. В. Особливості національної безпеки України в умовах міжнародної невизначеності	123

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Півнева Л. М. Інновації в політиці викладання в університетах у контексті академічних революцій (англійською)	129
--	-----

ДИСКУСІЙНА ТРИБУНА

Фісун О.А., Авксентьєв А.О. Як спрацювала пропорційна система «відкритих списків» на місцевих виборах 2020 р. в Харківській області?	139
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СПЕЦИАЛЬНАЯ ТЕМА НОМЕРА: «СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КОРРУПЦИИ»

- Шаповаленко М.В.** «Политический компрадор» как феномен в процессе глобализации 8
- Мысышин А. С.** Политическая коррупция как система противоправных действий: вариативность аспектов 14
- Телешун Я. С.** «Глобальная коррупция» – феномен XXI столетия 22

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ПОЛИТОЛОГИЯ

- Романюк А. И.** Конец посткоммунизма и тенденции дальнейшего развития бывших коммунистических стран (на англ. яз.) 35
- Попков Д. А.** Дилеммы институционального дизайна формы правления для расколотого общества 42
- Баталов А.А.** Гибридный вариант перехода Украины из периферии мир-экономики в полупериферию 52
- Мовчан У. И.** Как заканчиваются военные конфликты? Уроки для Украины (на англ. яз.) 57
- Руденко Ю. Ю.** Проблема корреляции понятий «суверенитет» и «национальная идентичность»: теоретическая и практическая стороны 65

МИРОВАЯ ПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

- Чебан А.Я.** Последствия выхода Ирана из ядерного соглашения для евроатлантической безопасности 72
- Гайко О. С.** Демографические процессы в современном мире как фактор международной безопасности 83
- Целуйко М. Е.** Социально-политические факторы существования террористических групп в исламских государствах 89
- Геба А. И.** Перспективы «Италекзита» в контексте рисков усиления дезинтеграционных процессов в Европе 97
- Сутула О. А., Григорьева С. В.** Геополитические составляющие гибридной войны: концептуальный анализ 109
- Фещенко И. В.** Аннексия и оккупация как факторы обострения вооруженно-политического конфликта, развязанного Россией против Украины 116
- Набока А. В.** Особенности национальной безопасности Украины в условиях международной неопределенности 123

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПОЛИТОЛОГИИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

- Пивнева Л. Н.** Инновации в политике преподавания в университетах в контексте академических революций (на англ. яз.) 129

ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА

- Фисун А.А., Авксентьев А.А.** Как сработала пропорциональная система «открытых списков» на местных выборах 2020 г. в Харьковской области? 139

CONTENT

SPECIAL TOPIC OF THE ISSUE: CONTEMPORARY STUDIES OF CORRUPTION

Shapovalenko M. «Political Comprador» as a Phenomenon in the Process of Globalization	8
Mysyshyn O. Political Corruption as a System of Illegal Actions: Variability of Aspects	14
Teleshun Ia. «Global Corruption» – Is A Phenomenon of the XXIst Century	22

COMPARATIVE POLITICS

Romanyuk O. The End of Postcommunism and the Trends of the Further Development of Ex-Postcommunist Countries	35
Popkov D. Dilemmas of Institutional Design of the Form Of Government for a Splitted Society	42
Batalov O. Hybrid Version of Ukraine Transition From Periphery of World-Economy to Semi-Periphery	52
Movchan U. How Do Military Conflicts End? Lessons for Ukraine	57
Rudenko J. The Problem of Correlation of the Concepts «Sovereignty» and «National Identity»: Theoretical and Practical Dimension	65

WORLD POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Cheban O. Consequences of Iran's Withdrawal From the Nuclear Deal for Euro-Atlantic Security	72
Gaiko O. Demographic Processes in the Modern World as a Factor of International Security	83
Tseluiko M. Socio-Political Factors of Terrorist Groups Existence in Islamic States	89
Heba H. Prospects of Italexit in the Context of Risks of Strengthening Disintegration Processes in Europe	97
Sutula O., Grygoryeva S. Geopolitical Components of Hybrid War: Conceptual Analysis	109
Feshchenko I. Anexia and Occupation as Factors Of Excervation of The Armed-Political Conflict Unleashed by Russia Against Ukraine	116
Naboka A. Peculiarities of National Security of Ukraine in Conditions International Uncertainty	123

TEACHING POLITICAL SCIENCE IN HIGHER EDUCATION

Pivneva L. Innovations in Policy of Teaching at the Universities in the Context of Academic Revolutions	129
--	-----

DISCUSSION FORUM

Fisun O., Avksentiev A. How Open List Proportional Representation Works in the 2020 Local Elections at Kharkiv Region?	139
---	-----

**СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА:
«СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ»**

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-01
УДК 327.7/327.5

Шаповаленко Марина Володимирівна

професор, д. політ.н.,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

«ПОЛІТИЧНИЙ КОМПРАДОР» ЯК ФЕНОМЕН У ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються основні чинники феномена компрадорства як актора глобалізації. Глобальна ліберальна демократія, яка формувалася протягом другої половини ХХ ст., на часі трансформується. На геополітичний простір виходять нові актори. Геополітичний порядок в перші десятиліття ХХІ с. зіштовхується з викликами як минулого століття, так і нового. Виокремлюються питання нового порядку денного та чинники нових викликів; вказуються перспективи подолання геополітичної турбулентності. Акцентується увага посиленні інтенсивності викликів ХХ ст. поряд із появою нових у другому десятилітті ХХІ ст. Серед нових викликів – пандемія Covid-19 та, відповідно, глобальний карантин, які призвели до зростання соціальної напруги у суспільствах різних регіонів світу, поставили під питання спроможність державних структур забезпечити національну безпеку та здоров'я своїх громадян, що в цілому може мати несподівані наслідки, як для окремих регіонів та держав, так і світу в цілому. Завдяки закриттю державних кордонів, згортанню транспортних зв'язків між континентами та країнами, між внутрішньонаціональними регіонами утворилася нетипова для глобалізованого світу ситуація, знайома нам з історичного минулого, а саме – відтворення світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії.

Вказується, що з точки зору світ-системного аналізу, невелика кількість з них належить до капіталістичного центру, тобто до ядра, де формується глобальний порядок денний і засоби захисту національної безпеки. Але переважна кількість країн і держав знаходяться в групах периферії та напівпериферії. Явище, що стало результатом колоніальної політики за часів народження капіталізму, зберігається дотепер, але в інших формах, зберігаючи свої функції. Водночас зберігається необхідність підтримки неокolonіальних порядків, і тому залишається політична зацікавленість у формуванні таких груп в країнах третього світу (периферії).

Ключові слова: світ системний аналіз, колоніалізм, компрадор, глобалізація, актор глобалізації, політичний компрадор

Шаповаленко Марина Владимировна

профессор, д. полит.н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

«ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОМПРАДОР» КАК ФЕНОМЕН В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Анализируются основные факторы феномена компрадорства как актора глобализации. Глобальная либеральная демократия, которая формировалась в течение второй половины XX в., ныне трансформируется. На геополитическое пространство выходят новые акторы. Геополитический порядок в первые десятилетия XX с. сталкивается с вызовами как прошлого века, так и нового. Выделяются вопросы новой повестки дня и факторы новых вызовов; показываются перспективы преодоления геополитической турбулентности. Акцентируется внимание на усилении интенсивности вызовов XX в. наряду с появлением новых во втором десятилетии XXI в. Среди этих вызовов – пандемия Covid-19 и, соответственно, глобальный карантин, которые привели к росту социальной напряженности в обществах разных регионов мира, поставили под вопрос способность государственных структур обеспечить национальную безопасность и здоровье своих граждан что в целом может иметь неожиданные последствия, как для отдельных регионов и стран, так и мира в целом. Благодаря закрытию государственных границ, сворачиванию транспортных связей между континентами и странами, между внутренними национальными регионами создалась нетипичная для глобализованного мира ситуация, знакомая нам из исторического прошлого, а именно воссоздание мира раздробленного феодализма, где работают другие механизмы социального и политического взаимодействия.

Указывается, что с точки зрения мир-системного анализа, небольшое количество из них принадлежит к капиталистическому центру, то есть к ядру, где формируется глобальная повестка дня и средства защиты национальной безопасности. Но подавляющее большинство стран и государств находятся в группах периферии и полупериферии. Явление, которое стало результатом колониальной политики зарождающегося капитализма, сохраняется до сих пор, но в других формах, сохраняя свои функции,. Одновременно сохраняется необходимость поддержки неоколониальных порядков и потому сохраняется политическая заинтересованность в формировании таких групп в странах третьего мира (периферии).

Ключевые слова: світ системний аналіз, колоніалізм, компрадор, глобалізація, актор глобалізації, політичний компрадор

Maryna Shapovalenko

Professor, Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

«POLITICAL COMPRADOR» AS A PHENOMENON IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

The main factors of the comprador phenomenon as an actor of globalization are analyzed. The global liberal democracy that took shape during the second half of the 20th century is now being transformed. New actors are entering on the geopolitical space. Geopolitical order in the first decades of the XX s. faces the challenges of both the past century and the new. The issues of the new

agenda and factors of new challenges are highlighted; shows the prospects for overcoming geopolitical turbulence. Attention is focused on the intensification of the challenges of the 20th century, along with the emergence of new ones in the second decade of the twenty-first century. Among these challenges - the Covid-19 pandemic and, accordingly, the global quarantine, which led to an increase in social tension in societies of different regions of the world, put on question the ability of state structures to ensure national security and the health of their citizens, which in general can have unexpected consequences, both for individual regions and countries, and the world as a whole. Due to the closure of state borders, the curtailment of transport links between continents and countries, between the internal national regions, a situation that is atypical for a globalized world has been created, which is familiar to us from the historical past, namely, the recreation of the world of fragmented feudalism, where other mechanisms of social and political interaction operate.

It is indicated that from the point of view of the world-systems analysis, a small number of them belong to the capitalist center, that is, to the core, where the global agenda and the methods of protecting national security are formed. But the overwhelming majority of countries and states are in the periphery and semi-periphery groups. The phenomenon, which was the result of the colonial policy of nascent capitalism, persists to this day, but in other forms, retaining its functions. At the same time, the need to support the neo-colonial order remains, and therefore there is still a political interest in the formation of such groups in the third world (periphery) countries.

Key words: world-system analyses, colonialism, comprador, globalization, actor of globalization, political comprador

Геополітичний порядок в перші десятиліття ХХІ с. зіштовхується з викликами як минулого століття, так і нового, які за своїм характером та масштабами значно більші. Тому знову постає низка питань на порядку денному: які чинники нових викликів; перспективи подолання геополітичної турбулентності; основні актори, які можуть забезпечити стабільність та безпеку та хто є актором глобалізації в різних регіонах світу. Виклики ХХ ст. набрали нової інтенсивності у другому десятилітті ХХІ ст. разом із новими викликами – пандемія Covid-19 та глобальний карантин, які призвели до зростання соціальної напруги у суспільствах різних регіонів світу, поставили питання про спроможність державних структур забезпечувати національну безпеку та охорону здоров'я своїх громадян, що в цілому може мати несподівані наслідки, як для окремих держав і регіонів, так і світу в цілому. Закриття державних кордонів, згорання транспортних зв'язків між країнами та континентами, між внутрішньонаціональними регіонами утворили незвичну для глобалізованого світу ситуацію, а саме – відтворення світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії.

Утім, сучасний світ є результатом геополітичного розвитку та глобальних зсувів останнього століття і тепер певною мірою являє собою конкурентну систему

наддержав, союзів держав, націй-держав та міжнародних організацій (ООН, ЄС, НАТО, СОТ, МВФ, Арабський світ, Азійський регіон), транснаціональних корпорацій (близько 500, половина з центрів яких знаходиться у США і так звана «глибинна держава») та світової фінансово-промислової еліти. Така світова модель загалом демонструє наявність багатьох протиріч, що діють у сфері глобального соціального – інтеграцію і диференціацію економічних, політичних, культурних та інших сил людства, які уможливають його розвиток. Формою інтеграційних проявів сьогодні є процес глобалізації, що триває, за різними оцінками, декілька століть зі зміною масштабів, акторів, засобів і механізмів розвитку експансії і взаємодії.

Глобалізаційні виклики ХХ століття і їхні наслідки – мультиполяризація світоустрою, «демократизація» світового політичного простору, транснаціональні загрози (міжнародний тероризм, техногенні, міграційні проблеми), вразливість соціально-політичних систем (як національних, так і глобальної) – деформують систему міжнародних відносин у напрямі особливої світ-системи глобалізму, в якій за економічною і політичною ознаками відбувалося становлення лише двох полюсів (незважаючи на руйнування біполярного світу понад тридцять років тому) – домінуючих і залежних країн, що фактично перетворилося в новий різновид економічної і політичної колонізації. Втім

виклики ХХ ст. набули нової інтенсивності у ХХІ столітті і до них приєднався новий виклик – пандемія Covid-19 та глобальний карантин. Це зрештою призвело до зростання соціальної напруги у суспільствах різних регіонів світу, поставили під сумнів спроможність державних структур забезпечувати національну безпеку та систему охорони здоров'я. Через закриття державних кордонів, згортання транспортних зв'язків між країнами та континентами, між внутрішньо-національними регіонами склалася нетипова для глобалізованого світу ситуація, властива для світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії. А деякі країни перетворилися у держави роздробленого феодалізму, Україна зокрема (Чому західні моделі розвитку в Україні сьогодні не працюють 2020). Збільшується кількість гібридних держав, у яких елементи демократії перемішані з рисами авторитарного правління. Але водночас «демократизація відбувається в регіональних хвилях: країна частіше переходить до демократії чи не демократії коли такий самий перехід нещодавно відбувся в інших країнах» (Acemoglu, Naidu, Restrepo, Robinson 2019 : 96). На глобальному рівні зростає клановий капіталізм з корупційними труднощами укупі з терористичними погрозами, що спричинює падіння рівня життя переважної частини населення разом із посиленням авторитаризму правлячих еліт. Використовуючи цифрові інструменти транснаціональних репресій, авторитарні режими можуть втручатися в повсякденне життя активістів і обмежувати свободу. «Залежно від місця, яке посідають ті чи інші держави, вони мають різні за потужністю ресурси для захисту своїх інтересів і збереження своєї ніші у системі міжнародних відносин» (Marcus 2020). З точки зору світ-системного аналізу, невелика кількість з них належить до капіталістичного центру, тобто до ядра, де формується глобальний порядок денний і засоби захисту національної безпеки. Але переважна кількість країн і держав знаходяться в групах периферії та напівпериферії. Явище, що стало результатом колоніальної політики за часів народження капіталізму, зберігається і дотепер, але в інших формах, зберігаючи свої функції, водночас зберігається необхідність підтримки наоколоніальних порядків і тому є політична зацікавленість у формуванні таких груп в країнах третього світу (з точки зору світ-системного аналізу, периферії).

Уже в період класичного колоніалізму Великобританія проводила свідому ідеологічну і освітню політику, пов'язану з пошуком і вихованням компрадорської інтелігенції з нащадків індійських князів і духовенства. На думку радника генерал-губернатора, Томаса Бабінгтона Макколей, «вони повинні були стати посередниками між нами і тими мільйонами, якими ми правимо. Англофікація індійців і залучення їх до західної думки повинне було привести до створення класу індійців по крові і кольору шкіри, але англійців за смаками, судженнями, устоями і інтелектом» (Narayan 2017). Перебуваючи на посаді радника генерал-губернатора Макколей зробив великий внесок у поширення британської системи освіти не лише в Індії, а й в інших британських колоніях. Виступаючи на національному семінарі на тему «Деколонізація англійської освіти» в 2001 році, професор Капіл Капур з університету Джавахарлала Неру підкреслив, що загальноосвітня англомова освіта в Індії сьогодні має тенденцію «маргіалізувати успадковане навчання» і витіснити науковців з традиційних індійських форм мислення, спонукаючи в них «дух самоприпущення». Багато індійських націоналістів критикували маколізм, стверджуючи, що він викорчував індійські традиції у таких секторах, як фінанси, і замінив їх іноземною системою, яка була абсолютно непридатною для Індії. Крім того, вони стверджують, що маколізм призвів до того, що іноземні системи мислення стали і залишаються дотепер пріоритетними в індійських системах мислення, зокрема в індуїстських (Narayan 2017).

Слід зазначити, що головними акторами проведення колоніальної політики в самих колоніях була місцева еліта, яка отримала назву «компрадори», а явище «компрадорство». З середини ХХ ст. після завершення Другої світової війни зростає увага науковців до різноманітних радикальних націоналістичних течій, які виявили спротив частково іноземним корпораціям і частково вітчизняним компрадорським капіталістам. Термін «компрадор» походить від португальського *comprador* – покупець та від латинського *comparare* – купувати. Місцевий торговець, підприємець, був посередником між іноземним капіталом і національним ринком країни. Йому потрібні були ринки збуту товарів, нові інвестиції в економіку. Фактично ця група виступала агентом глобального капіталізму в країнах Азії (Китай, Індія), Африки та в інших регіонах

світу (Chua 2020 : 1) Компрадори відігравали важливу роль в економіці Південного Китаю, саме вони купували і продавали сировину для іноземних корпорацій, працювали в іноземних банках.

У колоніальних країнах створювалися умови для формування компраторської еліти, не лише економічної, а і політичної. Головними ознаками її діяльності було і є забезпечення інтересів не своєї держави і народу, а інтересів зовнішніх сил (держав, ТНК). Яскравим прикладом компраторства, що почало розвиватися у XVI-XVII ст., була Британська Ост-Індійська компанія, що забезпечувала європейський ринок якісними товарами з країн Ост-Індії та Китаю (1600 – 1858 рр.). Саме за часів активної діяльності цієї компанії Керівництво цією компанією активно вело торгівлю не лише з Лондона, а й у тісному контакті з представниками місцевої еліти формально незалежних князівств та суверенних держав у межах «субсидіарних» договорів. Компратори були частиною місцевої еліти, яка була посередником між іноземним капіталом та національним ринком, з одного боку, а з іншого – забезпечувала проникнення на внутрішній ринок іноземного капіталу, створювала механізми для закріплення іноземних корпорацій на національному внутрішньому ринку, не чинила перепон вивезенню цінної сировини зі своєї країни. Як правило, саме вона виступала рушійною силою модернізації національної держави у різноманітних аспектах, і глобалізації. Як підкреслює З.Бауман, вона була більш космополітичною і більшою мірою пов'язана із західною культурою, її цінностями та звичаями (Бауман 2003: 24). У зв'язку з експансіоністським характером зовнішньої політики носії західних цінностей, тобто колонізатори, мали мілітарну свідомість. Військові як соціальна група, служіння в армії, як інституту суспільства, мали почесний характер, тому представники королівських родин вважали престижним вибір цієї професії. Представники компраторства, компраторської інтелігенції зокрема, сприймали служіння в армії по-іншому, тому що це фактично означало, в першу чергу, захист неокolonіального порядку у своїй вітчизні. Але відповідну свідомість формували за допомогою освіти та виховання місіонери з метрополій, різноманітні релігійні та просвітницькі організації, саме вони йшли в другій хвилі колонізаторів.

Водночас відбуваються процеси піднесення країн Сходу (Індія та Китай) і вже введені цієї групи підвищуватися суперництво, і

різноманітні місіонерські організації будуть розповсюджувати цінності своїх культур (Рахман 2018: 89).

На сучасному етапі завдяки неокolonіальній політиці вирішуються ключові питання для інтересів США і країн ЄС через формування корумпованої прозахідної еліти (на рівні політики, адміністрування), шляхом військових заколотів (режим Піночета в Чилі, повалення режиму М.Каддафі в Лівії), політичні та державні перевороти, різноманітні кольорові революції на пострадянському просторі (Грузія, Киргизія, Єгипет, Україна, країни «арабської весни»), а також через політичну корупцію апарату державного управління. Навіть незважаючи на певні проблеми у самому ядрі країн (Асемглу, Робінсон 2019: 326). Слід зазначити, що корупція має не девіантний характер, а системоутворювальний чинник державного управління. Окрім того, існує інтелектуальне компраторство (ядром якого є інтелігенція, працівники різних рівнів освіти, культури і т.д.). До цієї групи компраторів на пострадянському просторі можна віднести досить широке коло представників інтелектуального труду. Через різного роду некомерційні організації, «гуманітарні місії» і благодійні фонди суб'єкти неокolonіальної політики намагаються впливати на освітню політику в державах периферії і напівпериферії. Оскільки компратори є частиною суспільства, у своїх діях вони створюють підклас «мережових працівників», добробут яких залежить від Заходу, прозахідних сил, тих, хто знаходить компраторну систему економіки для себе привабливою. Тим паче, що існує доларова економіка і компраторський капітал. Певна частина компраторів, накопичуючи початковий капітал, вкладала його у розвиток виробництва, таким чином, відбулася еволюція компраторів до рівня національної буржуазії. На жаль, цей процес може тривати роками, в той час як національне виробництво країни може просто зникнути. Тому еволюцію компратора в цьому напрямку можна спостерігати лише в тих країнах, в яких його промислова та наукова економіка підтримувалась державою, наприклад, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань тощо. Крім того, певна частина компраторів ставала ініціатором різного роду «кольорових революцій». Після цього держава, як правило, втрачає суверенітет, а національна економіка опиняється на межі краху і стає легкою жертвою західних компаній.

Однією з характерним рис політичного сьогодення є тенденція розвитку грома-

дянського суспільства за допомогою різноманітних НДО. Суттєвою і навіть знаковою особливістю сучасних українських НДО є їхня фінансова залежність від організацій-донорів. Діяльність багатьох українських НДО, в тому числі «мозкових центрів» була б неможливою без підтримки міжнародних донорів, зокрема: Friedrich Ebert Stiftung, Konrad Adenauer Foundation, делегації Європейської Комісії в Україні, Freedom House, USAID Agency, McArthur Foundation, Міжнародного Фонду «Відродження» (фонд Дж. Сороса), Фонду Євразія, Фонду Східна Європа, C.S. Mott Foundation, Know-How Fund, World Bank, Міжнародного Медіа Центру (ММЦ) – Інтерньюз, Counterpart International, BST Black Sea Trust, посольств США, Великої Британії, Нідерландів, Канади тощо. Безумовно, дослідження регіональних процесів, формування регіональних партій, поведінки виборців, створення прогностичних карт мають високий рівень і є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки. За деякими даними, починаючи з 1992 р., Фонд Євразія інвестував понад \$290 млн., наданих урядом США, та \$80 млн з інших джерел фінансування у понад 8400 грантів та проектів технічної допомоги у Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Росії, Таджикистані, Туркменістані, Україні та Узбекистані. Підтримка Фонду Євразія в Україні оціночно досягала \$ 10-12 млн. щорічно. В той же час сукупна підтримка власного «третього сектора» від українських меценатів і держави була на 2-3 порядки меншою.

Певним наслідком такої співпраці є формування і домінування ідеології прагматичного консьюмеризму над духовними цінностями. Середня школа, як і початкова, формує первинний соціальний капітал (Городнюк 2020). Отже, фактично через систему освіти, а тепер і радикальну її реформу держава переорієнтовує виховання певних вікових груп і за місцем проживання. Фактично відбувається процес переформування політичного компрадорства в країнах периферії, і політичні компрадори продовжують виконувати функції ретрансляції глобальних проектів ключових геополітичних акторів.

ЛІТЕРАТУРА

“Чому західні моделі розвитку в Україні сьогодні не працюють і які моделі потрібні”, 2020. *Дзеркало тижня*. 11.06.

Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo P., Robinson, J. 2019. “Democracy Does Cause Growth”, *Journal of Political Economy*. 127(1): 49-100.

Marcus, M. 2020. *Special Raport. The Digital Transnational Repression Toolkit, and Its Silencing Effects*. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/digital-transnational-repression-toolkit-and-its-silencing-effects>

Narayan R., H. L. 2017. “A Brief Study on Indian Education Policy and Planning”, *Pune Research. An International Journal in English*. 3(3): 1-6. URL: <http://puneresearch.com/media/data/issues/590a1b83dea04.pdf>

Chua, L. 2020. “Imperial negotiations: introducing comprador networks and comparative modernities”, *Architectural histories*. 8(1) 17: 1-7.

Бауман, З. 2003. *Глобалізація. Послествля для человека и общества*. М.: Весь мир.

Рахман, Г. 2018. *Истернизация. Подъем Азии и спад Америки от Абама до Трампа*. Дніпро: Баланс Бизнес Букс.

Аджемоглу, Д., Робінсон, Дж. 2020. *Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи*. К.: Наш формат.

Городнюк, О. 2020. *Проект “Интеллект Украины”: прогрес чи закріплення нерівності в освіті?* URL: <https://commons.com.ua/uk/proyekt-intelekt-ukrayini-progres-abo-zakriplennya-nerivnosti-v-osviti>

REFERENCES

“Why Western models of development in Ukraine do not work today and what models are needed”, 2020. *ZN,UA*. 11.06. (in Ukrainian).

Acemoglu D., Naidu S., Restrepo P., Robinson J. 2019. “Democracy Does Cause Growth”, *Journal of Political Economy*, 127(1): 46-100.

Marcus, M. 2020. *Special Raport. The Digital Transnational Repression Toolkit, and Its Silencing Effects*. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/digital-transnational-repression-toolkit-and-its-silencing-effects>

Narayan R., H. L. 2017. “A Brief Study on Indian Education Policy and Planning”, *Pune Research. An International Journal in English*. 3(3): 1-6. URL: <http://puneresearch.com/media/data/issues/590a1b83dea04.pdf589.html>.

Chua L. “Imperial negotiations: introducing comprador networks and comparative modernities”, *Architectural histories*. 8(1) 17: 1-7.

Rachman, G. 2019. *Easternization: Asia's Rise and America's Decline From Obama to Trump and Beyond*. Dnipro: Balans Biznes Buks (in Russian).

Bauman Z. 2003. *Globalization: The Human Consequences*. M.: Ves' mir (in Russian).

Acemoglu, D., Robinson, J. 2020. *The narrow corridor. States, societies, and the fate of liberty*. Kyiv: Nash format (in Ukrainian).

Gorodnyuk O. *Intellect of Ukraine project: progress or consolidation of inequality in education?* URL: <https://commons.com.ua/uk/proyekt-intelekt-ukrayini-progres-abo-zakriplennya-nerivnosti-v-osviti> (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-02
УДК 343.35:001.5

Мисишин Олександр Степанович
аспірант кафедри парламентаризму та
політичного менеджменту,
Національна академія державного управління
при Президентіві України,
вул. Ежена Потье, м. Київ, 03057,
mysyshyn@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-7959-3520>

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК СИСТЕМА ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ: ВАРІАТИВНІСТЬ АСПЕКТІВ

Розглянуто теоретичні та методологічні основи політичної корупції як системної проблеми. Політичну корупцію проаналізовано як складне політичне, соціально-економічне, правове явище, досліджено її основні риси, систематизовано основні підходи до інтерпретації поняття політичної корупції, з'ясовано причини виникнення корупційних економічних відносин. Акцентовано увагу на тому, що політична корупція – специфічний елемент суспільно-політичного життя суспільства й держави в цілому. Вона знижує здатність державної влади реально і ефективно розв'язувати різні об'єктивно виникаючі соціальні проблеми. Феномен політичної корупції має соціоглобальний характер, опосередкований сукупністю економічних, політичних, соціокультурних чинників життя соціуму. Концептуальний розгляд цього аспекту політичної корупції виходить із твердження, що політична корупція відноситься до багатосторонніх, але цілісних явищ. Іншими словами, розкриваючи політичну корупцію в такому аспекті, необхідно не тільки виявити її сутнісні ознаки в рамках політико-правового, соціально-економічного та соціокультурного підходів, а й простежити взаємозв'язок між ними, осмислити їх поєднання в єдиному явищі.

Доводиться, що головним механізмом контролю політиків, підзвітності їх виборцям завжди виступають інститути громадянського суспільства, відсутність яких, а також залежність законодавчої і судової гілок влади від виконавчих структур неминуче призводять до політичної корупції, що в свою чергу завершує цикл політичної корупції, а саме послідовність етапів породжує продукування подібних дій влади.

Ключові слова: політична корупція, корупційні діяння, прийняття рішень, влада.

Мысышин Александр Степанович
аспірант кафедри парламентаризма и
политического менеджмента,
Национальная академия государственного
управления при Президенте Украины,
ул. Эжена Потье., г. Киев, 03057,
mysyshyn@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-7959-3520>

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОРРУПЦИЯ КАК СИСТЕМА ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЙСТВИЙ: ВАРИАТИВНОСТЬ АСПЕКТОВ

Рассмотрены теоретические и методологические основы политической коррупции как системной проблемы. Политическую коррупцию проанализировано как сложное политическое, социально-экономическое, правовое явление, исследованы ее основные черты,

систематизированы основные подходы к интерпретации понятия политической коррупции, выяснены причины возникновения коррупционных экономических отношений.

Акцентируется внимание на том, что политическая коррупция – специфический элемент общественно-политической жизни общества и государства в целом. Она снижает способность государственной власти реально и эффективно решать различные объективно возникающие социальные проблемы. Феномен политической коррупции имеет социоглобальный характер, опосредованный совокупности экономических, политических, социокультурных факторов жизни социума. Концептуальное рассмотрение этого аспекта политической коррупции исходит из утверждения, что политическая коррупция относится к многосторонним, но целостным явлениям. Иными словами, раскрывая политическую коррупцию в таком аспекте, необходимо не только выявить ее сущностные признаки в рамках политико-правового, социально-экономического и социокультурного подходов, но и проследить взаимосвязь между ними, осмыслить их сочетание в едином явлении.

Доказывается, что главным механизмом контроля политиков, подотчетности их избирателям всегда выступают институты гражданского общества, отсутствие которых, а также зависимость законодательной и судебной ветвей власти от исполнительных структур неизбежно приводят к политической коррупции, что в свою очередь завершает цикл политической коррупции, а именно последовательность этапов порождает выработку подобных действий власти.

Ключевые слова: *политическая коррупция, коррупционные деяния, принятия решений, власть.*

Oleksandr Mysyshyn

PhD student, Department of Parliamentarism and
political management
National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine,
str. Eugene Potier, Kyiv, 03057, Ukraine,
mysyshyn@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-7959-3520>

POLITICAL CORRUPTION AS A SYSTEM OF ILLEGAL ACTIONS: VARIABILITY OF ASPECTS

Theoretical and methodological bases of political corruption as a systemic problem are considered. Political corruption is analyzed as a complex political, socio-economic, legal phenomenon, its main features are studied, the main approaches to the interpretation of the concept of political corruption are systematized, the causes of corrupt economic relations are clarified.

Emphasis is placed on the fact that political corruption is a specific element of the socio-political life of society and the state as a whole. It reduces the ability of public authorities to realistically and effectively solve various objectively arising social problems. The phenomenon of political corruption has a socio-global nature, mediated by a set of economic, political, socio-cultural factors of society. The conceptual consideration of this aspect of political corruption is based on the assertion that political corruption is a multilateral but holistic phenomenon. In other words, revealing political corruption in this aspect, it is necessary not only to identify its essential features in the framework of political, legal, socio-economic and socio-cultural approaches, but also to trace the relationship between them, to understand their combination in a single phenomenon.

It turns out that the main mechanism of control of politicians, accountability to their voters are always civil society institutions, the absence of which, as well as the dependence of the legislative and judicial branches of government inevitably lead to political corruption, which in turn completes the cycle of political corruption. generates the production of such actions of the authorities.

Keywords: *political corruption, corrupt acts, phenomenon, decision making, power.*

Корупційна тематика постійно знаходиться у фокусі уваги сучасних дослідників різних наукових напрямків, що пояснюється і високим рівнем небезпеки загострення цієї проблеми в системі публічного управління, і складністю протидії корупційним практикам. Сучасні теоретичні підходи дозволяють вивчати корупцію з нових ракурсів, що не тільки поглиблюють розуміння цього явища, а й створюють основу для пошуку ефективних шляхів зведення до мінімуму корупційних ризиків та їх негативного впливу на процес прийняття рішень.

Метою статті є представлення основних аспектів розгляду політичної корупції як системи протиправних дій.

Корупція як соціальне явище може мати політичне забарвлення: з одного боку, вона є продуктом діяльності влади, з іншого – безпосередньо впливає на формування і функціонування владних інститутів, значною мірою визначає сутність публічної влади. Оскільки публічна влада є, перш за все, системою політичних інститутів, то і корупція як форма зловживання цією владою є політичним феноменом. За такого підходу можна стверджувати, що будь-які корупційні діяння, вчинені представниками державної влади або місцевого самоврядування, мають політичний зміст і можуть вважатися політичною корупцією. Дослідники, розглядаючи пропозицію відносити до політичної корупції всі корупційні діяння, які мають політичне підґрунтя, виділяють серед них сфери суспільних відносин, які є найбільш уразливими до корупції і водночас тісно пов'язаними з політичною діяльністю:

діяльність політичних партій, виборчий процес, законодавчий процес, приватизація, бюджетний процес.

Розглянемо підходи науковців до визначення понять «політика» та «політична корупція». Д. Делла Порта розглядає політику як інструмент накопичення соціальних контактів, механізм зміцнення влади, для якої важливі такі навички, як уміння налагоджувати відносини, формувати довірчі відносини, ефективну систему взаємних домовленостей і зобов'язань (Della Porta 2001: 1-21). Наприклад, Дж. Скотт писав про те, що корупція може розглядатися як один із безлічі процесів політичного впливу, а не як просте зловживання службовим становищем в порушення норм життя суспільства (Scott 1969: 1142-1158). А. Хайденхаймер також вважав, що корупція сприяє соціальній та політичній інтеграції в суспільстві під час великих змін, задовольняючи ті потреби, які залишилися поза офіційними засобами їхнього задоволення (Heidenheimer 1970).

Загальноприйнятого визначення політичної корупції немає як у вітчизняних і зарубіжних теоретичних роботах з відповідної проблематики (Шайхалієва 2015: 395), так і у різних організаціях і структурах, які здійснюють практичну діяльність у сфері протидії корупції. В результаті різні автори і організації формують (або приймають) різні визначення цього явища.

Наведемо ряд найбільш характерних визначень політичної корупції:

Автор	Визначення дефініції
Amundsen (Amundsen 1999: 3)	«Будь-яка транзакція між акторами приватного та публічного секторів, в якій колективні блага нелегітимно конвертуються в приватні»
Політична корупція в Україні (2009)	«будь-які дії чиновників, якщо вони відходять від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди»
Лазарев Е.К. (Лазарев 2010: 107)	«неформальне інституційне середовище, «чорний ринок» економічних, адміністративних, інформаційних ресурсів, на якому владні еліти взаємодіють між собою і з іншими структурами суспільства»
Нісневич Ю. А. (Нісневич 2012)	це використання особою, яка займає державну посаду, довірених йому державно-владних повноважень і прав, службового становища та статусу в системі державної влади, статусу органу державної влади, який він представляє, з метою протиправного отримання особистої і (або) групової, в тому числі і на користь третіх осіб, політичної вигоди (політичного збагачення)
Воробйов (Воробьев 2014: 76-	«форматування політичної конкуренції, обмеження доступу

77)	до влади, використання держави як інструменту отримання політичної ренти для певних закритих груп»
Міжнародна антикорупційна організація Transparency International (Global corruption report 2004)	зловживання службовим становищем з боку політичних лідерів з метою особистої наживи»

Термін «політична корупція» може трактуватися по-різному, наприклад, в деяких випадках він використовується як синонім «гранд» або корупції високого рівня і відноситься до зловживання службовим становищем з боку політичних лідерів. В інших – це відноситься саме до корупції в політичних і виборчих процесах.

У наведених визначеннях містяться посилання на декілька головних складових політичної корупції:

- суб'єкти (в наведених визначеннях – особи, наділені політичною владою, чиновники);
- цілі – отримання особистих вигод, приватних благ;
- зміст дій – конвертація колективних благ (ресурсів) в приватні за допомогою влади;
- характер дій – зловживання, нелегітимні дії, порушення певних встановлених законом норм (Шайхалієва 2015: 393-398).

Водночас наведені визначення не є повністю змістовними. Зокрема, вони не забезпечують належного розмежування між політичною і «звичайною» (бюрократичною) корупцією, що має першорядне значення для аналізу цього явища й вироблення шляхів протидії йому.

Головним критерієм розмежування політичної і бюрократичної видів корупції є їх місце в процесі вироблення і реалізації політики. Вважається, що політична корупція притаманна стадії вироблення політики (прийняття політичних рішень, створення «правил гри»), тоді як бюрократична («звичайна», «дрібна») – стадії імплементації політики (реалізації відповідних рішень).

Політична і бюрократична корупції можуть як існувати окремо один від одного, так і перебувати у функціональному зв'язку. Такий зв'язок виникає тоді, коли бюрократична корупція стає елементом «піраміди вилучення», створеної шляхом політично корупційних дій (ця схема передбачає акумуляцію дрібних хабарів на верхівці корупційної схеми). Однак навіть за відсутності схем, в яких поєднуються бюрократична і політична корупції, остання

сприяє поширенню бюрократичної, оскільки «інфікує» нижчі щаблі посадових осіб, які слідує грабіжницьким зразкам або навіть отримують відповідні інструкції від своїх керівників (Amundsen 1999: 4).

Зазначена особливість політичної корупції зумовлює і специфіку підходів до боротьби з нею. Оскільки протидія бюрократичній корупції зазвичай охоплює «аудит, законодавство та інституційні заходи, то руйнівним наслідком політичної корупції не можна протидіяти лише адміністративними засобами. Специфіка політичної корупції вимагає радикальних політичних реформ (Amundsen 1999: 4), системи стримувань і противаг, глибокої демократизації.

Корупція проявляється в різних аспектах: політичному, соціально-економічному, правовому і кримінологічному. Як соціальне явище вона проявляється у скоєнні різних корупційних діянь та охоплює чотири види правопорушень: кримінальні, адміністративні, цивільно-правові, дисциплінарні.

Політична корупція – специфічний елемент суспільно-політичного життя суспільства і держави в цілому. Вона має ряд ознак, притаманних іншим інститутам суспільства і держави, в тому числі має свою причинну зумовленість, свій механізм існування і розвитку. Політична корупція, яка існує в суспільстві, не тільки загострює вже існуючі проблеми, а й тягне за собою цілий ряд нових соціальних проблем. Вона знижує здатність державної влади реально і ефективно вирішувати різні, об'єктивно виникаючі, соціальні проблеми. Одна з них – прискорення інтенсивності процесу і збільшення закріплення різкого майнового розшарування – набуває незворотного характеру, сприяє зростанню соціальної напруженості. Негативним наслідком політичної корупції є явна зміна вектора розвитку держави з підвищення рівня добробуту населення країни на забезпечення збагачення окремих олігархічних угруповань.

З одного боку, ці проблеми посилюють корупцію, а їхнє розв'язання може сприяти зменшенню корумпованості. З іншого боку,

масштабна політична корупція консервує і загострює проблеми перехідного періоду, заважає їхньому розв'язанню. Всі ці фактори відчутно позначаються на економіці країни, на соціально-психологічному і моральному кліматі та загрожують її політичній стабільності. Розв'язанню цих проблем сприятиме не просто протидія, а боротьба з корупцією з усією рішучістю і в усіх напрямках, але перш за все політична воля, спрямована зверху вниз.

Почнемо з того, що феномен політичної корупції має соціоглобальний характер, опосередкований сукупністю економічних, політичних, соціокультурних чинників життя соціуму. Концептуальний розгляд цього аспекту політичної корупції виходить з твердження, що політична корупція відноситься до багатосторонніх, але цілісних явищ. Іншими словами, розкриваючи політичну корупцію у такому аспекті, необхідно не тільки виявити її сутнісні ознаки в рамках політико-правового, соціально-економічного та соціокультурного підходів, а й простежити взаємозв'язок між ними, осмислити їх поєднання в єдиному явищі.

Політико-правовий аспект. Згідно з найбільш поширеною точкою зору, проблема політичної корупції виникла у владних структурах, що відбилося в сталій традиції вивчення цього феномена в політико-правовому аспекті. Оскільки юридично-правове визначення корупції є основою правозастосовчої діяльності і має практику реалізації, процитуємо законодавчо закріплене формулювання в якості відправної точки подальшого теоретичного аналізу. У Законі України «Про запобігання корупції» корупція визначається як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка/ пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей (Про запобігання корупції 2014).

Близьке за змістом визначення термін «корупція» отримує в політичному дискурсі.

Тісний зв'язок корупції та державної влади призвів до формування поняття «політична корупція». Ю. А. Нісевич визначає політичну корупцію як використання посадовою особою «службового становища і статусу в системі державної влади, статусу органу державної влади, який він представляє, з метою протиправного отримання особистої і (або) груповий, в тому числі і на користь третіх осіб, політичної вигоди (політичного збагачення)» (Нісевич 2012).

Аналізуючи специфічні ознаки політичної корупції, Д. А. Квон зауважує, що дії політичних корупціонерів можуть бути різноспрямовані і тривалими. Це пояснюється тим, що посадові особи, які займають владні позиції, мають велике коло знайомств, стикаються з певними зонами політичного впливу, тому послуги, які вони надають, можуть бути універсальними і ставитися до різних сфер соціального життя. Водночас учений зазначає досить прихований і інваріантний характер політичної корупції, що пов'язано зі сферою її поширення в політичних колах досить високого рівня, недоступних для повсякденного досвіду більшості громадян (Квон 2015: 45-52).

На думку Е. А. Лазарева, до корупційних практик у сфері політики слід відносити не тільки «відкати», хабарі, а також «захоплення держави» і «захоплення бізнесу». У першому випадку мається на увазі вплив груп інтересів на вироблення траєкторій державної політики. «Захоплення бізнесу» відбувається в тому випадку, якщо за допомогою адміністративних механізмів встановлюється неформальний контроль держави над секторами економіки (Лазарев 2010: 107).

Економічний аспект сприйняття політичної корупції. Додаткову конотацію дефініції політичної корупції отримує в контексті економічних теорій. У рамках економічного підходу найчастіше акцентується раціональна основа поведінки індивіда. У моделі корупційних відносин економісти зазвичай виділяють «порушителя (принципала) – виконавця (агента) – опікуваного (клієнта)». У такому випадку політична корупція – процес, коли агент, використовуючи управлінські можливості, надані йому принципалом, здійснює певні дії в інтересах клієнта за винагороду (Кохан 2013: 44). У агентських відносинах розглядають такі ознаки корупційної поведінки агента: порушення контракту принципала, зрада

інтересів принципала, крадіжка ресурсів принципала (П'ясецька-Устич 2018: 19-26). В економічній науці також використовують теорію політичної корупції як статусної ренти. Прихильники цієї теорії вважають, що в умовах обмеженості ресурсів політична корупція виступає способом отримання непродуктивного доходу і оптимізації необхідних витрат за рахунок використання доступних ресурсів з метою реалізації своїх інтересів (Klitgaard, Maclean-Abaroa, Lindsey 2000).

Соціально-культурні характеристики політичної корупції. Особливу змістовну наповненість феномен політичної корупції набуває в спектрі аналізу соціально-культурних характеристик. Зокрема, пов'язуючи політичну корупцію з культурою, Т. А. Нестик виділяє три підходи до визначення сутності цього поняття на основі її культурної складової. В рамках першого підходу політична корупція і є культура, тобто сукупність певних цінностей, норм, уявлень, звичаїв і т. д. Другий підхід базується на теорії структурного функціоналізму Т. Парсонса і Р. Мертона. З цієї точки зору, політична корупція визначається, як тимчасова дисфункція в культурі, що виникає в ситуації аномії. Третій підхід, навпаки, дозволяє пояснювати корупцію не як тимчасовий, хворобливий стан, а як стабільно функціональний феномен, відтворений традицією національної культури (Нестик 2002: 82-94). Слід

зауважити, що, розглядаючи політичну корупцію в реаліях сучасної дійсності, вчені нерідко артикулюють її «національний» характер, пов'язуючи особливості прояву корупції з історично-сформованими умовами, цінностями, традиціями, звичаями, культурним архетипом і менталітетом народу (Кушнарьов 2017: 77-82).

Поєднуючи соціальні дії, через які реалізується політична корупція, з умовами їх здійснення в єдиному контексті, можна отримати інформацію про інституційні характеристики корупції, специфіку її поширення в різних соціальних інститутах, особливості відтворення корупційних практик у сучасному соціальному просторі. Концептуально розгорнуте визначення включає психологічну домінанту. Евристичний потенціал психологічних теорій значно розширює розуміння суб'єктів політичної корупції (виконавець – замовник), які в такому випадку стають носіями унікальних соціально-психологічних рис. Розкриття психологічної підоснови політичної корупції дає можливість виявити психологічні фактори корупційної поведінки, особливості сприйняття політичної корупції в масовій свідомості, скласти соціально-психологічний портрет корупціогенних особистостей, відповісти на ряд інших важливих питань (Гуменюк 2009: 3-4).

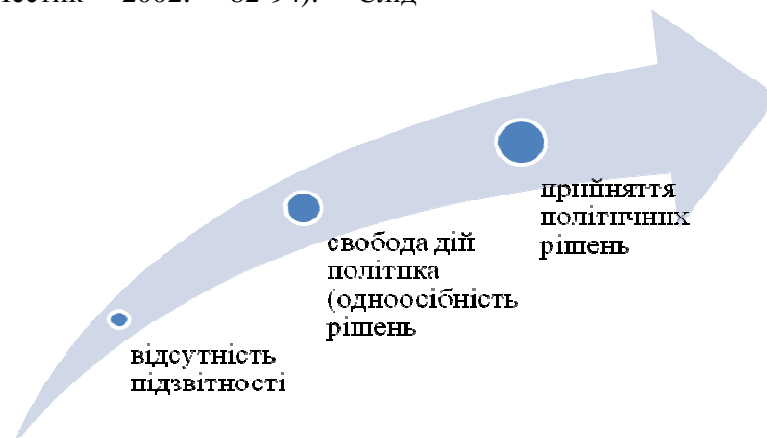

Рис.1. Рівень політичної корупції крізь призму різноаспектного підходу формування феномена (розроблено автором)

Найважливішим елементом цієї схеми є саме слабка підзвітність, яка виступає ключовою умовою визначення меж корупційних схем і практик (Klitgaard, Maclean-Abaroa, Lindsey 2000). Саме тому

головним механізмом контролю політиків, підзвітності їх виборцям завжди виступають інститути громадянського суспільства, відсутність яких, а також залежність законодавчої і судової гілок влади від

виконавчих структур неминуче призводять до політичної корупції, що в свою чергу завершує цикл політичної корупції, а саме послідовність етапів породжує продукування подібних дій влади.

У результаті аналізу різноаспектного підходу до формулювання особливостей феномена політичної корупції можна зробити висновок, що уявлення цього складного багатостороннього явища з різних ракурсів залежить від науково-дослідницьких інтересів дослідника. Створення завершеного і вичерпного визначення політичної корупції – досить важке завдання, що пояснюється рухомою динамікою розвитку сучасної реальності, включених в неї людини і суспільства і, як наслідок, мінливістю в її контексті самого феномена політичної корупції. Проте виділити ключові аспекти для адекватного розуміння сутності досліджуваного феномена цілком можливо в різноаспектному полі соціально-гуманітарних наук.

З урахуванням проаналізованих вище особливостей розуміння політичної корупції і як теоретичного концепту, і як суспільного феномена можна дати таке його визначення. Політична корупція – це нелегітимне використання учасниками політичного процесу і носіями публічної влади їх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод (ренти). При цьому вигода (рента) може мати будь-який характер – від безпосередньо матеріального до символічного (влада заради влади, соціального престижу і т.д.), а механізми використання повноважень (можливостей) можуть набувати протиправних форм. У той же час специфіка політичної корупції як явища не дає можливості чітко кваліфікувати деякі дії або наміри політичних сил як політично корупційні, а тільки дозволяє припускати можливість наявності в них політично корупційних мотивів (перш за все, маються на увазі такі цілі політичної корупції, як збереження або розширення влади). Тому в подальших дослідженнях доречно використовувати термін «політично корупційні дії» маючи на увазі як систему протиправних дій, коли наявність в цих діях елементів політичної корупції не викликає сумнівів (наприклад, якщо йдеться про монетарний еквівалент відповідних дій), так і термін «можливість політичної корупції», коли відповідні дії є складними для їх кваліфікації.

ЛІТЕРАТУРА

Della Porta, D. 2001. "A judges' revolution? Political Corruption and the judiciary in Italy", *European Journal of Political Research*. 39(1): 1-21.

Scott, J.C. 1969. "Corruption, Machine Politics, and Social Change", *American Political Science Review*. 63(4): 1142-1158.

Heidenheimer, A. 1970. "Political Corruption", *Readings in Comparative Analysis*. New York: Holt, Reinhart, and Winston.

Шайхалієва, Ю. А. 2015. "Корупція як політико-правове явище", *Гілея: науковий вісник*. URL:<http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=124>

Amundsen, I. 1999. "Political Corruption. An Introduction to the Issues", *CMI Working Paper*. 7:1-32.

"Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії: аналітична доповідь Центру Разумкова". 2009. *Національна безпека і оборона*. 7(111).

URL:https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD111_2009_ukr.pdf

Лазарев, Е.К. 2010. "Политическая коррупция: объясняя природу постсовестских трансформаций", *Политические исследования*. 2: 106-121.

Нисневич, Ю. А. 2012. "Политическая коррупция: определение, формы проявления, механизм и ресурсы", *Технологизация политических процессов в условиях глобализации: теория, опыт, перспективы: материалы междунар. научн.-практ. конф.* М.: Федерация мира и согласия: 193-201.

Воробьев, А.Н. 2014. "Захват государства": качество институтов и режимные деформации (Поиск подхода и операционализация)", *Общественные науки и современность* 5: 76-87.

Global Corruption Report 2004: Political Corruption. URL:http://www.transparency.org/research/gcr/gcr_political_corruption

Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>

Квон, Д. А. 2015. "Политическая коррупция: понятие, цели, субъекты", *Власть*. 7: 45-52.

Кохан Г.В. 2013. *Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія*. К.: НІСД, 2013.

Пясецька-Устич, С.В. 2018. "Теоретичні аспекти аналізу корупції як системного явища в сучасній українській економіці", *Причорноморські економічні студії*. URL:[http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_28\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_28(1)_6)

Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Lindsey Parris H. 2000. *Corrupt cities: a practical guide to cure and prevention*. Oakland, Calif.: ICS Press; [Washington, D.C.]: World Bank Institute.

Нестик, Т.А. 2002. "Коррупция и культура", *Экономическая теория преступлений и наказаний*. 4: 82-94.

Кушнар'єв, І.В. 2017. "Ментальні основи політичної корупції в Україні", *Політичне життя*. 4: 77-82.

Гуменюк, Л.Й. 2009. "Психологічні регулятори поведінки корупціогенної особистості в системі органів внутрішніх справ України", *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологічна*. 2: 1-13.

REFERENCES

Della Porta D. 2001. "A judges' revolution? Political Corruption and the judiciary in Italy", *European Journal of Political Research*. 39(1): 1-21.

Scott J.C. 1969. "Corruption, Machine Politics, and Social Change", *American Political Science Review*. Vol. 63(4): 142-1158

Heidenheimer A. 1970. "Political Corruption", *Readings in Comparative Analysis*. New York: Holt, Reinhart, and Winston.

Shajkhalieva Yu. A. 2015. "Corruption as the phenomenon of political and legal processes", *Gileya: scientific bulletin*. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=124> (in Ukrainian).

Amundsen I. 1999. "Political Corruption. An Introduction to the Issues", *CMI Working Paper*. 7:1-32.

"Political corruption in Ukraine: subjects, manifestations, problems of counteraction: analytical report of the Razumkov Center". 2009. *National security and defense*. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD11_2009_ukr.pdf (in Ukrainian).

Lazarev, E.K. 2010. "Political Corruption: Explaining the Nature of Post-Soviet Transformations", *Polis. Political research*. 2: 106-121 (in Russian).

Nysnevych, Yu. A. 2012. "Political corruption: definition, forms of manifestation, mechanism and resources", *Technologization of political processes in the context of globalization: theory, experience,*

prospects: materials of the international. scientific - practical. conf. М.: Federatsiya myra y sohlasyia. 193-201 (in Russian)

Vorobev, A.N. 2014. "State capture": the quality of institutions and regime deformations (Search for an approach and operationalization)", *Obshestvennye nauki i sovremennost'*. 5: 76-87 (in Russian).

Global Corruption Report 2004: Political Corruption. URL: http://www.transparency.org/research/gcr/gcr_political_corruption

On prevention of corruption: Law of Ukraine from 14.10.2014 r. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> (in Ukrainian).

Kvon, D. A. 2015. "Political corruption: concept, goals, subjects", *Power*. 7: 45-52 (in Russian).

Kokhan H.V. 2013. *The phenomenon of political corruption: theoretical and methodological analysis*. К.: NISD, 2013. 232 s. (in Ukrainian).

Piassetska-Ustych, S.V. 2018. "Theoretical aspects of the analysis of corruption as a systemic phenomenon in the modern Ukrainian economy", *Black Sea Economic Studies*. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_28\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_28(1)_6) (in Ukrainian).

Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Lindsey Parris H. 2000. *Corrupt cities: a practical guide to cure and prevention*. Oakland, Calif.: ICS Press; [Washington, D.C.]: World Bank Institute.

Nestyk, T. A. 2002. "Corruption and Culture ", *Economic Theory of Crime and Punishment*. 4: 82-94 (in Russian).

Kushnarov, I. V. 2017. "Mental bases of political corruption in Ukraine", *Political life*. 4: 77-82 (in Ukrainian).

Gumenjuk, L.J. 2009. "Psychological regulators of conduct of korruptsyogennoy personality in the system of organs of internal affairs of Ukraine", *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs: Psychology*. 2: 1-13 (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-03
УДК 334.75:327.83

Телешун Ярослав Сергійович
викладач, к. політ. н.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033
teleshun.iaroslav@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8059-8791>

«ГЛОБАЛЬНА КОРУПЦІЯ» – ФЕНОМЕН ХХІ СТОЛІТТЯ

Корупція – це негативне суспільне явище, яке є невід’ємною складовою життєдіяльності будь-якої людської спільноти. За умови низького рівня добробуту населення й слабкості демократичних принципів та процедур корупція перетворюється для більшої частини населення в інструмент виживання, для меншої, – в інструмент отримання надприбутку. Проте, як свідчить практика, явище корупції має місце й у високорозвинених державах зі сталими демократичними традиціями, адже воно не знає ані національності, ані кордонів, ані інших бар’єрів політичної дійсності.

Як і будь-яке явище, породжене людською діяльністю, корупція не є статичною та еволюціонує паралельно з ускладненням людських відносин. Під натиском глобалізації «традиційна» корупція набуває нових ознак, що дозволяють класифікувати її як «глобальну корупцію». У сучасному світі глобальна корупція, як це не парадоксально, є стабілізуючим механізмом сучасної моделі світового порядку та запобіжником руйнації нежиттєздатних форм людського співіснування.

Стверджується, що держави з нестабільним інституційним середовищем, зокрема й Україна, стали «транзитним хабом» глобальної корупції за посередництва фінансово-політичних груп. Саме корупція є цементуючим фундаментом функціонування сучасних фінансово-політичних груп. Зазначено, що для таких корпоративних груп характерним є поєднання економічних, політичних і адміністративно-управлінських складових для реалізації приватних та галузевих інтересів. Наголошено, що утворення фінансово-політичних груп унаслідок злиття політичних і бізнесових інтересів притаманне не лише нестабільним інституційним середовищам, а й державам з розвинутими економічною й політичною системами.

Запропоновано два характерних сценарії розвитку взаємозв’язку фінансово-промислових груп і органів державної влади в умовах нестабільного інституційного середовища: 1) повне підпорядкування політичної, економічної діяльності фінансово-промислових груп волі держави – «захоплення бізнесу» (наприклад, у Російській Федерації); 2) «захоплення влади» фінансово-промисловими групами та їхня подальша трансформація у фінансово-політичні групи (наприклад в Україні).

Ключові слова: корупція, глобальна корупція, фінансово-політичні групи, фінансово-промислові групи, Україна, Російська Федерація.

Телешун Ярослав Сергеевич
преподаватель, к. полит. н.,
Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченка,
ул. Владимирская, 60, Киев, 01033,
teleshun.iaroslav@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8059-8791>

«ГЛОБАЛЬНАЯ КОРРУПЦИЯ» – ФЕНОМЕН XXI СТОЛЕТИЯ

Коррупция – это негативное общественное явление, которое является неотъемлемой частью жизнедеятельности любого человеческого сообщества. При низком уровне благосостояния населения и слабости демократических принципов и процедур коррупция превращается для большей части населения в инструмент выживания, для меньшей – в инструмент получения сверхприбыли. Однако как показывает практика, явление коррупции имеет место и в высокоразвитых государствах с устоявшимися демократическими традициями, ведь оно не знает ни национальности, ни границ, ни других барьеров политической действительности.

Как и любое явление, порожденное человеческой деятельностью, коррупция не является статической и эволюционирует параллельно с усложнением человеческих отношений. Под натиском глобализации «традиционная» коррупция приобретает новые характеристики, позволяющие классифицировать ее как «глобальная коррупция». В современном мире глобальная коррупция, как это ни парадоксально, является стабилизирующим механизмом современной модели мирового порядка и предохранителем от разрушения нежизнеспособных форм человеческого сосуществования.

Утверждается, что государства с нестабильной институциональной средой, в том числе и Украина, стали «транзитным хабом» глобальной коррупции при посредничестве финансово-политических групп. Именно коррупция является цементирующим фундаментом функционирования современных финансово-политических групп. Отмечено, что для таких корпоративных групп характерно сочетание экономических, политических и административно-управленческих составляющих с целью реализации частных и отраслевых интересов. Подчеркнуто, что образование финансово-политических групп вследствие слияния политических и бизнес-интересов присуще не только нестабильным институциональным средам, но и государствам с развитыми экономической и политической системами.

Предложены два характерных сценария развития взаимосвязи финансово-промышленных групп и органов государственной власти в нестабильной институциональной среде: 1) полное подчинение политической, экономической деятельности финансово-промышленных групп воле государства – «захват бизнеса» (например в Российской Федерации); 2) «захват власти» финансово-промышленными группами и их дальнейшая трансформация в финансово-политические группы (например, в Украине).

Ключевые слова: коррупция, глобальная коррупция, финансово-политические группы, финансово-промышленные группы, Украина, Российская Федерация.

Iaroslav Teleshun

Assistant Professor, PhD in Political Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine,
teleshun.iaroslav@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0001-8059-8791>

«GLOBAL CORRUPTION» – IS A PHENOMENON OF THE XXIst CENTURY

Corruption is a negative social phenomenon that is an integral part of any community life. Given the low level of welfare of the population and the weaknesses of democratic principles and procedures, corruption becomes, a survival tool for some part of society, for another, smaller one – a tool for making a profit. However, as practice shows, the phenomenon of corruption also occurs highly developed States with established democratic traditions. After all, corruption knows neither nationality, nor borders, nor other barriers to political reality.

Like any phenomenon caused by human activity, corruption is not static and evolves in parallel with the human relations complication. Under the pressure of globalization «traditional» corruption is transforming and acquiring new features that allow it to be classified as «global corruption».

Paradoxically, but in the modern world global corruption is a stabilizing mechanism of the contemporary model of the world order and a fuse against the destruction of non-viable forms of human coexistence.

The article argues that States with unstable institutional environments, in particular Ukraine, becomes the «transit hub» of global corruption through financial-political groups' mediation. After all, corruption is the cementing foundation of the functioning of modern financial-political groups. It is noted that such corporate groups are characterized by a combination of economic, political and administrative components in order to realize private and sectoral interests. It is emphasized that the financial-political groups' formation due to the merger of political and business interests is inherent not only in unstable institutional environments, but also in the States with developed economic and political systems.

Two algorithms of the development of the interconnection between financial-industrial groups and public authorities in an unstable institutional environment are proposed: 1) complete subordination of political and economic activities of financial-industrial groups to the will of the State – «occupation of business» (for example in the Russian Federation); 2) «seizure of power» by financial-industrial groups and their further transformation into financial-political groups (for example in Ukraine).

Keywords: *corruption, global corruption oligarchs, financial-political groups, financial-industrial groups, Ukraine, Russian Federation.*

*«Гроші – це свобода, викувана із золота»
Еріх Марія Ремарк*

Сьогодні, на початку III тисячоліття, здається, що легенди, а тим паче міфи, є лише спадком міфологічної свідомості стародавніх часів. Проте міф як система уявлень про світ і місце людини в ньому є невід'ємною частиною нашого життя і нині. Стародавні міфологеми, які, здається, давно вже «пішли в небуття», трансформуються і отримують нове звучання та смисли. Адже «все нове – це добре забуте старе». Одним із таких «нових-старих» міфів є легенда про царя Мідаса і його «золотий дар». Проте носієм цього дару вже є не напівлегендарний цар, а його сучасна версія, втілена у так званому «колективному Мідасу» – фінансово-політичних групах та явищі «глобальної корупції».

На перетині XX–XXI століть «глобальна корупція», як це не парадоксально, стала стабілізуючим механізмом сучасної моделі світового порядку та запобіжником руйнації нежиттєздатних форм людського співіснування. Цифрова диктатура, всеосяжна і невтомна пропаганда, «пандемія» ущербного світогляду (як реакція на глобалізацію) піддали сумніву твердження апологетів міфу про «ідеальне майбутнє». Котрі або відійшли в минуле, або стали частиною «глобальної корупції», відстоюючи ідею конкурентоздатності існуючої моделі управління та життєздатного суспільного договору. Проте криза ціннісних орієнтирів людини, соціально-політична фрустрація і запит на

пошук нових форм співіснування стверджує зворотнє. За нашою оцінкою, на сьогодні явище «глобальної корупції» акумулює у собі від шести до дев'яти трильйонів доларів (виходячи з частки фінансових операцій у світі, що носять спекулятивний характер). Зокрема, це і «сірі гроші» країн Заходу, що легалізуються в транзитивних державах за посередництва різноманітних фондів, що пропагують так звані «фейкові» моделі управління. Це актуалізує необхідність пошуку нової ефективної моделі публічного управління, що змогла би врахувати інтереси держави, ключових корпоративних акторів, громадянського суспільства та індивіда.

Прояви сучасної політико-управлінської кризи знаходять своє відображення у масових протестах соціально-економічного та політичного характеру в Лівані, Чилі, Іраку, Еквадорі, Франції («Рух жовтих жилетів»), Каталонії та Гонконзі; результатах президентських виборів у США, Україні, Тунісі, Бразилії та перманентній «електоральній сейсмічності» в Іспанії й Ізраїлі; хвилі «екзетів» на чолі з Сполученим Королівством; це також виявляється у подальшій ідеологічній поляризації: посиленні правопопулістських сил у країнах Європейського Союзу та ренесансі лівих ідей в Сполучених Штатах Америки, численних кліматичних протестах в Лондоні, Парижі, Брюсселі, Монреалі, паралічі владної вертикалі у боротьбі з пандемією COVID-19, що

зрештою ставить на порядок денний перед міжнародним співтовариством, національними урядами й науковою спільнотою необхідність пошуку нових, конкурентних форм людського співіснування, якісних моделей управління та життєздатного суспільного договору.

Свідченням неефективності сучасної моделі суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством може слугувати прогресуюча нерівність розподілу доходів у суспільстві та збільшення впливу великого капіталу на вироблення та реалізацію публічної політики. Зокрема за результатами дослідження Оксфам (Оксфордський комітет допомоги голодуючим) за останнє десятиліття кількість мільярдів подвоїлася й наприкінці 2018 р. їхня чисельність перетнула позначку у дві тисячі (2028 мільярдів) (Public Good or Private Wealth 2019). Протягом 2017-2018 років кожні два дні у світі з'являвся новий мільярд, а їх статки у середньому зростали на 2,5 мільярдів доларів щодня. Натомість фінансове становище 3,8 мільярдів (при загальній чисельності людства у 7,7 мільярдів) найменш забезпечених людей у світі жодним чином не покращилося.

Загрозу нерівномірності розподілу ресурсів і доходів у світі визнають експерти та представники впливових міжнародних інституцій: Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Зокрема на думку директора-розпорядника Міжнародного валютного фонду К. Георгієвої: «За останнє десятиліття нерівність стала однією з найскладніших і неприємних проблем у світовій економіці. Нерівність можливостей. Нерівність між поколіннями. Нерівність між жінками і чоловіками. І, звичайно ж, нерівність у доходах і багатстві. Всі вони присутні в наших суспільствах і, на жаль, у багатьох країнах вони ростуть. Доброю новиною є те, що у нас є інструменти для вирішення цих проблем, якщо у нас є бажання зробити це. Незважаючи на політичну складність здійснення реформ, віддача від зростання і продуктивності варта зусиль» (Georgieva 2020). Також експерти обох міжнародних структур дійшли висновку, що існує обернена пропорційність між збільшенням нерівності у доходах і рівнем економічного зростання: поглиблення нерівності призводить до уповільнення економічного зростання. За підрахунками аналітиків Організації економічного співробітництва та розвитку, ВВП країн-членів ОЕСР міг би

бути більшим на 8,5%, якби не зростання прірви між бідними та багатими протягом останніх 25 років (Карапата 2018). Згідно з даними Німецького інституту економічних досліджень у Берліні (DIW) для Німеччини це означає втрату потенційних 40 мільярдів євро на рік (Vach 2018).

На думку окремих експертів, існує дві головні причини такого становища: по-перше, існування так званих «податкових раїв» – офшорних зон, що дають змогу власникам великого капіталу уникати сплати податків, а по-друге, неефективність або небажання національних урядів і світового співтовариства у регуляції цього питання. Відповідно до даних Оксфам, у період з 2000 по 2014 роки кількість інвестицій в офшорах збільшилася в чотири рази, а дев'ять з десяти найбільших світових корпорацій представлені хоча б в одному з офшорів (An economy for the 1%. 2016). За різними оцінками, в офшорах приховано від 21 до 32 трильйонів доларів, а 98% всіх фінансових операцій у світі носять нині спекулятивний характер (Weizsäcker, Wijkman 2018). І це за умови, що сьогодні представники великого капіталу платять найнижчі податки за останнє десятиліття. Збільшення оподаткування для одного відсотка найбагатших людей світу на 0,5% ставки дасть змогу безоплатно забезпечити 262 мільйона дітей освітою або ж 3,3 мільйона людей якісними медичними послугами (Public Good or Private Wealth 2019).

У свою чергу, на небажання або ж нездатність національних урядів і міжнародних інституцій вирішити зазначене питання неодноразово вказували представники експертного середовища. Зокрема члени Римського клубу Е.У. фон Вайцеккер і А. Війкман, у своїй доповіді «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети» 2017 р. зазначили, що «представники корпорацій, що уникають сплату податків, постійно говорять, що не порушують ніяких законів. Часто так і є – тоді необхідно змінити закони» (Weizsäcker, Wijkman 2018: 220). Проте як свідчить практика, навіть після резонансних скандалів «тихі гавані бізнесу» залишаються недоторканими. Адже світ увірвався в епоху «еґоцентризму», що «характеризується авторитаризацією поведінки політичних лідерів і держав, радикалізацією суспільних настроїв, неізоляціонізмом, політичною децентралізацією тощо» (Телешун С. 2017). Наслідком такої «еґоцентричної» політики є асиметричний розподіл ресурсів у суспільс-

тві: надлишок капіталу в фіктивних, проте надприбуткових сферах, і його дефіцит в стратегічних напрямках довгострокового розвитку держав. Згідно World Inequality Report, починаючи з 80-х років XX століття, «країни стали багатшими, але уряди, навпаки, збідніли», унаслідок приватизації значної частки державної власності (Alvaredo, Chancel, Piketty, Saez, Zucman 2018: 10-11).

Варто зауважити, що окрім двох вищезазначених проблем, на нашу думку, сьогодні існує третя ключова причина тотальної економічної нерівності – системне взаємопроникнення бізнесу й політики та виникнення явища так званої «глобальної корупції». Утворення фінансово-політичних груп унаслідок злиття політичних і бізнесових інтересів притаманне не лише нестабільним інституційним середовищам, а й державам зі сталими демократичними традиціями та розвинутими економічною й політичною системами. Проте вже з менш деструктивними для суспільства наслідками, що зумовлюється наявним «історичним імунітетом», та перманентною «профілактичною вакцинацією» у системі відносин «держава – корпорації – громадянське суспільство».

У Сполучених Штатах Америки та країнах Західної Європи процеси агресивної бізнесової політичної експансії мали місце на перетині XIX–XX століть. Зокрема американський дослідник Б. ДеЛонг проводить певні паралелі між сучасними олігархами на пострадянському просторі та тогочасними американськими «баронами-розбійниками». На його думку, тодішні «барони» як і їхні сучасні «колеги» заробили свої статки на вугіллі, сталі та залізниці під час великого товарного буму перед Першою світовою війною (DeLong 2002: 179). І так само характеризувалися нестримним бажанням впливати на державні адміністративно-управлінські рішення, гарантуючи цим життєздатність і успішність власного бізнесу. Проте період домінування представників великого капіталу у сфері державної влади в США був досить короткий і тривав з 1865 по 1896 р. Надалі, особливо під час президентства Ф. Рузвельта, представники великого бізнесу були витіснені на другий план новими політичними елітами. Після Другої світової війни свій вплив на процес прийняття державно-адміністративних рішень посилили військова та корпоративна еліти (Mills 1956: 272).

Варто зазначити, що незважаючи на певну подібність між тогочасними

«американськими баронами» і сучасними олігархами, на нашу думку, існують і суттєві відмінності, зумовлені умовами їхнього походження та функціонування: 1) процесами глобалізації та утворенням глобального ринку; 2) підвищеним рівнем конкуренції в умовах «повного світу» (Daly 2005). Утім «барони-розбійники», не зважаючи на свою «хижацьку» бізнес-поведінку та спроби (подекуди результативні) впливати на державну політику, всі свої набуті статки (які здебільшого були втрачені наступними поколіннями: їхні маєтки в Ньюпорті, штат Род-Айленд 1960–70 рр. продавалися за 2% від початкової ціни) інвестували в розвиток власної країни, що дало поштовх розвитку економіки держави загалом. Натомість, для сучасного олігархату в умовах глобалізованого світу характерна інша ситуація – вивід грошей із країни через різні офшори та їх подальша інвестиція в економіку «дружніх» для себе держав, пов'язаних з ними глобальною корпоративною корупцією. Своєю чергою, за умови «повного світу» основним джерелом отримання надприбутку ключовими бізнес-корпоративними утвореннями є не стільки інноваційна діяльність, що продукує нові якісні моделі управління та революційні технології, скільки жорстка боротьба з конкурентами за перерозподіл існуючих сфер впливу й грошових потоків за допомогою як формалізованих, так і неформалізованих інструментів впливу. Як свідчить практика, корпоративні претензії бізнес-конкурентів часто задовольняються за рахунок третьої сторони – громадян держав, що в підсумку призводить до посилення існуючої прірви між багатими і бідними. І не лише економічної, а й соціальної. Адже, як відомо – «рівень свободи визначається рівнем життя».

Проблемі становлення та функціонування фінансово-політичних груп як в стабільному, так і нестабільному інституційному середовищі (зокрема в Україні та Російській Федерації) приділена значна увага у низці наукових робіт Я. С. Телешуна (Телешун Я. 2016; Телешун Я. 2017a; Телешун Я. 2017b; Teleshun 2016). В них, зокрема, зазначається, що за певних умов фінансово-промислові групи втрачають виключно економічні риси та набувають нових ознак, що дають підстави класифікувати їх як фінансово-політичні (Телешун Я. 2016, 2017, Teleshun 2016). Для таких корпоративних груп характерним є поєднання економічних, політичних і адміністративно-управлінських складових

для реалізації приватних та галузевих інтересів. Проте не менш цікавим питанням є взаємозв'язок між функціонуванням політико-економічних груп в умовах системної нестабільності та явищем «глобальної корупції». Саме корупція як явище, що характеризується системним «використанням публічних інструментів для приватних інтересів» (Минаков 2020), є цементуючим фундаментом функціонування сучасних фінансово-політичних груп.

Перш ніж перейти власне до проявів явища глобальної корупції, варто зазначити, що у держав із нестабільним інституційним середовищем, на нашу думку, є два характерних сценарії розвитку взаємозв'язку фінансово-промислових груп і органів державної влади: 1) повне підпорядкування політичної, економічної діяльності фінансово-промислових груп волі держави – «захоплення бізнесу» (наприклад в Російській Федерації); 2) «захоплення влади» фінансово-промисловими групами та їхня подальша трансформація у фінансово-політичні групи (наприклад, в Україні).

За першим сценарієм виконавча влада стає центром прийняття управлінських рішень та контролює національну партійну систему через добре організовану президентську партію. За допомогою широкого набору інструментів владний центр диктує свою волю представникам фінансово-промислових груп, різних асоціацій, профспілок, федерацій. Унеможлиблює існування корпорацій та інших потужних утворень поза цією системою. По суті, держава «окуповує» простір між собою, суспільством та фінансово-промисловими групами. Натомість, за другим алгоритмом у трикутник «держава – фінансово-промислові групи – суспільство» проникають патрон-клієнтські відносини, що призводять до поступового злиття великого бізнесу та політичного класу з домінуванням фінансово-промислових груп та їх подальшою трансформацією у фінансово-політичні. Безперервна боротьба основних фінансово-політичних груп за державну владу стає головним інструментом відтворення даної системи (Телешун 2018: 118-119).

Укорінення неформальних структур у системі державних інститутів: уряді, парламенті і судовій владі, призводить до значного поширення корупції в державі, в результаті якої державні інституції перетворюються на інструмент отримання надприбутку невеликою групою людей. За

такої системи якісним показником ефективності публічної політики стає не соціальний результат для громадянина, а вміння політика або чиновника максимально «капіталізувати» свою посаду й посадові функції у системі взаємовідносин «держава – фінансово-політичні групи – суспільство – громадянин».

За обох сценаріїв участь політико-економічних утворень у реалізації зовнішньої політики держави є важливим аспектом їх діяльності в системі взаємовідносин «держава – фінансово-політичні групи». Проте ці відносини мають діаметрально протилежний характер. За умови домінування бізнесових угруповань («захоплення влади») держава перетворюється на інструмент реалізації зовнішньоекономічних інтересів фінансово-політичних груп. У свою чергу перші особи держави переймають на себе функцію лобістів вітчизняних політико-економічних груп на національних ринках інших країн. Зокрема, прикладом може слугувати підтримка Президента України В. Ющенка корпорації «Індустріальний Союз Донбасу» в купівлі в Польщі «Гута Сталі Честохова» (нині «ISD-Huta Częstochowa») чи «Нітроферт» (власність «Group DF») в Естонії («Nitrofert»). Безперечно, підтримка першими особами держави великого національного бізнесу на ринках інших країн не є злочинною діяльністю, навпаки, – закономірним кроком будь-якої демократичної та промислово-потужної держави. Проте, на відміну від практики, поширеної в державах зі сталими демократичними традиціями, зиск від просування вітчизняного великого бізнесу на зовнішні ринки отримує не держава в цілому, а конкретні індивіди, інтегровані у владно-економічні відносини.

Варто зазначити, що за умови системної нестабільності та «вибіркового правосуддя» не тільки вітчизняний бізнес схильний до використання особистих зв'язків з владою. Зокрема, є окремі питання щодо діяльності газовидобувної компанії «Geo Alliance Group», власниками якої є українській мільярдер В. Пінчук (власник міжнародної інвестиційно-консалтингової групи «EastOne Group») та швейцарсько-нідерландська компанія «Vitol Group». Наразі до структури групи «Geo Alliance» входить 11 компаній та 16 родовищ вуглеводнів, розташованих на території України (Geo Alliance Group – Companies 2020). Проте в даному випадку цікавим є не стільки факт поточного

функціонування компанії, скільки історія її становлення. Зокрема, 10 родовищ були надані структурам В. Пінчука поза конкурсом у вересні-листопаді 2004 р. (за кілька місяців до закінчення президентської каденції Л. Кучми – тестя В. Пінчука) та 7 у липні 2007 р. В 2012 р. 25% акцій «Geo Alliance» придбала компанія «Vitol Group», в 2017 її частка зросла до 50%. На думку аналітиків, зміна структури власності «Geo Alliance» була зумовлена такими чинниками: 1) тривалими дружніми стосунками В. Пінчука з Й. Тейлором – головою та колишнім генеральним директором «Vitol Group»; 2) необхідністю у нарощуванні інвестиційних вливань в розвиток родовищ; 3) бажанням створити додатковий захисний шар навколо власника «East One Group» і його бізнесів (Рясний 2020), що зумовлено втратою потужного адміністративного ресурсу (Л. Кучми) та спробами повернути родовища в державну власність в 2007–2008 роках (Ухвала Вищого адміністративного суду України від 28 травня 2008) та 2017 році (Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 11 травня 2017 р.).

Цікавим є те, що Науково-виробничо-інвестиційна група «Інтерпайп» (входить до ТОП-10 найбільших у світі виробників безшовних труб і посідає 3 місце за обсягом виробництва суцільнокатаних залізничних коліс у світі), яка входить до структури «East One Group», не потрапила під російські санкції, на відміну від інших компаній В. Пінчука і власне його самого. Адже продукція «Інтерпайпу» активно використовується росіянами для нарощування нафтогазовидобування та залізничних перевезень (Торгівля на крові за планом Пінчука 2019). Навіть більше, за свідченнями А. Деркача (народний депутат України з 1998 і по сьогодні), В. Пінчук співпрацював свого часу з органами КДБ СРСР (Нардеп Деркач заявив 2019). При цьому компанії «Victor Pinchuk Foundation» і «East One» є потужними донорами фонду сім'ї Клінтон – «Clinton Foundation» (8,1 млн дол. США за 2014 р.) (Grimaldi, Ballhaus 2015).

У 2016 році структури «East One Group» цікавилися придбанням активів газодобувної компанії «КУБ-ГАЗ», але поступилися компанії «Burisma Group» М. Злочевського (Міністр екології та природних ресурсів України з 2 липня 2010 по 9 грудня 2010 р.). Цю газодобувну компанію пов'язують із скандалом навколо імені Х. Байдена, сина 47-го Віце-президента США Дж. Байдена. Крім Х. Байдена до ради директорів

«Burisma Holdings» входила ще одна знакова особистість – О. Квасневський (Президент Польщі 1995–2005 pp.) (Vogel, Mendel 2019).

Іншою сходинкою до налагодження «дружніх» відносин між істеблішментом країн Заходу та представниками фінансово-політичних груп є придбання останніми високовартісної нерухомості в цих державах. З одного боку, це суттєві інвестиції в економіку країн Європи та Північної Америки, з іншого – перевірений спосіб легалізації «брудних» коштів фінансово-політичних груп. Так, Р. Ахметов найбагатша людина України і власник «SCM Holdings Limited» наприкінці 2019 року придбав у італійської компанії «Campari Group» одну з найдорожчих віл у світі – Villa Les Cedres (Франція) за 200 млн євро. Група «SCM» розглядає цей актив як довгострокову інвестицію поряд із іншою нерухомістю в країнах Європи та Північної Америки (SCM Holdings Limited 2020). Представники фінансово-політичної групи «Приват» І. Коломойський та Г. Боголюбов теж володіють значними активами, зокрема і в США: 55 Public Square Building (Клівленд, Огайо) вартістю \$34 млн; One Cleveland Center (Клівленд, Огайо) – \$86,3 млн; AECOM Building (Клівленд, Огайо) – \$46,5 млн; частково Crowne Plaza Hotel (Клівленд, Огайо); вежі Stemmons Towers (Даллас, Техас); Compu Com System Headquarters (Даллас, Техас); PNC Plaza (Луїсвілл, Кентукі) – \$77 млн; Huntington Building (Клівленд, Огайо) – \$18,5 млн; завод із виробництва феросиліцію CC Metals and Alloys LLC (Калверт, Кентукі) – \$188,1 млн; металургійний завод Corey Steel (Цицера, Іллінойс) – \$43,5 млн тощо (Мартиненко 2019). Гроші на придбання цих активів виводилися з банку «Приватбанк» (за посередництва 19 анонімних компаній в США і кіпрського відділення «Приватбанку») протягом десяти років (з 2006 по 2016 рік) і загальна сума «відмитих грошей» складала \$470 млрд. Варто згадати і про Д. Фірташа та його тісні стосунки з британським істеблішментом, зокрема Консервативною партією Сполученого Королівства (на користь якої Д. Фірташ робив пожертви) і Б. Джонсоном особисто та судовий позов щодо продажу-купівлі історичного будинку станції «Brompton Road» (Ковач 2020).

Натомість, за умови домінування держави («захоплення бізнесу») фінансово-політичні групи стають додатковим інструментом впливу на геополітичній мапі світу, де окрім

традиційних методів боротьби держав за сфери впливу, використовується й новітній інструментарій «гібридної війни» та «гібридної дружби». Фінансово-політичні групи за таких обставин стають сучасним еквівалентом «троянського коня». Зокрема, йдеться про корупційний скандал, пов'язаний з «ікрюною дипломатією» в Парламентській асамблеї Ради Європи, і визнанні окремих депутатів ПАРЄ причетними до корупційних дій на користь Азербайджану та інших держав (Report of the Independent Investigation Body 2018). Іншим прикладом опосередкованого впливу фінансово-політичних груп однієї держави на політичний процес іншої можуть слугувати результати розслідування Міжнародного консорціуму журналістів-розслідувачів (International Consortium of Investigative Journalists). Згідно з оприлюдненою інформацією, російський мільярдер Ю. Мільнер (співвласник і колишній голова ради директорів російської інтернет-компанії «Mail.Ru Group») придбав близько 10% акцій Facebook і 5% акцій Twitter, що дозволило увійти в список найвпливовіших людей IT-індустрії у світі. Кошти Ю. Мільнеру на цю фінансову операцію були надані державним банком «ВТБ» (під мінімальний відсоток і нерівнозначну заставу) та компанією «Газпром інвестхолдингом» через бермудську юридичну фірму «Appleby». Такий відсоток власності світових IT-гігантів безпосередньо дозволяє Ю. Мільнеру та представникам фінансово-політичної групи, до якої він входить: 1) впливати на політику цих IT-корпорацій (загалом і під час виборів зокрема); 2) контактувати з політичною та економічною елітами Сполучених Штатів Америки. Безпосередній доступ до «тіла» американського істеблішменту дозволив Ю. Мільнеру стати інвестором компанії «Cadre» Дж. Кушнера, зятя президента США Д. Трампа та його старшого радника з січня 2017 р. (Offshore Trove Exposes Trump-Russia Links 2017). За таких умов питання впливу та втручання однієї держави у адміністративно-управлінські процеси іншої за посередництва істеблішменту цих країн є відкритим.

Варто зауважити, що за умови дії другого сценарію («захоплення бізнесу») держава може здійснювати свій вплив не лише за посередництва представників тієї чи іншої фінансово-політичної групи, а й за допомогою їхніх «колег» по капіталу з «заниженою соціальною відповідальністю» – криміналітету. Згідно з доповіддю британсь-

кого експерта з питань міжнародної безпеки М. Галеотті, для Європейської ради з міжнародних відносин, злочинні угруповання, створені вихідцями з Російської Федерації на початку 1990-х років, є додатковим інструментом тиску Росії як на своїх «опонентів», так і «союзників» на міжнародній арені (Galeotti 2017). «Російська організована злочинність» (Russian-based organized crime, RBOC) використовується спецслужбами та силовими структурами в країнах Європи та Північної Америки для налагодження комунікації з «потрібними» людьми (шляхом купівлі/шантажу/ залякування), легалізації «сірих» коштів, посилення та поширення кібер-шпигунської мережі, просування власних агентів впливу у владно-управлінську вертикаль, ліквідації «незручних» людей тощо.

Втручання у внутрішні справи суверенних держав за посередництва фінансово-політичних груп та/або представників кримінальних кіл (як і будь-яких агентів впливу), які інтегровані в систему «транзитної корупції», є схожими за своєю суттю процесами. Адже великий капітал у сучасній Росії (як і в інших державах пострадянського простору) був сформований чотирма основними групами: 1) членами номенклатури – представниками комуністичної партії СРСР, комсомолу (зокрема і керівниками ЦНТТМ) чи непромислових державних структур; 2) «червоними директорами» – керівниками радянських підприємств; 3) ділками тіньової економіки (займалися неофіційною купівлею-продажем товарів, не обов'язково у великих масштабах); 4) «новими руськими», які створили капітал, не спираючись на ресурси попередніх груп, переважно сумнівним або незаконним (кримінальним) шляхом (Фортескью 2008: 53). Тобто одним із базових джерел нагромадження первісного капіталу на пострадянському просторі була тіньова/напівтіньова та протизаконна діяльність. Проте це не є виключно «ноу-хау» пострадянського простору. Як вже зазначалось вище, переважна більшість держав пройшла цей історичний процес на перетині XVIII-XIX століть, проте абсолютно за інших умов та обставин.

Звичайно, серед представників експертного середовища висловлюється думка, що це проблема окремих держав і регіонів світу на певному етапі їхнього історичного розвитку. Проте, на нашу думку, таке явище має більш глобальний характер. «Бізнес-хижацька» поведінка з «нелегальним

присмаком» з метою проникнення у систему державного управління та запозичення її представниками політичного класу (у тому числі правлячого) поступово робить таку поведінку звичайною в очах громадян. За таких умов корупційна й нелегальна діяльність стає суспільно визнаною як ефективна. Як зазначив відомий український учений, радник кількох Президентів України С. Телешун: «Сьогодні слово красти – стає компліментом ефективності управління», як для представників правлячих кіл, так і для суспільства загалом (Телешун С. 2019). А нульова толерантність до корупції, серед представників політичного класу, існує за умови відсутності їхньої «долі» в тій чи іншій корупційній схемі. Проте такий тип поведінки не обмежується суто територіальними межами країн, адже для будь-якої підприємницької діяльності притаманне прагнення до укрупнення й захоплення нових ринків збуту, особливо якщо є міцні тили у вигляді «контрольованої» або як мінімум «дружньої» влади у «державі-метрополії» власного бізнесу. Завоювання нових ринків збуту товарів та послуг здійснюється з використанням вже перевіреного на практиці інструментарію, який у тактичній перспективі часто є більш ефективним (за менш ніж 30 років з'явилося 111 офіційних мільярдерів на теренах колишнього СРСР (Billionaires – The Richest People in the World 2019)), аніж його демократичні та легальні аналоги в державах з розвинутими економічною і політичною системами.

Однак варто розуміти, що така поведінка сучасних «баронів» та «магнатів» абсолютно до вподоби значній частині економічного істеблішменту високорозвинутих країн. Адже в умовах «повного світу» тісна кооперація з представниками корумпованих фінансово-політичних груп – це: 1) один із швидких і умовно легальних способів отримання надприбутку; 2) можливість змінити існуючий статус-кво на світовому ринку на власну користь. Не є винятком і представники політичного класу, які за допомогою зв'язків з фінансово-політичними групами (зокрема іноземних держав) отримують або фінансовий зиск, або дивіденди політичного характеру як для себе особисто, так і для власного політичного проекту. І питання моральності та відповідності їхніх дій демократичним принципам і процедурам стають другорядними. Як результат – непоодинокі скандали, пов'язанні з фінансуванням та підтримкою

окремих політиків та політичних партій російськими фінансово-політичними групами в інших державах: скандал навколо М. Ле Пен і «Національного об'єднання» (до 1 червня 2018 року «Національний фронт») у Франції щодо кредитування «Національного фронту» в 2014 р. на суму 11 мільйонів євро російськими банками, пов'язаними з Кремлем; скандал пов'язаний з лідером «Австрійської партії свободи» Г.-К. Штрахе і його переговорами щодо російської фінансової та медійної підтримки на виборах; підтримка російськими фінансово-політичними групами праворадикальних популістських партій у Німеччині та Польщі; спроби вплинути на результати президентських виборів у США в 2016 році тощо. У цьому контексті варто пригадати крилатий вислів першого міністра фінансів США О. Гамільтона: «... в Америці немає добродетності... крамарство, що освятило народження цих штатів, тримає їх мешканців на ланцюгу і єдине їхнє бажання – щоб він був золотим». З єдиним уточненням: переважна частина світу готова опинитися на цьому «золотому ланцюгові». Адже, «Бог помер» і на зміну йому прийшов новий бог – Мідас, який є і цінністю, і мірилом успіху і титульним міфом сучасного світу.

З поширенням «вірусу золотої лихоманки» все більша кількість людей опиняється перед складним вибором: або прийняти нові установки та правила поведінки, залишаючись при цьому в конкурентному середовищі, або ж опинитися поза бортом сучасного світового соціально-економічного та політичного мейнстріму. Згідно з оприлюдненим на Всесвітньому економічному форумі «Індексом соціальної мобільності» (Global Social Mobility Index 2020) жодна з країн «Великої сімки» не ввійшла в першу десятку держав з найвищою «позитивною пропускну здатністю» з одного в інший соціально-економічний прошарок (Global Social Mobility Index 2020). В першу п'ятірку ввійшли країни Скандинавії: Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція та Ісландія. З держав G7 найбільш соціально-мобільною є Німеччина (11 позиція), дещо відстає від неї Франція (12). До ТОП-20, окрім зазначених представників «Великої сімки», увійшли ще Канада (14) та Японія (15). Інші країни: Сполучене Королівство (21), США (27) та Італія (34) не потрапили взагалі в першу двадцятку. І це держави G7, які багато в чому є світовим орієнтиром і законодавцем існуючих правил та форм людського

співіснування. Проте варто розуміти, що й ті країни, які очолили рейтинг держав з найвищою соціальною мобільністю, не існують поза світовим ринком і усталеною системою міжнародних відносин. Вони так само є заручником «глобальної» корупції та волі регіональних фінансово-політичних груп. Достатньо пригадати конфлікт навколо газопроводу «Північний потік-2». Тривалий спротив Данії давати дозвіл на прокладання магістрального газопроводу під тиском Росії та Німеччини і за тихого потурання Франції та інших країн-членів ЄС у власній виключній морській економічній зоні зазнав фіаско. Демократичні принципи та процедури здали свої позиції перед економічними інтересами й політичною доцільністю.

Варто визнати, що така ситуація викликає занепокоєння не тільки у наукових і певних владних колах, а й у деяких представників великого капіталу, переважно в так званих «старих грошей» країн Заходу. Адже надмірна увага суспільства до цього питання, навіть у «старих» демократіях, може призвести до кардинального перегляду місця та ролі великих власників у новій моделі соціального договору. А це пряма загроза для представників великого капіталу й існуючого порядку речей. Зокрема, випереджаючи осінні акції протесту в Нью-Йорку та інших містах Сполучених Штатів Америки «Захопи Волл-стріт» (Occupy Wall Street), влітку 2011 р. зародився рух мільйонерів «За високі податки». Одним із ініціаторів цього руху виступив американський мільярдер У. Баффет, який закликав Конгрес США підвищити податки для найбагатших осіб і компаній, щоб підтримати скорочення бюджетного дефіциту власної країни. Найпотужнішу підтримку ініціатива У. Баффета отримала в державах Європейського Союзу: одна з найбагатших французенок Л. Бетанкур (власниця компанії «L’Oreal») спільно з власниками найбільших компаній Франції («Accor», «Air France-KLM», «Arevz», «Citroen», «Danon», «Fimalac», «Orange», «Peugeot», «Societe Generale», «Total» тощо) висловила прохання до уряду країни ввести додатковий збір для багатих для оздоровлення економіки; аналогічний крок зробив італійський мультимільйонер Л. Монтедзмоло (очолює автомобільний холдинг «Ferrari SpA»), запропонувавши додатково обкласти податком співвітчизників із річним доходом 5–10 і більше мільйонів євро. До цієї ініціативи приєдналися і заможні німці,

що заснували організацію «Багаті за податок на капітал», і звернулися до канцлера Федеративної Республіки Німеччини А. Меркель із закликом зменшити розрив між бідними та багатими тощо (Денков 2011). І тим самим «підкоригувати» існуючий суспільний договір між владою, бізнесом і громадянським суспільством.

Вміння царя Мідаса перетворювати все на золото одночасно було його даром і прокляттям. Прокляттям, що приречило його на голод і самотність. У свою чергу, вірус «золотої лихоманки», «гнучкість» демократичних принципів і «колективний Мідас» – це дар-прокляття XXI століття, за якого, держава стає не сервісним інститутом, що обслуговує громадян, а клубом за інтересами акціонерів корпоративної корупції. Звільнення ж від «золотого дару» можна віднайти не в річці Пактол, а в реалізації нової ефективно моделі публічного управління, що врахувала б інтереси держави, ключових корпоративних акторів, громадянського суспільства та індивіда. Лише створення ефективно діючого правового поля, транспарентного доступу громадянського суспільства до інститутів влади та механізмів контролю за розподілом ресурсів не тільки на рівні окремих держав, а й на рівні світового співтовариства, забезпечить сталий соціально-економічний, політичний і демократичний розвиток людства.

ЛІТЕРАТУРА

- Public Good or Private Wealth. Oxfam Inequality Report.* 2019. URL: <https://oxfam.app.box.com/s/f9meuz1jrd9e1xrkrq59e37tppoppq0/file/385579400762>
- Georgieva, K. 2020. “Reduce Inequality to Create Opportunity”, *IMF Blog*. URL: <https://blogs.imf.org/2020/01/07/reduce-inequality-to-create-opportunity/>
- Карапата, М. 2018. “Чи небезпечна прірва між багатими й бідними для світової економіки”, *Deutsche Welle*. URL: <https://p.dw.com/p/2w7kr>
- Bach, S. 2018. “Die Erbschaftsteuer ist die beste “Reichensteuer””, *DIW Berlin*. URL: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.608705.de/18-49-4.pdf
- An economy for the 1%. 2016. *Oxfam Briefing Paper*. URL: https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/bp_210-economy-one-percent-tax-havens-180116-en_0.pdf
- Weizsäcker von E.U., Wijkman A. 2018. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. New York: Springer.
- Телешун, С.О. 2017. “Соціальний результат реформ може стати лакмусовим папірцем

- перспективності “українського проекту” та зрілості нації”, *УКРІНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2194400-sergij-telesun-doktor-politichnih-nauk.html>
- Alvaredo F., Chancel L., Piketty Th., Saez E., Zucman G. 2018. *World Inequality Report. World Inequality Lab*. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>
- ДеЛонг, Дж. Брэдфорд. 2002. “Барони-разбойники”, *Очерки о мировой экономике: Выдающиеся экономисты мира в Московском Центре Карнеги* / Под ред. А. Ослунда и Т. Малевой. М.: Гендальф: 179–208.
- Mills, C.W. 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Daly, E. H. 2005. “Economics in a Full World”, *Scientific American*, 295(3): 100-107.
- Телешун, Я.С. 2016. “Особливості функціонування фінансово-політичних груп у системі публічної політики: реалії України”, *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Серія: Політологія. Соціологія. Право, 1/2 (29/30): 137–142.
- Телешун, Я.С. 2017а. “Засоби масової інформації як інструмент боротьби фінансово-політичних груп: реалії України”, *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 22: 57–64.
- Телешун, Я.С. 2017б. “Клієнтелізм як складова функціонування фінансово-політичних груп”, *Політичне життя*, 3: 79–83.
- Teleshun, Ya. 2016. “Some aspects of financial-political groups’ activity during political crisis 2014–16”, *Evropský politický a právní diskurz (European political and law discourse), Družstvo “JižníPalmira”*, Brno: JižníPalmíra, 3 (5): 69-74.
- Минаков, М. 2020. “Олигархические кланы не понимают, как жить при Зеленском”, *VESTI.ua*. URL: <https://vesti.ua/politika/oligarhicheskie-klany-ne-ponimayut-kak-zhit-pri-zelenskom-filosof-minakov>
- Телешун, Я.С. 2018. *Фінансово-політичні групи в нестабільному інституційному середовищі*. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ
- Geo Alliance Group – Companies. 2020. URL: <https://geo-alliance.com.ua/en/>
- Рясний, Д. 2020. “Пінчук продає газовий бізнес: що сталося і чому це недобре для галузі”, *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/3/656532/>
- Ухвала Вищого адміністративного суду України від 28 травня 2008 р., судова справа № К-31103/06. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2970177>
- Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 11 травня 2017 р., судова справа № 66655555. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/66655555/>
- Торгівля на крові за планом Пінчука: навіщо Кучму повернули у Мінські переговори. 2019. *OBOZREVATEL*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/plan-pinchuka-navischo-kuchmu-povernuli-v-minski-peregovori.htm>
- Нардеп Деркач заявив, що Пінчук був агентом КДБ, представники бізнесмена заперечують це. 2019. *ГОРДОН*. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-nardep-derkach-zajaviv-shcho-pinchuk-buv-agentom-kdb-predstavniki-biznesmena-zaperechujut-tse-1479599.html>
- Grimaldi, J.V., Ballhaus R. 2015. “Clinton Charity Tapped Foreign Friends”, *The Wall Street Journal*. URL: www.wsj.com/articles/clinton-charity-tapped-foreign-friends-1426818602
- Vogel P. Kenneth, Mendel Iu. 2019. “Biden Faces Conflict of Interest Questions That Are Being Promoted by Trump and Allies”, *The New York Times*. URL: www.nytimes.com/2019/05/01/us/politics/biden-son-ukraine.html
- SCM Holdings Limited announces acquisition of real estate asset. 2020. *SCM Holdings Limited*. URL: www.scmholdings.com.cy/scm-holdings-limited-announces-acquisition-of-real-estate-asset/?fbclid=IwAR1FGt9sCr4HcDOImc_tyoPWWcIigvhnQJOjt8XqL1pImbnFLPTrQxBs_Q
- Мартиненко, Д. 2019. “Майно Коломойського та Боголюбова у США. “Приватбанк” розкрив американські активи олігархів”, *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29984753.html?fbclid=IwAR0BX4Kta3waZjJnRPp4r4IJz_-NA-pYEcJsxgNaF4yUUhElze2oqbZ98yA
- Ковач, О. 2020. “Судовий позов у Лондоні проливає світло на зв’язки Фірташа з британським керівництвом”, *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30469908.html>
- Report of the Independent Investigation Body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly*. 2018. Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/Communication/IBAC/IBAC-GIAC-Report-EN.pdf>
- Offshore Trove Exposes Trump-Russia Links And Piggy Banks Of The Wealthiest 1 Percent. 2017. *International Consortium of Investigative Journalists*. URL: www.icij.org/investigations/paradise-papers/paradise-papers-exposes-donald-trump-russia-links-and-piggy-banks-of-the-wealthiest-1-percent/
- Galeotti, M. 2017. “Crimintern: How the Kremlin uses Russia’s criminal networks in Europe”, *European Council on Foreign Relations*. URL: www.ecfr.eu/page/-/ECFR208_-_crimintern_-_how_russian_organised_crime_operates_in_europe02.pdf

Фортескью, С. 2008. *Русские нефтяные бароны и магнаты металла. Олигархи и государство в переходный период*. М.: Столица-принт.

Телешун, С.О. 2019. *Пульс. 112.ua*. URL: <https://video-ua.112.ua/puls-pisliamova-efir-vid-15012019-287486.html>

Billionaires – The Richest People in the World. 2019. *Forbes*. URL: www.forbes.com/billionaires/#2f9940fd251c

Global Social Mobility Index 2020: why economies benefit from fixing inequality. World Economic Forum. 2020. URL: www.weforum.org/reports/global-social-mobility-index-2020-why-economies-benefit-from-fixing-inequality

Денков, Д. 2011. “Ахметов і Ко не підтримали західних мільйонерів”, *Економічна правда*. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/09/7/297317/>

REFERENCES

Public Good or Private Wealth. Oxfam Inequality Report. 2019. URL: <https://oxfam.app.box.com/s/f9meuzl1rd9e1xrkrq59e37tppppq0/file/385579400762>

Georgieva, K. 2020. “Reduce Inequality to Create Opportunity”, *IMF Blog*. URL: <https://blogs.imf.org/2020/01/07/reduce-inequality-to-create-opportunity/>

Karapata, M. 2018 “Is it a dangerous gulf between rich and poor in the global economy”, *Deutsche Welle*. URL: <https://p.dw.com/p/2w7kr> (in Ukrainian).

Bach, S. 2018. “Die Erbschaftsteuer ist die beste “Reichensteuer””, *DIW Berlin*. URL: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.608705.de/18-49-4.pdf.

An economy for the 1%. 2016. *Oxfam Briefing Paper*. URL: https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116-en_0.pdf

Weizsäcker von E.U., Wijkman A. 2018. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. New York: Springer.

Teleshun, S.O. 2017. “The social outcome of reforms can be a litmus test for the prospect of a “Ukrainian project” and the maturity of a nation”, *Ukrinform*. URL: www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2194400-sergij-telesun-doktor-politichnih-nauk.html (in Ukrainian).

Alvaredo F., Chancel L., Piketty Th., Saez E., Zucman G. 2018. *World Inequality Report. World Inequality Lab*. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>

DeLong, B. 2002. “Robber Barons”, *Essays on the World Economy: Outstanding World Economists at the Carnegie Moscow Center*. Moscow: Gendalf: 179-208.

Mills, C.W. 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.

Daly, E. H. 2005. “Economics in a Full World”, *Scientific American*, 295(3): 100-107.

Teleshun, Ia. 2016. “Features of the financial-political groups’ functioning in the system of public policy: realities of Ukraine”, *Bulletin of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. Political Science. Sociology. Law*. 1/2 (29/30): 137-142 (in Ukrainian).

Teleshun, I. 2017a. “Mass media as a tool for the financial-political groups’ struggle: the realities of Ukraine”, *Scientific journal of National Pedagogical Drahomanov University. Political Science, Series 22*, 22: 57-64 (in Ukrainian).

Teleshun, Ia. 2017b. “Clientelism as a component of the of financial-political groups’ functioning”, *Politychne zhyttya*. 3: 79-83 (in Ukrainian).

Teleshun, Ya. 2016. “Some aspects of financial-political groups’ activity during political crisis 2014–16”. *Evropský politický a právní diskurz (European political and law discourse), Družstvo “Jižní Palmíra”*, Brno: Jižní Palmíra, 3 (5): 69-74.

Minakov, M. 2020. “Oligarchic clans don’t understand how to live under Zelensky”, *Vesti.ua*. URL: <https://vesti.ua/politika/oligarhicheskie-klanyneponimayut-kak-zhit-pri-zelenskom-filosof-minakov> (in Russian).

Teleshun, I. 2018. *Financial-political groups in an unstable institutional environment*. Dis. ... kand. polit. n ... 23.00.02. Kyiv (in Ukrainian).

Geo Alliance Group – Companies. 2020. URL: <https://geo-alliance.com.ua/en/>

Ryasnij, D. 2020. “Pinchuk sells gas business: what happened and why it’s not so good for the industry”, *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/3/656532/> (in Ukrainian).

Resolution in the case № K-31103/06 of the Supreme Administrative Court of Ukraine, May 28, 2008. *State register of court decisions*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2970177> (in Ukrainian).

Resolution in the case № 66655555 of the Pechersk District Court of Kyiv, May 11, 2017. *State register of court decisions*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/66655555/> (in Ukrainian).

Blood trade according to Pinchuk’s plan: why Kuchma was returned to Minsk talks. 2019. *Obozrevatel*. URL: www.obozrevatel.com/ukr/society/plan-pinchuk-anavishcho-kuchmu-povernuli-v-minski-peregovori.htm (in Ukrainian).

Derkach MP stated that Pinchuk was a KGB agent, businessman’s representatives deny this. 2019. *Gordon*. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-nardep-derkach-zajaviv-shcho-pinchuk-buv-agentom-kdb-predstavniki-biznesmena-zaperechujut-tse-1479599.html> (in Ukrainian).

Grimaldi, J.V., Ballhaus R. 2015. “Clinton Charity Tapped Foreign Friends”, *The Wall Street*

Journal. URL: www.wsj.com/articles/clinton-charity-tapped-foreign-friends-1426818602

Vogel P. Kenneth, Mendel Iu. 2019. "Biden Faces Conflict of Interest Questions That Are Being Promoted by Trump and Allies". *The New York Times*. URL:

www.nytimes.com/2019/05/01/us/politics/biden-son-ukraine.html

SCM Holdings Limited announces acquisition of real estate asset. 2020. *SCM Holdings Limited*. URL: www.scmholdings.com.cy/scm-holdings-limited-announces-acquisition-of-real-estate-asset/?fbclid=IwAR1FGt9sCr4HcDOImctyoPWWcIlgvhnQJOjtg8XqL1pImbnFLPTrQxBsQ

Martinenko, D. 2019. "Property of Kolomoisky and Bogolyubov in the USA. Privatbank discloses US assets to oligarchs", *Radio Svoboda*. URL:

www.radiosvoboda.org/a/schemes/29984753.html?fbclid=IwAR0BX4Kta3waZjJnRPphr4IJz_-NA-pYE_cJ_sxgNaF4yUUhElze2oqbZ98yA (in Ukrainian).

Kovach, O. 2020. "Lawsuit in London sheds light on Firtash's ties with British leadership", *Radio Svoboda*. URL:

www.radiosvoboda.org/a/30469908.html (in Ukrainian).

Report of the Independent Investigation Body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly. 2018. Council of Europe. URL:

<http://assembly.coe.int/Communication/IBAC/IBAC-GIAC-Report-EN.pdf>

Offshore Trove Exposes Trump-Russia Links And Piggy Banks Of The Wealthiest 1 Percent. 2017. *International Consortium of Investigative Journalists*. URL:

www.icij.org/investigations/paradise-papers/paradise-papers-exposes-donald-trump-russia-links-and-piggy-banks-of-the-wealthiest-1-percent/

Galeotti, M. 2017. "Crimintern: How the Kremlin uses Russia's criminal networks in Europe", *European Council on Foreign Relations*. URL: www.ecfr.eu/page/-/ECFR208_-_crimintern_-_how_russian_organised_crime_operates_in_europe_02.pdf

Fortescue, S. 2008. *Russia's Oil Barons and Metal Magnates: Oligarchs and the State in Transition*. M.: Stolitsa-print (in Russian).

Teleshun, S. O. 2019. *Puls. 112.ua*. URL: <https://video-ua.112.ua/puls-pisliamova-efir-vid-15012019-287486.html> (in Ukrainian).

Billionaires – The Richest People in the World. 2019. *Forbes*. URL:

www.forbes.com/billionaires/#2f9940fd251c

Global Social Mobility Index 2020: why economies benefit from fixing inequality. 2020. World Economic Forum. URL: www.weforum.org/reports/global-social-mobility-index-2020-why-economies-benefit-from-fixing-inequality

Denkov, D. 2011. "Akhmetov and Co didn't support Western millionaires", *Ekonomichna pravda*. URL:

www.epravda.com.ua/publications/2011/09/7/297317/ (in Ukrainian).

ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-04
УДК 321.6/.7

Oleksandr Romanyuk

Professor, Doctor in Political Science,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic,
Nauki avenue, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine,
olexromanyuk@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

THE END OF POSTCOMMUNISM AND THE TRENDS OF THE FURTHER DEVELOPMENT OF EX-POSTCOMMUNIST COUNTRIES

The article is devoted to clarifying the problem of the end of postcommunist transformations and the essence of the further development of the ex-postcommunist countries. The avalanche collapse of the communist regimes at the turn of the 1980s and 1990s led to the beginning of postcommunist transformations. Today it can be stated that this process is over. The author argues this conclusion with the following considerations: 1) any transformational process, the essence of which is to replace one quality of society or its political system with another, cannot go on indefinitely, it must end someday; 2) the end of the transformation process is due to the establishment of a new quality; 3) the totalitarian nature of the previous communist regimes presupposes the multivariate end of postcommunist transformations.

Various postcommunist countries have achieved different results during transformations. In Central-Eastern Europe, the Baltic States, and a number of countries in South-Eastern Europe, postcommunist transformations have culminated in the establishment of democracy. The transformations of Azerbaijan, Kazakhstan, Tajikistan and Uzbekistan was over the establishment of authoritarian regimes. Neo-totalitarian regimes have emerged in Belarus, Russia, and Turkmenistan. In Albania, Bosnia and Herzegovina, Armenia, Georgia, Kosovo, Macedonia, Moldova and Ukraine, political development fluctuates between democracy and authoritarianism for a long time. The author concludes that the period of postcommunism in all these countries finally over in the middle of 2010s.

The end of postcommunism marked the beginning of a new stage in the socio-political development of the ex-communist countries. Its main tendencies are revealed in this paper. The author includes in such: 1) a fall the level of democracy in Central-Eastern and South-Eastern Europe; 2) a strengthening differentiation of political development of single regions and the countries; 3) a growth of nationalism; 4) a changes in relations with the EU; 4) a strengthening Russia's interference.

Keywords: *postcommunist transformations, the end of postcommunism, post-postcommunism, democracy, authoritarianism, neo-totalitarianism.*

Романюк Олександр Іванович

професор, доктор політ. наук,
Харківський національний економічний
університет ім. Семена Кузнеця,
Проспект Науки, 9-а, Харків, 61166,
olexromanyuk@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

КІНЕЦЬ ПОСТКОМУНІЗМУ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ КОЛИШНІХ КОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН

Досліджуються проблеми закінчення посткомуністичних трансформацій та сутності подальшого розвитку колишніх посткомуністичних країн. Лавинний крах комуністичних режимів на межі 1980-90-х спричинив початок посткомуністичних трансформацій. Сьогодні можна констатувати, що цей процес вже закінчено. Наводяться відповідні аргументи для такого висновку: 1) будь-який трансформаційний процес, сутність якого полягає в заміні однієї якості суспільства або його політичної системи на іншу, не може тривати безкінечно, він має колись закінчитися; 2) закінчення трансформаційного процесу зумовлене усталенням нової якості; 3) тоталітарний характер попередніх комуністичних режимів зумовлює багатоваріантність закінчення посткомуністичних трансформацій.

За час посткомуністичних трансформацій різні країни досягли відмінних результатів. У країнах Центрально-Східної Європи, Балтії та низці країн Південно-Східної Європи посткомуністичні трансформації закінчилися усталенням демократії. Трансформації Азербайджану, Казахстану, Таджикистану та Узбекистану закінчилися усталенням авторитарних режимів. У Білорусі, Росії та Туркменістані виникли неототалітарні режими. В Албанії, Боснії і Герцеговині, Вірменії, Грузії, Косово, Македонії, Молдові та Україні тривалий період політичний розвиток коливається між демократією та авторитаризмом. Стверджується, що період посткомунізму остаточно завершився в середині 2010-х.

Кінець посткомунізму поклав початок новому етапу політичного розвитку колишніх комуністичних країн. Визначаються основні його тенденції: 1) падіння рівня демократизації в країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи; 2) посилення диференціації політичного розвитку окремих регіонів та країн; 3) зростання націоналізму 4) істотні зміни у відносинах з ЄС; 5) посилення втручання Росії.

Ключові слова: *посткомуністичні трансформації, кінець посткомунізму, пост-посткомунізм, демократія, авторитаризм, неототалітаризм.*

Романюк Александр Иванович

профессор, доктор полит. наук,
Харьковский национальный экономический
университет им. Семена Кузнецца,
Проспект Науки, 9-а, Харьков, 61166,
olexromanyuk@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>.

КОНЕЦ ПОСТКОММУНИЗМА И ТЕНДЕНЦИИ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ БЫВШИХ КОММУНИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Исследуются проблемы окончания посткоммунистических трансформаций и сущности дальнейшего развития бывших посткоммунистических стран. Лавинный крах коммунистических режимов на рубеже 1980-90-х положил начало посткоммунистическим трансформациям. Сегодня можно констатировать, что этот процесс уже завершён. Приводятся соответствующие аргументы для такого вывода: 1) любой трансформационный процесс, сущность которого заключается в замене одного качества общества или его политической системы другим, не может продолжаться бесконечно, он когда-то закончится; 2) окончания трансформационного процесса обусловлено установлением нового качества; 3) тоталитарный характер предыдущих коммунистических режимов обуславливает многовариантность окончания посткоммунистических трансформаций.

За время посткоммунистических трансформаций разные страны достигли различных результатов. В странах Центрально-Восточной Европы, Балтии и ряде стран Юго-

Восточной Европы посткоммунистические трансформации закончились установлением демократии. Трансформации Азербайджана, Казахстана, Таджикистана и Узбекистана закончились установлением авторитарных режимов. В Беларуси, России и Туркменистане возникли неототалитарные режима. В Албании, Боснии и Герцеговине, Армении, Грузии, Косово, Македонии, Молдове и Украине политическое развитие длительный период колеблется между демократией и авторитаризмом. Утверждается что период посткоммунизма окончательно завершился в середине 2010-х.

Конец посткоммунизма положил начало новому этапу политического развития бывших коммунистических стран. Определяются основные его тенденции: 1) падение уровня демократизации в странах Центрально-Восточной и Юго-Восточной Европы; 2) усиление дифференциации политического развития отдельных регионов и стран; 3) рост национализма; 4) изменения во взаимоотношениях с ЕС; 5) усиление вмешательства России.

Ключевые слова: *посткоммунистические трансформации, конец посткоммунизма, пост-посткоммунизм, демократия, авторитаризм, неототалитаризм.*

The avalanche collapse of the communist regimes at the turn of the 1980s and 1990s led to the beginning of postcommunist transformations. Although they had a much more complex structure than previous political transitions due to the fact that radical changes had to take place not only in politics but also in the economy and social culture and to the binary nature of transformation processes in most countries¹, today we can state that postcommunist period is over and new period begun.

The problems of the end of postcommunism were raised in the works by Charles King (King 2000), Andras Bozoki (Bozoki 2004), Peter Gross and Vladimir Tismaneanu (Gross&Tismaneanu 2005), Oleh Havrylyshyn (Havrylyshyn 2006), Paul Kubicek (Kubicek 2009), Peng Lü (Peng Lü 2012), as well as in one of my previous publication (Romanyuk 2017). The new stage, which came after postcommunism, was covered in the latest reports «Nations in Transit» by Freedom House². However, the questions of the

essence of postcommunism³, the identification of its end and the trends of further development of the former communist countries are still debatable. The **aim** of this paper is to express my vision of these questions.

What is the end of postcommunism? My thoughts on the end of postcommunism, which I set out in my previous work (Romanyuk 2017), are follows.

First, any transformation process cannot last indefinitely, it must end someday. The period during which the transformation process takes place is defined as the transformation period. The transformation period ends with the end of the transformation process. The essence of the transformation period is the change of one quality of society or its political system to another. Thus, the identifier of the end of postcommunist transformations and postcommunist period should be considered the change of communist quality to a new (non-communist) one.

Second, the new quality is characterized by more or less long-term consistency. The transformation period differs from the «normal» one in that there a change in social quality in the first case, while changes occur within the established quality in the second event. Namely, the establishment of a new (non-communist) political system should be considered the end of the postcommunist period of the ex-communist

¹ Of the 30 post-communist countries, 24 (80%) were newly formed states that emerged as a result of the collapse of the Soviet Union, the socialist and then the new Yugoslavia, and the «velvet divorce» of Czechoslovakia. As a result, within the framework of the transformation process, there were two transitions: socio-political (transition from a totalitarian system) and national-political one (transition to a sovereign national statehood).

² Nations in Transit program was set up to study reforms in the former communist countries. Today it covers all these countries except Mongolia.

³ Thus, Peng Lü sees China and Vietnam as «the third camp of postcommunism» (Peng Lü 2012: 353). However, as the political systems in China and Vietnam remains communist due to the monopoly rule of the communist parties, their control over economic development and the official status of communist ideology, it is not possible to consider them postcommunist countries.

countries development, after which a new period begins. Peng Lü notes that when the normalization is achieved and stabilized, the transition is over and the new problems of these countries «are not transitional matters anymore» (Peng Lü 2012: 350-351).

Third, if the end of the transition from authoritarian regimes was the establishment of democracy or the failure with its establishment, the totalitarian nature of communist regimes leads to more options for determining the end of postcommunist transformations. They may end in the establishment of democracy or authoritarian regime, or a return to the totalitarian quality of society (Romanyuk 2017: 6-8).

When and how did the postcommunist period over? Postcommunist transformations lasted of different time period and had ended in different consequences in various countries.

In Central-Eastern Europe (Poland, Slovakia, the Czech Republic, Hungary), the Baltic (Estonia, Latvia, Lithuania) and a number of countries in South-Eastern Europe (Bulgaria, Romania, Slovenia and Croatia), postcommunist transformations lasted from one and a half to two decades and are over the establishment of democracy. Andras Bozoki aptly remarked that «just as neither Germany nor Italy were called postfascist countries in 1960, fifteen years after the Second World War, so Poland, Hungary, and the Czech Republic have shed the title of postcommunist states, fifteen years after Communism fell» (Bozoki 2005: 34). The establishment of democracy in these countries is ambiguously evidenced by their accession to the European Union, which requires its new members to have a stable democracy, a functioning market economy and to ensure respect for fundamental civil liberties and political rights. The Czech Republic, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia and Slovenia joined the EU in 2004, Bulgaria and Romania in 2007, and Croatia in 2013.⁴ The establishment of democracy in these countries is also evidenced by the Huntington's «two-turnover test» according to which democracy can be considered consolidated if the authority twice passed after the first free elections from one political force to another by electoral way⁵

⁴ The delay in the democratization of Croatia was caused by the Serbo-Croatian war of 1991-1995.

⁵ Thus, Gross and Tismaneanu believe that the postcommunist period in Romania is over when the ex-communists were again ousted from power in the 2004 presidential and parliamentary elections (Gross & Tismaneanu 2005).

(Huntington 1993: 267). The «two-turnover test» allows also identify the end of postcommunist transformation in Mongolia.⁶

The postcommunist transformations of Azerbaijan, Kazakhstan, Tajikistan and Uzbekistan ended with the consolidation of authoritarian regimes at the turn of the 1990s and 2000s. This is illustrated by the monitoring of Freedom House. Oleh Havrylyshyn noted in this regard that although these countries were caught in a trap oligarchic, autocratic regime of partial capitalism and is far from developed democracy, transitional processes in these countries are finished (Havrylyshyn 2006: 255). The elections are also held periodically in these countries (albeit with the dosed participation of the opposition), but they are not free, competitive and fair.

A special place among the postcommunist autocracies is occupied by Belarus, Russia and Turkmenistan, where the tendencies of re-totalitarianization have taken effect. Their systems are characterized not only by the autocratic nature political power but also the state-monopolistic character of the economy, ideological control and brutal interference of the government in private life. As for Russia, we must add to this its imperialist and expansionist foreign policy. Such systems should be defined as neo-totalitarian, as they are not only different from classical totalitarianism, but are not communist. Neo-totalitarian systems in different countries of this group have their own specifics. The system of Turkmenistan can be defined as patriarchal totalitarianism, since the introduction of totalitarian relations is justified by the historical and cultural traditions of the Turkmen nation. The Belarusian system is a conservative totalitarianism that retains many elements of the Soviet era, but power persecutes the Communist Party (as well as the opposition as a whole). In Russia, imperialist totalitarianism was formed during Putin's rule, as its goal is to create a «Russian World» based on the annexation of territories inhabited by ethnic Russians and the so-called «Russian-speaking population». Since during the functioning of such regimes new (non-communist) system quality has been established, it should be noted that the

⁶ Mongolia became an electoral democracy and gained the status of a free country in 1991 [Freedom in the World 1992-1992: 330-332]. The 1992 parliamentary elections were won by the ex-communist MPRP. The next parliamentary elections brought victory to the DP. As a result of the 2000 elections, MPRP returned to power.

postcommunist period is also over in these countries.

The most difficult problem is finding the end of postcommunism in Albania, Bosnia and Herzegovina, Armenia, Georgia, Kosovo, Macedonia, Moldova and Ukraine, whose development varies between democracy and authoritarianism for a long time (with the difference that some countries cross this border and others approach it and return). In this case, we can say about the «stabilization of instability». The permanent changes in democratic and authoritarian trends in some Latin American countries, as Huntington noted, are their political systems. (Huntington 1993, 41-42). Thus, postcommunist transitions can be considered complete in this group of countries as well, albeit with the establishment of unstable systems.⁷

Summarizing the above, we can conclude that the period of postcommunism in a group of the countries that lost communist regimes at the turn of the 1989-90s finally completed in the middle 2010s. During this time, communist systems were dismantled and new (non-communist) systems created, although they are very different from each other. The end of postcommunism also means that the return of communist regimes is no longer possible. Today, there are no political forces in the ex-communist countries that can turn the wheel of history back. The communist parties of these countries either became social democratic, or were marginalized or banned. Over the past twenty-five years, a new generation, that has been formed in a new social context and has not been zombied by communist propaganda, has entered an active social life.

The end of postcommunism does not mean that in the ex-communist countries there cannot be any new system changes in the near future⁸. However, these will be other transitions that will have their starting and ending positions. Although the consequences of the communist era will still affect the development of these countries for a long time, but not them, but the

latest socio-economic, domestic and foreign policy factors will play a leading role in determining the further trends of their social development.

What trends determine the new period of development? The main trends in the development of ex-communist countries in the new period of their history are as follows.

First, there is a fall of the level of democracy in Central-Eastern and South-Eastern Europe. If in 2010, there were 5 consolidated democracies and 7 semi-consolidated ones in this region, the number of consolidated democracies decreased to 3 and semi-consolidated democracies to 4 in 2019. Instead, the number of hybrid regimes⁹ has more than doubled (from 3 to 7) (Nation in Transit 2011 & 2020). The situation in Hungary, which was one of the democratic leaders in the postcommunist period, is particularly striking. After the return to power of FIDES (it won an absolute number of seats in the republic's legislature at the 2010 parliamentary elections (263 seats out of 386) and the formation of a second government by Viktor Orbán¹⁰, processes of curtailment of democracy, attack on political rights and civil liberties, strengthening government control over the mass-media and education began. The result was a rapid decline in the country's democratization rating. Hungary worsened the quality of its political regime from a consolidated democracy to a non-consolidated one in 2014, and it has been characterized as a hybrid one since 2019 (Nations in Transit 2015 & 2020). Poland (another leader of democratization in the 1990s) is deteriorated the quality of its regime from consolidated democracy to semi-consolidated in 2019 (Nations in Transit 2020). Albania (in 2010), Northern Macedonia (in 2013), as well as Serbia and Montenegro (both in 2018) crossed from semi-consolidated democracies to hybrid regimes (Nations in Transit 2011, 2014 and 2017).

⁷ Kubicek believes that the end of postcommunism in Ukraine came as a result of the Orange Revolution (Kubicek 2009: 323).

⁸ The events that began in Belarus in August 2020 were a clear confirmation of this thesis. Until recently, Belarus was considered a pattern of political stability, but the brute falsification of the results of the last presidential election sparked mass protests, which have not stopped for the fourth month and are capable of overthrowing the Lukashenko regime.

⁹ Political regimes are classified as hybrid according to the Nation in Transition's methodology, while Freedom in the World defines of most such regimes as electoral democracies, as government is formed through free and competitive elections.

¹⁰ Prior to that, Orbán was the Prime Minister of Hungary in 1998-2002. Paradoxically, Hungary integrated in into NATO (in 1999) and created the conditions for EU accession (in 2004) under his leadership.

Second, the differentiation of political development of single regions and the countries amplifies. In contrast to countries where the quality of democracy has deteriorated, the Czech Republic, Slovakia and Slovenia, as well as the Baltic States, retain their status as consolidated democracies. Moldova (in 2010) and Kosovo (in 2016) improved their status from semi-consolidated authoritarianism to hybrid regimes (Nations in Transit 2011 & 2017). Bosnia and Herzegovina, Georgia and Ukraine maintain the hybrid quality of their regimes in the conditions of the continuing struggle between democratic and authoritarian tendencies. There has been little movement on the autocratic spectrum. Over the last decade, only Kyrgyzstan has changed the status of its regime from semi-consolidated authoritarianism to consolidated ones (in 2017) (Nations in Transit 2018). Today, only Armenia remains a country with a semi-consolidated authoritarian regime (Nations in Transit 2020).

Third, there is a growth of nationalism. Radical-nationalist parties (Jobbik in Hungary, Ataka in Bulgaria, LPR in Poland, PRM in Romania, SDP in Slovenia, EKRE in Estonia) entered to parliaments or increased their representation there. Nationalist tendencies have significantly intensified in Poland since the Law and Justice Party came to power in 2015. Nationalism flourishes even more in Hungary under Orban's government, and its foreign policy became inherent irredentism. We are no longer talking about Russia, where nationalism is rampant.

Fourth, there are significant changes in relations with the EU. In the past, European integration was a priority for most European postcommunist countries, as it promised to include them in the free trade EU area and led to significant EU assistance in implementing economic reforms and mitigating their social consequences. Today, the wave of Euroscepticism is gaining strength in them. This is due to the decline of the EU economy due to the financial and economic crisis of 2008, which significantly reduced the ability to help new members and candidates as well as that pressure for immediate implementation of EU political and humanitarian standards, without taking into account the specifics of the situation and the state of culture in individual countries, and that a certain disregard for the interests of new members in decision-making by EU governing bodies. The conflict between the EU governing bodies and new members was greatly fueled by the migration crisis that arose in autumn 2015 in connection with the record

influx of migrants from the Middle East and Africa to Europe. The Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia strongly opposed the introduction of refugee quotas by EU and refused to accept migrants. The pressure on the implementation of quotas by EU has caused great concern in Croatia, Estonia, Latvia and other countries.

Fifth, Russia's interference in the political development of other ex-communist countries is intensifying. When Putin came to power, Russia's policy toward the countries of the former communist camp changed from conservative to revanchist. Its deepest goal is the integration of post-Soviet states into Russia and established controls over the CEE and SEE countries. In order to implement it, Russia resorted to direct military aggression against Georgia (in 2008) and Ukraine (in 2014), thus trying to stop the movement of these countries to the EU and NATO. Russia wage a real information war against liberal democratic governments, standard accusing them in corruption, supporting anti-Western forces, and interfering in elections in other countries.

Conclusion. The understanding that the former communist countries are no longer post-communist has become established in political science as well as in economics. The difference in approaches to the definition of «postcommunism» and the position of its end is due to the social-political context in which researchers to work. Although the term «post-postcommunism» has appeared in some scientific works¹¹, it has not yet acquired its meaning as conceptual basis.

Of course, the new period of development of the former communist countries is connected with the post-communist one (just as the postcommunist time was connected with the communist one). However, the essence, tasks and trends of socio-political development have changed significantly. If the postcommunist period was characterized by a change in the systemic quality of societies, then in the new period social development takes place in conditions of relatively stable quality. If the main task of the past period was to change the quality of socio-political systems, now such a task has been to preserve them.) The study of the conditions in which the further social and political development of the former communist (now former postcommunist) countries and its tendencies takes place has only just begun.

¹¹ The authorship of this term belongs to Charles King (King 2000).

Some of them were only outlined in this paper. Sure thing, this problem will still attract the attention of many researchers who specialize in the study of postcommunism.

REFERENCES

- King, Ch. 2000. "Post-Postcommunism: Transition, Comparison, and the End of "Eastern Europe," *World Politics*. 53 (1): 143-172.
- Bozoki, A. 2004. "The end of Postcommunism", *Wilson Center Meeting Report*. 306. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/306-the-end-postcommunism>
- Gross, P. and Tismaneanu, V. 2005. "The End of Post-communism in Romania," *Journal of Democracy*. 16 (2): 146-162.
- Havrylyshyn, O. 2006. *Divergent Parts in Post-Communist Transformation. Capitalism for All or Capitalism for the Few?* London: Palgrave Macmillan, XIV, 314 p.
- Kubicek, P. 2009. "Problems of Post-post-communism: Ukraine after the Orange Revolution", *Democratization*. 16: 323-343.
- Peng Lü. 2012. "The End of Postcommunism? The Beginning of a Supercommunism? China's New Perspective", *Polish Sociological Review*. 3 (179): 349-367.
- Romanyuk, O. I. 2017. "When is the Postcommunism Over?", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Issues of Political Science*. 32: 5-9.
- Huntington, S. P. 1993. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press: XVII, 366 p.
- Freedom in the World 1991-1992. Political Rights and Civil Liberties*. URL: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_1991-1992_complete_book.pdf
- Nations in Transit 2011: The Authoritarian Dead End in the Former Soviet Union*. URL: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Release_Booklet.pdf
- Nations in Transit 2020: Dropping the Democratic Façade*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf
- Nations in Transit 2015: Democracy on the Defensive in Europe and Eurasia*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH_NIT2015_06.06.15_FINAL.pdf
- Nations in Transit 2014: Eurasia's Rupture with Democracy*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/NIT2014%20booklet_WEBSITE.pdf
- Nation in Transit 2019*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-05/NIT_2019_FINAL_score_change_explanations.pdf
- Nations in Transit 2017: The False Promise of Populism*. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/false-promise-populism>
- Nations in Transit 2018: Confronting Liberalism*. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/confronting-illiberalism>

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-05

УДК 323.2-042.3: [323.1 + 316.34]

Попков Денис Олександрович

аспірант кафедри політології,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
popkov18@ukr.net ,
<https://orcid.org/0000-0003-3200-6098>

ДИЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИЗАЙНУ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ ДЛЯ РОЗКОЛОТОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядається форма правління як елемент системи політико-інституційних заходів, спрямованих на консолідацію розколотого суспільства. Звертається увага на суперечливий вітчизняний досвід конституювання балансу повноважень між президентом та парламентом. Обґрунтовується необхідність продовження фахової наукової розвідки в контексті подолання стану суспільного розколу, який діагностується в Україні в авторському розумінні цього концепту після подій Майдану 2014.

Аналізуються пропозиції щодо форми правління, які напрацьовані в межах двох основних конкуруючих концепцій розподіленого правління: співсуспільної демократії А. Лейпхарта та інтегративної моделі Д. Горовіца. Визначені слабкі місця запровадження президентського режиму в конструкції «великої коаліції» прибічників консоціонального підходу. Сформульовані і обґрунтовані вади президенціалізму як рекомендації доцентрової концепції Д. Горовіца та показано зв'язок таких застережень із зауваженнями щодо президентської форми правління, які відмічалися Х. Лінцем. Проаналізовані аргументи Д. Горовіца на захист президентського режиму в межах його полеміки з Х. Лінцем із визначенням «сильних» і «слабких» доводів.

Запропоновано розв'язання дилеми під кутом сформульованого К. Поппером запитання: «Як нам слід організувати політичні установи, щоб погані або некомпетентні правителі не завдали занадто великої шкоди?». Визначені умови, за наявності яких інститут президента дійсно здатен виконувати позитивну функцію ефективного гаранта соціального миру у державі із гетерогенним суспільством: 1) обрання на цю посаду за правилом максимально розподіленої підтримки та 2) наділення цієї посади повноваженнями лише і виключно голови держави. Окреслені межі повноважень і головні елементи політичного впливу керівника держави в перебігу виконання функцій гаранта дотримання статус-кво сформульованої в конституції суспільній угоді про правила спільного проживання в межах держави всіх етнічних, лінгвістичних та конфесійних колективних ідентичностей.

Ключові слова: форма правління, розколате суспільство, президентська модель, політико-інституційна консолідація, концепції розподіленого правління.

Попков Денис Олександрович

аспірант кафедри політології,
Харьковский национальный
университет имени В. Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, Харьков, 61022,
popkov18@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0003-3200-6098>

ДИЛЕММЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ДИЗАЙНА ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ ДЛЯ РАСКОЛОТОГО ОБЩЕСТВА

Рассматривается форма правления в качестве элемента системы политико-институциональных мер, направленных на консолидацию расколотого общества. Обращается внимание на противоречивый отечественный опыт конституирования баланса полномочий между президентом и парламентом. Обосновывается необходимость продолжения профессиональных научных изысканий в контексте преодоления состояния общественного раскола, который диагностируется в Украине в авторском понимании этого концепта после событий Майдана 2014.

Анализируются предложения относительно формы правления, которые наработаны в пределах двух основных конкурирующих концепций распределенного правления: общественной демократии А. Лейпхарта и интегративной модели Д. Горовица. Определены слабые места введения президентского режима в конструкции «большой коалиции» сторонников консоционального подхода. Сформулированы и обоснованы недостатки президентонализма как рекомендации центристской концепции Д. Горовица и показана связь таких предостережений с замечаниями к президентской форме правления, которые отмечались Х. Линцем. Проанализированы аргументы Д. Горовица в защиту президентского режима в рамках его полемики с Х. Линцем с определением «сильных» и «слабых» доводов.

Предложено решение дилеммы под углом сформулированного К. Поппером вопроса: «Как нам следует организовать политические учреждения, чтобы плохие или некомпетентные правители не принесли слишком большой ущерб?». Определены условия, при наличии которых институт президента действительно способен выполнять положительную функцию эффективного гаранта социального мира в государстве с гетерогенным обществом: 1) избрания на эту должность по правилу максимально распределенной поддержки и 2) наделение этой должности полномочиями только и исключительно главы государства. Очерчены границы полномочий и главные элементы политического влияния руководителя государства во исполнение функций гаранта соблюдения статус-кво, сформулированного в конституции общественного договора о правилах совместного проживания в пределах государства всех этнических, лингвистических и конфессиональных коллективных идентичностей.

Ключевые слова: форма правления, расколотое общество, президентская модель, политико-институциональная консолидация, концепции распределенного правления.

Denys Popkov

PhD Student, Department of Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
popkov18@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0003-3200-6098>

DILEMMAS OF INSTITUTIONAL DESIGN OF THE FORM OF GOVERNMENT FOR A SPLITTED SOCIETY

The form of government is considered as an element of the system of political and institutional measures aimed at consolidating a divided society. Attention is drawn to the contradictory domestic experience of constituting the balance of powers between the president and parliament. The necessity of continuing professional scientific research in the context of overcoming the state of social division, which is diagnosed in Ukraine in the author's understanding of this concept after the events of Maidan 2014, is substantiated.

The proposals concerning the form of government, which are developed within the framework of two main competing of power-sharing concepts: A. Leiphart's co-social democracy and

D. Horowitz's integrative model, are analyzed. Weaknesses in the introduction of the presidential regime in the construction of a «grand coalition» of supporters of the consociational approach have been identified. The shortcomings of presidentialism are formulated and substantiated as recommendations of D. Horowitz's centripetal concept, and the connection of such warnings with the remarks on the presidential form of government, which were noted by H. Linz, is shown. D. Horowitz's arguments in defense of the presidential regime in the framework of his controversy with H. Linz with the definition of «strong» and «weak» arguments are analyzed.

The solution of the dilemma is proposed from the angle of the question formulated by K. Popper: «How should we organize political institutions so that bad or incompetent rulers do not cause too much damage?». The conditions under which the institution of the president is really able to perform the positive function of an effective guarantor of social peace in a state with a heterogeneous society are determined: 1) election to this position according to the rule of maximum distributed support and 2) endowment of this position with the powers of the head of state only. The limits of authority and the main elements of the political influence of the head of state in the performance of the functions of the guarantor of the status quo of the social agreement formulated in the constitution on the rules of coexistence within the state of all ethnic, linguistic and confessional collective identities are outlined.

Keywords: *form of government, divided society, presidential model, political and institutional consolidation, concepts of power-sharing.*

Політична теорія та державознавство зазвичай виокремлювали дві ідеал-типові форми республіканського правління – президентську та парламентську. Однак, починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. через розпад соціалістичного табору та демократичні трансформації в деяких колишніх французьких колоніях на політичній мапі спостерігається збільшення кількості систем, у яких ці форми змішані у різних пропорціях. Так, за підрахунками Р. Елджі з 10 держав у 1989 р. за 10 років напівпрезидентська модель була поширена і запроваджена вже у 50 країнах (Elgie 2011: 9).

Огляд наукової літератури дає підстави стверджувати про досягнення певного консенсусу відносно того, що форма правління взагалі, а тим більше, конституювання гібридних форм та їх «генетично» зумовлене функціонування відіграють значну роль у стабільності та життєздатності відповідних політій. Втім, науковий консенсус стосовно визнання вагомості цього інституційного параметру політичної системи лише стимулює дискусії довкола недоліків та переваг кожного з чистих типів чи їх питомої ваги у певному змішаному варіанті як на академічному, так і на експертно-прикладному рівні.

Особливість вітчизняних реалій полягає у тому, що коливання між домінуванням у політичній системі президента, з одного боку, та посиленням ролі парламенту – з іншого, здійснюються історично одночасно у майже автономних одна від одної сферах фахового обговорення та «натурних польових випробувань»: маючи чимало матеріалу

для аналізу отриманого досвіду функціонування запроваджених варіантів, ми все одно спостерігаємо «зачароване коло» під час чергової спроби «конституційного налаштування». Так, починаючи зі змін до Конституції УРСР у 1992 р. та у подальшому Конституційний договір 1995 р. і Конституція України в редакції 1996 р. передбачали змішаний форму правління, але з визначальним впливом президента на виконавчу гілку влади, що, згідно з типологією М. Шугарта та Дж. Кері, кваліфікується як президентсько-парламентський тип напівпрезидентської моделі (Shugart & Carey 1992: 23-24). Запроваджені у 2004 році після «Помаранчевої революції» зміни до Основного закону, послабивши інститут президентства, трансформували українську владну модель у інший варіант напівпрезидентства – прем'єр-президентську форму, але рішення Конституційного Суду України 30.09.2010р. відновило президентсько-парламентську систему зразка 1996 р. Втім, після подій «Майдану 2.0.», 21 лютого 2014 р. парламентом знову було відновлено Конституцію редакції 2004 р. і посилено власну роль в політичній системі. Це конституційно-інституційне посилення представницької влади значною мірою було знівельовано у політичний спосіб – після переконливої перемоги В. Зеленського у президентській кампанії в квітні 2019 р. та вдалої конвертації його електоральної підтримки у формування пропрезидентської монобільшості на дострокових парламентських виборах липня 2019 р. в експертному та політичному середовищі наголошували на запровадженні де-факто

президентської¹ або навіть суперпрезидентської моделі². Однак стрімке падіння рейтингів як самого В. Зеленського, так і його партії, що вбачається як з відомостей поширюваних в ЗМІ соціологічних досліджень, так і результатів зіставлення рівнів електоральної підтримки президентської і парламентської кампанії 2019 р. з прогнозованими результатами представників партії «Слуга народу» на місцевих виборах 2020 р., а також непоодинокі випадки публічного підтвердження ідеологічної фрагментації однопартійної більшості у Верховній Раді, очікувано породило зацікавленість в інституційному посиленні президентської влади безвідносно до рівня парламентської підтримки³.

З наведеного історичного екскурсу можна бачити, що посилення влади парламенту у політичній системі України синхронізовано з масштабними політичними кризами та протестами проти персоніфікованої влади президента та його оточення (їх делегітимацією), що узгоджується із результатами дисертаційного дослідження Г. Сасин (Сасин 2015: 70, 96-99, 126, 127, 131, 146). Своєю чергою імовірність концентрації влади довкола посади президента значною мірою узалежнена від стилю управління та особистих якостей і інтенцій керманіча держави (наочним порівнянням є президентство В. Ющенка та В. Януковича), якого можуть не стримати формальні інституційні обмеження конституційного розподілу гілок влади. Мінливий, персоніфікований та вочевидь кон'юнктурний характер таких коливань, на наш погляд, є достатньою та переконливою причиною продовжити фахове обговорення проблематики вибору і імплементації розглядуваних елементів інституційного дизайну.

Наукова розвідка окресленої сфери представляє інтерес як для закордонних учених, серед яких можна відмітити Т. Чжун-Хсієнга, Т. Седеліуса, А. Степана й Е. Сулеймана, В. Ю-Шана, С. Ліпсета, А. Лейпхарта, Д. Горовіца, так і для таких вітчизняних фахівців, як: К. Бабенко,

¹ Див. <https://prm.ua/zelenskiy-de-fakto-stav-glavoyu-vikonavchoyi-vladi-eks-zastupnik-glavi-tsvk/ra>
<https://www.radiosvoboda.org/a/30154037.html>

² <https://prm.ua/ru/petr-poroshenko-yavlyaetsya-oppozitsionnyim-liderom-kotoryiy-meshaet-ustanovleniyu-avtoritarnogo-rezhima-kostinskiy/>

³ <https://apnews.com.ua/ru/news/u-zelenskogo-podderzhali-prezidentskuiu-formu-pravleniya-v-ukraine/>

О. Зазнаєв, В. Крейденко, Р. Мартинюк, І. Сало, С. Серьогіна, М. Ставнійчук та інших. Втім, огляд останніх публікацій українських дослідників показує, що питання обрання прийнятної форми правління і подальшого комплексного функціонування цього елементу політичної системи у сукупності з її іншими складовими розглядається, переважно, під таким кутом зору: систематизації і типології державного правління (Литвин 2018), транзитивних процесів та порівняльного регіоналізму (Лясота 2019: 58-63), встановлення в Україні режиму делегативної демократії (Romanjuk 2020: 15-21) чи механізму усунення дуалізму влади та конфлікту легітимностей і подвійного впливу на виконавчу вертикаль (Коліух 2019: 176-180).

Проте, не менш актуальним викликом для сьогодення вважаємо проблематику взаємозв'язку запровадження певного типу форми правління та ефективності комплексу політико-інституційних заходів консолідації розколотого суспільства у запропонованому нами розумінні цього стану (Попков 2018: 94-95). Наразі застосовність такої дефініції до теперішньої ситуації в Україні зумовлено триваючим збройним конфліктом на Донбасі та незрозуміло невизначеною стратегією його реінтеграції в політико-правовий та соціально-економічний простір держави на фоні суперечливих дій і заяв довкола Мінських домовленостей та їх виконання. Таким чином, у якості мети статті формулюємо окреслення вимог до форми правління, бажаної з точки зору інтересів встановлення і підтримання довготривалого і стабільного громадського миру, що органічно пов'язано із нашими дослідженнями інших аспектів політико-інституційної консолідації (Попков 2018а, 2018б).

Визначений контекст наукової розвідки зумовлює звернення до напрацьованих двох основних конкуруючих концепцій консолідації: консоціальної (співсуспільної) демократії, запропонованої А. Лейпхартом та інтегративної моделі Д. Горовіца. Позиція А. Лейпхарта відносно форми правління, що допускає як парламентську, так і президентську модель (Wolff 2011:172), на перший погляд, видається більш гнучкою, ніж бачення Д. Горовіца, який схильється до останнього варіанту. Втім, обрання президентоналізму за співсуспільною концепцією не впливає на необхідність конституювання ключового елементу моделі – «великої коаліції», що набудуватиме в такому випадку фор-

мат «президент – дорадчий орган при ньому». На наш погляд, через очевидну неспівмірність легальних статусів елементів такої конструкції остання перебуватиме під постійним ризиком деградації коаліційної угоди, збереження якої може гарантуватися: підтримкою «дорадчим органом», що представляє інтереси іншої, порівняно із ідентичною належністю президента, етнічної групи (або груп) свого авторитету та здатності впливати на політику президентської вертикалі через постійний «напів-мобілізований стан» своєї етнічної групи, або законодавчим встановленням повноважень такого органу в обсязі, що забезпечують його придатність бути ефективним стримувачем/балансиром президентської влади.

Зрозуміло, що у першому випадку крихка рівновага розколотої суспільства іманентно передбачає збереження і підтримання політизації етнічності, а отже, – не усуває причин розгортання конфлікту. У другому випадку орган перестає бути «дорадчим», але тоді важко говорити про збереження президентської форми правління, з притаманній їй концентрацією виконавчої влади. Певно, що статус адекватного балансиру природно покласти в такому разі на парламент.

Дотримуємося думки, що атрибутивність переваги президентського режиму, на запровадженні якого для досягнення мети консолідації суспільства наполягає Д. Горвіц, які полягають у прагненні конституювати інститут влади, що має бути надполітикумом і через свою рівновіддаленість від еліт сегментів, безсторонність у міжсегментних конфліктах і здатність їх подолати за допомогою ресурсів підконтрольної виконавчої вертикалі гарантувати єдність і стабільність гетерогенної системи «соціум-політія», видається дещо переоціненою, принаймні, на етапі запровадження такої моделі в період гострої фази суспільного конфлікту, адже:

по-перше, не слід забувати, що особа, яка займатиме посаду президента із значними повноваженнями, сама по собі належить до певного сегмента розколотої суспільства та/або безвідносно від ступеня поміркованості артикульованих чи навіть дійсних її політичних поглядів, буде асоційована із таким сегментом в очах інших. Таким чином, цілком очікувана атмосфера взаємної недовіри між сегментами у стані конфлікту зумовлює виправдані побоювання щодо ймовірного використання у протистоянні владного ресурсу інституту президенства у

разі зайняття цієї посади представником «не своєї» ідентичної групи. У світлі такого застереження чи не єдиним варіантом, коли президентська форма правління може сприйматися адекватним «миротворчого» інституційного дизайну, є ситуація наявності третьої сторони, яка б могла бути гарантом дотримання угод між двома конфліктуючими політичними групами. Згідно з цією логікою, президентом має бути представник групи, що не втягнута (є нейтральною) в протистояння інших груп поліетнічної держави, а тому як «незалежна третя сила» потенційно придатний виконувати функцію арбітра-гаранта. Водночас гарантія є ефективною та переконливою для кожного з таборів протистояння, коли вона спирається на силу примусу, щонайменші вимоги до розмірності якої (насамперед, чисельність представників такої нейтральної колективної ідентичності) відповідатиме правилу «золотої акції» – перехід на бік або підтримка цією гарантійною силою одного з таборів очевидно визначатиме переможця збройного конфлікту;

по-друге, оскільки одноосібний обраний президент, незалежно від ступеня поміркованості/центричності його політики, об'єктивно не може втілювати у собі принцип пропорційного представництва всіх сегментів гетерогенного соціуму, природно, що певна компенсація для таких сегментів може відбуватися за рахунок контролю або значного впливу на парламент через присутність своїх партій. Через те, що значні повноваження президента вимагають більшої легітимності, і як наслідок, переважно всенародного обрання, важко уявити ситуацію, за якої певний сегмент гетерогенного соціуму, з яким асоціюється переможець президентської кампанії, не буде мати відповідного представництва і в парламенті. Таким чином, кадрові «компенсаторні» можливості президентської моделі для інших сегментів розколотої суспільства обмежені лише частиною мандатів у легіслатурі, що будуть «не зайняті» пропрезидентськими парламентарями, а тому можуть виявитися недостатніми для забезпечення пропорційного розподілу політичної влади. Водночас, не виключається ситуація, коли парламент і президент уособлюють опозиційні один до одного сили, що можна було спостерігати в США на прикладі стосунків нижньої палати парламенту, контрольованій демократичною партією, і президента-республіканця Д. Трампа та переважно пропрезидентського Сенату впродовж всієї

його каденції. У такому разі президентська модель у розколотому суспільстві, що не має авторитетних і дієвих інституційних механізмів врегулювання кризи (оскільки розкол відбувся, то старі інститути «не впоралися», тоді як нові перебувають на стадії імплементації) через фіксовані терміни повноважень президента і парламенту, поділ виконавчої та законодавчої влади, що виражається у відсутності у парламенту права висловлювати недовіру уряду, а у президента – права розпуску парламенту, здатна перетворити кризи між двома гілками влади у нерозв'язні і створити ситуації взаємоблокування;

по-третє, якщо припустити, що для функціонування президентського режиму існує необхідне співвідношення чисельності конфліктуючих та нейтральної етнічних груп, про яке ми вказували в першому застереженні, та/або вдалося забезпечити баланс між достатністю «компенсаційних квот» політичних посад для належного представництва конфліктуючих сегментів і недопущенням ризиків взаємоблокування гілок влади, зазначених в межах другого застереження, то президентська модель стикнеться з наступним істотним викликом. Ми вважаємо, що переслідуючи мету ефективності функціонування політичної системи, з одного боку, та усунення ризиків відновлення і ескалації громадянського конфлікту, – з іншого, президентський режим з великою вірогідністю може трансформуватися в автократію, що підтверджується сучасними дослідження М. Корпіджа (Corpedge 2017) та узгоджується зі спостереженнями української дослідниці М. Шаповаленко (Шаповаленко 2020: 8-15). Своєрідне «виправдування» такої трансформації влади президента узгоджується з емпіричними спостереженнями групи дослідників, згідно якими виявляється більша схильність до відновлення війни серед постконфліктних демократій – 62%, тоді як за жорсткого авторитаризму ризик відновлення конфлікту становить 24,6% (Collier, Hoefler & Söderbom 2006: 10).

Сформульовані нами загальні застереження щодо прийнятності президентської моделі в якості одного з елементів інституційного механізму консолідації розколотого суспільства перекликаються з результатами порівняльного аналізу систем парламентаризму і президентського правління, представленими Х. Лінцем ще у 1990 р. Так, у статті «Небезпеки президентства» ним були визначені такі «слабкі місця» президентської

форми (Linz 1990).

По-перше, парадокс суміщення спрямованості системи на утворення сильної і стабільної виконавчої влади та одночасне визнання загроз її персоніфікації та концентрації через встановлення заборони переобрання. Очевидно, що зворотною стороною існування такого виправданого запобіжника є унеможливлення безперервного продовження каденції популярного і ефективного політика, а відтак – виникнення загрози наступництва збалансованого політичного курсу, який витримав перевірку часом та асоціюється з конкретною особистістю на посаді очільника держави.

По-друге, система реалізує принцип «переможець отримує все», адже, на думку Х. Лінца, «переконаність у володінні незалежною владою і підтримкою народу може дати президенту відчуття сили, навіть коли він представляє інтереси незначної кількості політичних партій», а тому посилює ризики протистояння з опозиційним парламентом. І це додатково загострюється жорсткими строками каденції президента, впродовж якої політичні сили чітко розподілені на переможців і переможених.

По-третє, взаємовиключність політичної природи інституту президента: голова держави та представник всього народу, з одного боку, але й представник і провідник певного політичного курсу – з іншого. Вчений наголошує, що така подвійність може призвести до «виникнення хибних уявлень і підміни «народу» в цілому групою своїх прихильників. При цьому є небезпека, що президент буде розглядати свою політику як відображення народної волі, а політику своїх опонентів – як злі підступи, спрямовані на захист вузьких інтересів. Звичайно, подібне ототожнення лідера і народу має деякий популістський відтінок і може навіть стати джерелом сили. Разом із тим це також може призвести до відмови визнати обмеження свого мандата, на який явна більшість, не кажучи вже про просту більшість, може спиратися як на демократичну основу проведення в життя своєї програми».

По-четверте, відсутність гнучкості в постійно змінюваних умовах, що дослідником пов'язується зі складністю дочасної зміни президента у випадку втрати ним довіри своєї партії чи народу через складний, невизначений і тривалий процес імпічменту. Політолог вказує на ризикованість застосування цього законного методу відсторонення президента від влади у разі його «войовничої налаштованості», оскільки

це призведе до мобілізації прихильників таборів протистояння та загострення кризи, який політичні лідери навряд чи зможуть вирішити самостійно. Вчений вважає, що у такому разі політичні лідери «змушені будуть звернутися або загрожувати звернутися до народу або до таких недемократичних установ, як суди, або в крайньому випадку до військових... І те, що за парламентської системи правління було б урядовою кризою, за президентської – може перетворитися у загальну кризу режиму» (Linz 1990: 65).

Захищаючи президентську модель як ефективний інституційний механізм консолідації розколотого суспільства, Д. Горовіц висловив низку критичних зауважень до аналізу Х. Лінца: обмежена універсальність тверджень, оскільки «вони ґрунтуються на ретельно відібраних практичних прикладах, що мають відношення до окремих регіонів, в основному до Латинської Америки»; в основу покладені «механістичні, мало не карикатурні погляди на президентську владу»; припущення наявності «певної процедури обрання президента, яка не обов'язково є кращою»; ігнорування функцій, «які президент, який обирається через окремі вибори, може виконувати в розділеному суспільстві» (Hogowitz 1990: 74).

Проте, заперечуючи універсальність узагальнення свого опонента, Д. Горовіц так само наводить «ретельно відібрані практичні приклади» – досвід Нігерії та Шрі-Ланки. При цьому в обох випадках певна стабілізація політики та неостаточне врегулювання громадянського конфлікту базувалася на військовій перемозі проурядових сил над повсталими етнічними озброєними угрупованнями під час тривалої кривавої війни. Фактично, можна говорити про позадемократичне подолання конфлікту і запровадження у кращому випадку постконфліктного⁴ «режиму контролю» з надією на його поступову трансформацію демократичної спрямованості.

Також вважаємо неприйнятним у

⁴Сепаратистські політичні рухи, жорсткість придушення опозиційних до центрального уряду сил та теракти, що досі має місце в цих країнах, свідчать, скоріше, про прогрес за «кількісними» ознаками порівняно із попередньою військовою фазою, аніж про «якісну» зміни способу забезпечення консолідації суспільства та єдності політики.

запропонованому Д. Горовіцем контексті порівняння президентських режимів Чілі та США: досвід функціонування президентської моделі в останньому випадку виправдано відкинута Х. Лінцем як «виняток», адже у розглядуваний вченими період США не можна віднести до прикладу розколотого суспільства у нашому розумінні.

Відмічаючи влучність аргументу автора інтегративного підходу до несумісності тез Х. Лінца про побудову президентської моделі за принципом «переможець отримує все», з одного боку, і «суперечність між виконавчою та законодавчою владою у разі, особливо якщо ці дві гілки контролюються різними партіями» (Hogowitz 1990: 75), вважаємо спробу Д. Горовіца у такий спосіб обґрунтовувати внутрішню логічну суперечність в позиції прибічників парламентської системи дещо маніпулятивною. Так, повертаючись до сформульованих нами вище другого та третього власних загальних застережень відносно прийнятності президентської моделі, можна побачити, що сценарії «взаємного блокування гілок влади» та «переможець отримує все» у розколотому суспільстві слід розглядати як альтернативні та здатні перетворюватись один в одного без фіксації на збалансованому/поміркованому варіанті за відсутності ідеальної умови імплементації, визначеної у першому застереженні – домінування в державі нейтральної до сторін протистояння етнічної групи, представником якої і обирається президент.

Водночас важко не погодитися із зауваженням Д. Горовіца про неприйнятність «засудження будь-якого окремого державного інституту» поза «аналізом всієї сукупності інститутів, що пропонуються для тієї чи іншої країни», маючи на увазі відмічений ученим взаємозв'язок партійної системи США та процедури обрання президента в цій державі з федералізмом. Узагальнюючи продемонстрований політологом на прикладі США підхід, повністю поділяємо його погляд про необхідність комплексного врахування взаємодії та взаємозалежності у функціонуванні таких параметрів політичної системи, як форма правління, територіальний устрій та виборча система при формулюванні рецептів запровадження політико-інституційних механізмів консолідації розколотого суспільства.

Слушним є і висновок Д. Горовіца про те, що переважна більшість критичних зауважень Х. Лінца відносно президентської форми правління зумовлені гіпотезою про обов'язковість обрання президента «за

принципом відносної більшості (перший, хто досяг фінішу) або мажоритарним принципом, який передбачає, у разі необхідності, можливості другого туру» (Horowitz 1990: 75). Вчений наполягає, що «в розділеному суспільстві президентів слід обирати за іншим принципом – таким, що може забезпечити широку розподілену підтримку обраного президента», адже «становище, в якому переможець отримує все, є похідним від типу виборчої системи, а не абстрактного інституту президентства» (Horowitz 1990: 76).

На нашу думку, комплексний погляд на проблематику конституювання інституту президента у розколотому суспільстві має враховувати справедливе зауваження К. Поппера про те, що на місце запитання «Хто має керувати?» слід поставити інше запитання: «Як нам слід організувати політичні установи, щоби погані або некомпетентні правителі не завдали занадто великої шкоди?» (Поппер 1992 :160-161). Розвиваючи під таким кутом зору підхід Д. Горовіца, фактично спрямований на деполітизацію етнічного виміру у функціонуванні інституту президента за допомогою способу його обрання з урахуванням сутності наведених вище чотирьох «слабких місць» президентської моделі, виокремлених нами з аналізу Х. Лінца, вважаємо, що вагомим кроком в напрямку забезпечення здатності обраного президента гарантувати дотримання інституційних міжетнічних угод та громадянського миру є подолання дуалістичності президентської влади.

Так, тією мірою, якою президент наділяється певними функціями в сфері управління і поточної політики (участь у формуванні органів виконавчої влади, наявність подвійної підзвітності/ підпорядкованості уряду як перед президентом, так і парламентом, декларування і втілення певного внутрішньополітичного курсу, асоційованого з певною партією чи навіть коаліцією партій тощо) він стає активним учасником/гравцем на політичному полі разом із іншими акторами, що артикують інтереси сторін суспільного конфлікту. Очевидно, що гравець не може бути одночасно арбітром гри, а сторона із певним власним інтересом – суддею у спорі інших зацікавлених сторін. Арбітр або суддя є фігурою, яка стоїть над інтересами сторін, переслідуючи лише одну мету – справедливе вирішення конфлікту. Для нього природна нейтральність.

Таким чином, за сучасних умов виборної і тимчасової, а тому завжди кон'юнктурної постаті президента, на відміну від спадкової та довічної влади монарха, посилення позиції президента за рахунок збільшення його фактичних (наприклад, за рахунок контролю уряду і урядової політики через пропрезидентську коаліцію в парламенті) чи юридичних (через безпосереднє конституційне закріплення) повноважень у виконавчій гілці влади не тільки підвищує ризики «вождизму» (претензія на квазісимволізм короля), але й автоматично зменшує спроможність президента позиціонувати себе і реально бути гарантом дотримання прав і інтересів (інституційних міжсегментних угод) для всього населення розколотої країни.

На наш погляд, інститут президента дійсно здатен виконувати позитивну функцію ефективного гаранта соціального миру у державі лише за одночасних умов обрання на цю посаду за правилом максимальної розподіленої підтримки та наділення цієї посади повноваженнями лише і виключно голови держави – особи, яка символізує єдність політичної нації безвідносно до етнічної належності своїх громадян, для чого має опікуватися тільки питаннями суверенітету зовні держави та дотриманням конституційного ладу в середині її. Зрозуміло, що належне виконання цих функцій передбачає надання президенту ефективних інструментів, конкретний перелік яких (конституційні повноваження) може бути різним залежно від специфіки ситуації у розглядуваній державі та існуючих політичних традицій (а отже, становить об'єкт подальших наукових досліджень в окресленому нами напрямку). Втім, поза всякого сумніву, обов'язковим елементом такого інструментарію має бути повний контроль і підпорядкованість всіх збройних сил (у тому числі, тих формувань, які за усталеною світовою практикою можуть застосовуватися в середині держави і без запровадження військового стану – на кшталт національної гвардії чи внутрішніх військ). Така силова складова нейтрального інституту влади, який за своєю природою являтиме собою самостійну охоронювальну гілку поза класичним розподілом на законодавчу, виконавчу і судову, дозволить відігравати роль внутрішнього миротворця, надаючи гарантії безпеки сторонами протистояння через свій позаполітичний статус. У цій тезі ми можемо спиратися на приклади виконання військовими ролі стабілізатора

політичної системи у разі виходу політичної боротьби, у тому числі – і під впливом зовнішніх сил, за межі механізмів її легального здійснення в Єгипті у 2011р., Тайланді у 2014р., Лівані з 1991р. Своєю чергою, слабкість і ризики забезпечення військової гарантії стійкого громадянського миру полягають саме в активному долученні керівництва збройних сил до політичного процесу в якості самостійного інтересанта. Конституювання окремої охоронювальної гілки влади, символізованої президентом, який чітко відокремлений від поточного політичного управління, вважаємо запобіжником перетворення військових у гравця із самостійними амбіціями на отримання та утримання виконавчої чи законодавчої влади у позадемократичний спосіб. Якоюсь мірою це нагадує підхід power dividing Ф. Рьодера (Roeder 2003, 2012), але замість гарантій від окупаційної влади передбачає збереження суверенітету та використання внутрішніх ресурсів політії.

У найширшому розумінні президент має бути сконцентрований на неухильному дотриманні досягнутої і втіленої в конституції держави суспільної угоди про правила спільного проживання в її межах всіх етнічних, лінгвістичних та конфесійних колективних ідентичностей, і, виконуючи роль «суперконсерватора», не повинен мати ніяких активних повноважень з ініціації змін чи їх проведенні до конституції, в тому числі – і права законодавчої ініціативи. Дотримуємося думки, що цілком достатніми та адекватними повноваженнями президента – гаранта «статус-кво» у законодавчій сфері має бути право вето та ініціації перевірки конституційності ухвалених парламентом законів.

Зважаючи на висловлені нами застереження відносно сутності і меж повноважень президента у розколотому суспільстві, користуючись матрицею М. Шугарта відносно розмежування парламентських та президентських систем за критеріями витоків виконавчої влади (електорат або парламент) і відповідальності її голови перед парламентом (Shugart 2005:326), маємо визнати, що рекомендація Д. Горовіца із запровадження президентської форми правління видається неприйнятною, але це жодною мірою не знецінює міркувань цього політолога стосовно способу обрання президента.

ЛІТЕРАТУРА

Elgie, R. 2011. "Semi-presidentialism: An increasingly common constitutional choice". In:

Semi-presidentialism and democracy / R. Elgie, S. Moestrup, Y. Wu (eds). L.: Palgrave Macmillan: 1-20.

Shugart, M.S., Carey, J.M. 1992. *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge: Cambridge university press. 332 p.

Сасин, Г.В. 2015. *Обґрунтування типу революції в транзитному суспільстві на прикладі України*. Дис. ... канд. політ. н. : 23.00.02. Львів.

Литвин, В. 2018. *Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.

Лясота, А.Є. 2019. "Основні фактори політичної нестабільності перехідних систем із позиції компаративного регіоналізму", *Регіональні студії*, 16: 58-63.

Romanyuk, O. 2020. "Delegative Democracy: Concepts and Ukrainian Realities", *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*, 37:15-21.

Колух, В.В. 2019. "Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди", *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 3(43): 176-180. URL: <http://visnyk-prsp.kpi.ua/article/view/198128/198373>.

Попков, Д.О. 2018. "Розколоте суспільство: пропозиції до операціоналізації терміна", *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*. 3(39): 90-95.

Попков, Д.О. 2018а. "Засади функціонування виборчої системи як чинник консенсусу в розколотому суспільстві", *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*. 33: 74-80.

Попков, Д.О. 2018б. "Обґрунтування засад побудови консенсусно-орієнтованої виборчої системи", *Регіональні студії*. 5: 38-45.

Wolff, S. 2011. "Managing ethno-national conflict: Towards an analytical framework", *Commonwealth & Comparative Politics*. 49(2): 162-195.

Coppedge, M. 2017. "Eroding Regimes: What, Where, and When?" *V-Dem Working Paper*. 57 URL:https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3066677

Шаповаленко, М. 2020. "У пошуках нового авторитаризму в умовах геополітичної турбулентності", *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*. 37: 8-15.

Collier P., Hoeffler A., Söderbom M. 2006. "Post-conflict risks", *Centre for the study of African economies WPS*, 12.

URL:<http://www.csa.e.ox.ac.uk/workingpapers/pdfs/2006-12text.pdf>

- Linz, J. 1990. "The Perils of Presidentialism", *Journal of Democracy*, 1(1): 51-69.
- Horowitz, D. 1990. "Comparing Democratic Systems", *Journal of Democracy*. 1(4): 73-79.
- Поппер, К. 1992. *Открытое общество и его враги. В 2 т. Т. 1: Чары Платона*; пер. с англ., под ред. В. Н. Садовского. М.: Феникс.
- Roeder, P.G. 2003. "Clash of civilizations and escalation of domestic ethnopolitical conflicts", *Comparative political studies*. 36(5): 509-540.
- Roeder, P.G. 2012. "Power Dividing: The Multiple Majorities Approach", in: *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice* / S. Wolff and C. Yakinthou (eds.). Abingdon, Oxon: Routledge: 66-83.
- Shugart, M. 2005. "Semi-presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns", *French politics*. 3(3): 323-351.
- http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/198128/1983 73 (in Ukrainian).
- Popkov, D.O. 2018. "A divided society: proposals for the operationalization of the term", *National Technical University of Ukraine Journal. Вісник ХТUV "КПІ" Political science. Sociology. Law*. 3(39): 90-95 (in Ukrainian).
- Popkov, D.O. 2018. "Principles of functioning of the electoral system as a factor of consensus in a divided society", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Issues of Political Science*. 33: 74-80 (in Ukrainian).
- Popkov, D.O. 2018. "Substantiation of the Principles of Building a Consensus-Oriented Electoral System", *Regional Studies*. 15: 38-45 (in Ukrainian).
- Wolff, S. 2011. "Managing ethno-national conflict: Towards an analytical framework", *Commonwealth & Comparative Politics*. 49(2): 162-195.
- Coppedge, M. 2017. "Eroding Regimes: What, Where, and When?" *V-Dem Working Paper*. 57 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3066677
- Shapovalenko, M. 2020. "Searching for new authoritarianism in the conditions of geopolitical turbulence", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Issues of Political Science*. 37: 8-15 (in Ukrainian).
- Collier P., Hoeffler A., Söderbom M. 2006. "Post-conflict risks", *Centre for the study of African economies WPS*, 12. URL: <http://www.csae.ox.ac.uk/workingpapers/pdfs/2006-12text.pdf>
- Linz, J. 1990. "The Perils of Presidentialism", *Journal of Democracy*, 1(1): 51-69.
- Horowitz, D. 1990. "Comparing Democratic Systems", *Journal of Democracy*. 1(4): 73-79.
- Popper, K. 1992. *The open society and its enemies. In 2 volumes. T. 1: The Spell of Plato*. Moscow: Feniks (in Russian).
- Roeder, P.G. 2003. "Clash of civilizations and escalation of domestic ethnopolitical conflicts", *Comparative Political Studies*. 36 (5): 509-540.
- Roeder, P.G. 2012. "Power Dividing: The Multiple Majorities Approach", in: S. Wolff and C. Yakinthou (eds.) *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice*, Abingdon, Oxon: Routledge: 66-83.
- Shugart, M. 2005. "Semi-presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns", *French Politics*. 3(3): 323-351.

REFERENCES

Elgie, R. 2011. "Semi-presidentialism: An increasingly common constitutional choice", In: *Semi-presidentialism and democracy* / R. Elgie, S. Moestrup, Y. Wu (eds.). L.: Palgrave Macmillan: 1-20.

Shugart, M.S., Carey, J.M. 1992. *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge: Cambridge university press. 332 p.

Sasin, G.V. 2015. *Substantiation of the Type of Revolutions in the Transit Society on the Example of Ukraine*. Dis. ... cand. political science.: 23.00.02. Lviv (in Ukrainian).

Litvin, V. 2018. *Attributes and Varieties of the Semi-Presidential System of Government in Europe: Institutional-Procedural and Political-Behavioral Aspects: Monograph*. Львів: Ivan Franko National University of Lviv (in Ukrainian).

Lyasota, A.Є. 2019. "The main factors of political instability of transitional systems from the standpoint of comparative regionalism", *Regional Studies*. 16: 58-63 (in Ukrainian).

Romanyuk, O. 2020. "Delegative Democracy: Concepts and Ukrainian Realities", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Issues of Political Science*. 37:15-21 (in Ukrainian).

Kolyuh, V. V. 2019. "Parliamentary Republic in Ukraine: Prospects and Obstacles", *National Technical University of Ukraine Journal. Вісник ХТUV "КПІ" Political science. Sociology. Law*. 3(43): 176-180. URL:

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-06
УДК 321:316.32

Баталов Олексій Анатолійович
доцент кафедри політології, к. філос. н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
o.batalov@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

ГІБРИДНИЙ ВАРІАНТ ПЕРЕХОДУ УКРАЇНИ З ПЕРИФЕРІЇ СВІТ-ЕКОНОМІКИ ДО НАПІВПЕРИФЕРІЇ

Досліджується питання переходу України з периферії сучасної світ-економіки до напівпериферії. Проаналізовано декілька поширених у світі варіантів такого переходу і запропоновано власний варіант – гібридний.

На підставі аналізу українських експортно-імпортних операцій було підтверджено висновок, зроблений у нашій попередній роботі про те, що Україна є однією з держав периферії. Згідно зі світовою практикою, для таких держав є два варіанти переходу до напівпериферії. Перший з них – це проведення таких системних реформ, які дозволять протягом значного часу перерозподіляти прибуток від міжнародних операцій на власну користь. Реалізація цього варіанта відбувається у двох формах. Перша – це авторитарна модернізація (приклади – Сінгапур, Китай). Друга – це реформи, що здійснюються за широкої підтримки країн центру (прикладом є європейська та євроатлантична інтеграція країн Центральної Європи). Другий варіант – це співпраця з державою-гегемоном (США) у сфері безпеки і підтримання порядку, за що така держава отримує різноманітну підтримку та доступ до американського ринку збуту (приклади – Південна Корея, Японія та ФРН, частково – Туреччина і Чилі).

Зроблено висновок щодо неприйнятності вищеперелічених варіантів у складному українському випадку (хронічна недореформованість, низька якість української еліти, внутрішні проблеми у ЄС та США, тривалий конфлікт з РФ і т.д.), через що виникає потреба такого варіанта, який сполучав би у собі елементи всіх вищеназваних – тобто, гібридний. Запропонований варіант передбачає, по-перше, введення до складу української еліти якісно нових представників, здатних провести системні реформи, по-друге, продовження євроінтеграційних зусиль, по-третє, посилення співробітництва зі США у сфері безпеки, по-четверте, активізація регіональних інтеграційних проєктів (перш за все з Туреччиною та Польщею). Якщо зусилля на якомусь з виокремлених напрямків зазнають невдачі, то ресурси можна буде перенаправити на активізацію інших без втрати дорогоцінного часу.

У якості висновку констатовано, що запропонований нами гібридний варіант переходу України з периферії до напівпериферії виглядає єдиним реалістичним шляхом для України.

Ключові слова: світ-системний аналіз, світ-економіка, центр, периферія, напівпериферія, геополітика.

Баталов Алексей Анатольевич
доцент кафедры политологии, к. филос. н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
o.batalov@karazin.ua,
<http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

ГИБРИДНЫЙ ВАРИАНТ ПЕРЕХОДА УКРАИНЫ ИЗ ПЕРИФЕРИИ МИР-ЭКОНОМИКИ В ПОЛУПЕРИФЕРИЮ

Исследуется вопрос перехода Украины из периферии современной мир-экономики в полупериферию. Были проанализированы несколько распространенных в мире вариантов такого перехода и предложен собственный – гибридный.

На основании анализа украинских экспортно-импортных операций был подтвержден вывод, сделанный в нашей предыдущей работе о том, что Украина является одним из государств периферии. Согласно мировой практике, для таких государств есть два варианта перехода в полупериферию. Первый из них – это проведение таких системных реформ, которые позволят в течение значительного времени перераспределять прибыль от международных операций в свою пользу. Реализация этого варианта происходит в двух формах. Первая – это авторитарная модернизация (примеры – Сингапур, Китай). Вторая – это реформы, которые осуществляются при широкой поддержке стран центра (примером является европейская и евроатлантическая интеграция стран Центральной Европы). Второй вариант – это сотрудничество с государством-гегемоном (США) в сфере безопасности и поддержания порядка, за что такое государство получает разнообразную поддержку и доступ к американскому рынку сбыта (примеры – Южная Корея, Япония и ФРГ, частично – Турция и Чили).

Сделан вывод о неприменимости вышеперечисленных вариантов в сложном украинском случае (хроническая недореформированность, низкое качество украинской элиты, внутренние проблемы в ЕС и США, затянувшийся конфликт с РФ и т.д.), вследствие чего возникает потребность в таком варианте, который соединял бы в себе элементы всех вышеперечисленных – т.е. гибридного. Предложенный вариант предполагает, во-первых, введение в состав украинской элиты качественно новых представителей, способных провести системные реформы, во-вторых, продолжение евроинтеграционных усилий, в-третьих, усиление сотрудничества с США в сфере безопасности, в-четвертых, активизацию региональных интеграционных проектов (прежде всего с Турцией и Польшей). Если усилия на каком-либо из выделенных направлений потерпят неудачу, тогда ресурсы можно будет перенаправить на активизацию других без потери драгоценного времени.

В качестве вывода констатировано, что предложенный нами гибридный вариант перехода Украины из периферии в полупериферию выглядит единственным реалистичным путем для Украины.

Ключевые слова: мир-системный анализ, мир-экономика, центр, периферия, полупериферия, геополитика.

Oleksii Batalov

Associate professor, PhD in Philosophy,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
o.batalov@karazin.ua,

<http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

HYBRID VERSION OF UKRAINE TRANSITION FROM PERIPHERY OF WORLD-ECONOMY TO SEMI-PERIPHERY

The article examines the transition of Ukraine from the periphery of the modern world-economy to the semi-periphery. Several global variants of such a transition have been analysed and a hybrid version has been proposed.

Based on the analysis of Ukrainian export-import operations, the conclusion of our previous work of Ukraine being one of the periphery states has been confirmed. According to the global practice, for such states, there are two options for the transition to the semi-periphery. The first of them is the implementation of such systemic reforms that will allow for a considerable time to

redistribute profits from international operations in their favour. This option is implemented in two forms. The first is authoritarian modernization (examples – Singapore, China). The second is reforms carried out with the broad support of the countries of the centre (an example is the European and Euro-Atlantic integration of the Central Europe countries). The second option is cooperation with the hegemonic state (USA) in the field of security and maintenance of order, for which such a state receives various support and access to the American sales market (examples – South Korea, Japan and the FRG, partly Turkey and Chile).

It was concluded that the above options are unacceptable in a difficult Ukrainian case (chronic under-reforming, low quality of the Ukrainian elite, internal problems in the EU and the United States, a protracted conflict with the Russian Federation, etc.), thus there is a need for such an option that would combine the elements of all of the above – that is, a hybrid one. The proposed option assumes, firstly, the introduction of qualitatively new representatives into the Ukrainian elite, capable for systemic reforms, secondly, the continuation of European integration efforts, thirdly, strengthening cooperation with the United States in the security sphere, and fourthly, the activation of regional integration projects (primarily with Turkey and Poland). If efforts in one of the designated areas fail, then resources can be redirected to activate others without wasting precious time. As a conclusion, it was stated that the proposed hybrid version of Ukraine's transition from the periphery to the semi-periphery looks like the only realistic way for Ukraine.

Keywords: world-systems analysis, world-economy, centre, periphery, semi-periphery, geopolitics.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю аналізу стану України у сучасному глобалізованому світі. Світ-системний аналіз дає наукову методологію, що дозволяє як проаналізувати стан України у сучасній світ-економіці, так і сформулювати для українського уряду конкретні рекомендації щодо проведення успішних реформ.

Світ-системний аналіз у сучасній науковій літературі представлений значною кількістю робіт послідовників таких батьків-засновників цієї наукової теорії, як Ф. Бродель, А. Франк, І. Валлерстайн, Дж. Аррігі та ін., однак тема України світ-системщиками досліджується вочевидь недостатньою мірою. Серед вітчизняних дослідників слід перш за все відмітити О. Фісуна та О. Гайка. Так, О. Гайко досліджує напрямки трансформації сучасної світ-економіки (Гайко 2014), а О. Фісун проаналізував стратегії для України в умовах нової картографії постсучасного світу (Фісун 2003). В одній із наших попередніх наукових робіт (Баталов 2018) на підставі аналізу українських експортно-імпорتنих операцій, рівня ВВП на душу населення, відтоку капіталу і т.д. було зроблено висновок про те, що Україна є однією з країн периферії сучасної світ-економіки. Також було виокремлено два базових варіанти для успішного переходу з периферії світ-економіки до напівпериферії (а можливо, й центру). **Метою** статті є спроба оцінити вірогідність реалізації двох базових варіантів переходу України з периферії до напівпе-

риферії і, якщо вони є малоімовірними, запропонувати третій варіант – гібридний.

За час, що пройшов з моменту публікації нашого дослідження (Баталов 2018), ситуація для України не покращилась, а за деякими показниками подекуди ситуативно навіть погіршується (наприклад, це стосується негативного сальдо української торгівлі). Так, згідно з даними Державної служби статистики України, негативне сальдо торгівлі Україною товарами та послугами у 2017 р. склало 2,5 млрд. дол. США, у 2018 р. – 5,8 млрд. дол. США, а у 2019 р. – 3,6 млрд. дол. США (значно допомогли кошти у розмірі 3 млрд. дол. США, які Україна отримала від РФ за рішенням Стокгольмського арбітражу). Фактично Україна не має позитивного сальдо торгівлі товарами зі своїми найближчими сусідами (тобто ані з країнами ЄС, ані з пострадянськими країнами). За 9 місяців 2020 р. (згідно з даними Державної служби статистики України станом на 18.12.2020 р.) внаслідок карантинних обмежень та економічних проблем, що зменшили споживання населення, імпорту товарів та послуг до України скоротився більш значущо, ніж український експорт і, відповідно, сальдо покращилось, ставши позитивним і склавши 530,8 млн. дол. США. Дуже подібна ситуація спостерігалась, наприклад, у 2014–2015 роках. Але, оскільки системних реформ у країні не проводиться, то як тільки почнеться поживлення економіки і, відповідно, зростання споживання населення, сальдо торгівлі знову стане негативним.

У такій ситуації українську економіку фактично рятують перекази з-за кордону «заробітчан» (у 2018 р. це більш ніж 11 млрд. дол. США, у 2019 р. – 12,02 млрд. дол. США), кредити від міжнародних організацій і т.д. Україна продовжує виконувати функції сировинного та трудового «придатку» розвинутих країн. Тобто експортує Україна переважно сировину, промислові вироби і аграрну продукцію з низькою доданою вартістю, а імпортує – мінеральні продукти, обладнання та засоби транспорту. Отже, периферійність України у світ-економіці протягом років і десятиліть зберігається.

Які саме є варіанти для радикальної зміни ситуації, тобто для переходу України з периферії до напівпериферії світ-економіки? У попередньому дослідженні (Баталов 2018) завдяки світ-системній методології та аналізу різноманітних історичних прикладів було виокремлено два базових варіанти.

Перший з них, який можна умовно назвати класичним, – це такі системні реформи (що проводяться у форматі фактично «революції згори»), що дозволили б протягом значного часу перерозподіляти прибуток від міжнародних операцій на власну користь. Протягом останніх десятиліть реалізацію цього варіанту ми бачили фактично тільки у двох формах. Перша – це т.зв. авторитарна модернізація, яка відбувалась, наприклад, у Сінгапурі та Китаї у 1970-х – 2000-х роках. Для сучасної України зазначена форма першого варіанту виглядає не дуже ймовірною, оскільки на цей час ми не бачимо ані особистостей рівня Лі Куан Ю або Ден Сяопіна, ані згоди українського великого капіталу (т.зв. «олігархії») і українського громадянського суспільства на цей варіант (скоріше за все, авторитарна модернізація викличе значний спротив мас). Також, якщо б навіть з'явився авторитарний лідер з неординарними якостями, здатний на прояв політичної волі, сумніви викликає здатність сучасної української еліти провести модернізацію в інтересах всієї країни. Так, однією з головних причин того, що за 30 років незалежності Україні не вдалося вийти зі стану периферійності, є вочевидь низька якість української еліти, яка демонструє: а) нерозуміння глибинних процесів у світ-економіці, а, відповідно, й невміння провести ефективні реформи; б) нездатність при прийнятті рішень керуватись не тільки мотивом збільшення власного капіталу, але й позаекономічними мотивами (які формуються під впливом патріотизму, меценатства, волонтерства і т.д.). А без позаекономічних

мотивів фактично неможливо зменшити відтік капіталу з країни, оскільки це означає для олігархії зменшити й власні прибутки. Отже, одним із ключових завдань перед початком дій щодо переходу до напівпериферії є якісні зміни у складі еліти.

Друга форма першого варіанту – це реформи, що мають відбуватися за широкої підтримки країн центру (прикладом є європейська та євроатлантична інтеграція країн Центральної Європи, найбільш успішною з яких на цей час є Польща). Але вступ до ЄС для України є нереальним протягом не те що найближчих років, а навіть кількох десятиліть (найбільш сприятливі шанси для цього у 1990-ті роки було втрачено). Вступ до НАТО найближчими роками також є малоймовірним через занадто повільний перехід ЗСУ на стандарти НАТО і протидію деяких країн – членів НАТО (наприклад, Угорщини).

Другий варіант, який можна умовно назвати безпековим, – це співпраця з державою-гегемоном (тобто США) у сфері безпеки і підтримання порядку, відігривання ролі посередника між центром та периферією, за що така держава (фактично – «форпост» США) отримує різноманітну підтримку (перш за все військову) та доступ до американського ринку збуту. Прикладами зазначеного варіанта є Південна Корея, Японія та ФРН у 1950-х – 1990-х роках, частково – Туреччина і Чилі. Необхідно відмітити, що цей варіант на практиці також часто означав авторитарну модернізацію (так, у Південній Кореї реформи почали реалізовуватись під час диктатури Пак Чон Хі, а у Чилі – А. Піночета). Стосовно вірогідності реалізації такого варіанта для України необхідно зазначити таке. По-перше, ані в адміністрації Б. Обама, ані в адміністрації Д. Трампа не було готовності розглядати Україну у якості форпосту, а яка буде позиція Д. Байдена з цього питання – поки що незрозуміло. Причиною цього очевидно є те, що РФ не сприймається у США як загроза настільки високого рівня, яка змусила б вибудовувати навколо Росії смугу держав-«форпостів» (як це було у випадку СРСР), призначенням яких було б стримування геополітичних намірів Кремля. По-друге, такий варіант означав би або готовність США напряму виконувати безпекові функції (наприклад, шляхом розміщення на території України американських воєнних баз, на що згоди США немає), або делегування цієї функції Україні (а для цього необхідне проведення системних реформ протягом тривалого часу, для чого у свою чергу необхідною стала

система політичного наступництва – тобто чіткого розуміння, що кожен наступний український президент не почне з повного переформатування політики попередника і зміни геополітичної орієнтації – тобто саме того, чим так любили займатись українські президенти до 2014-го року). Також у державах-«форпостах» суттєвий відсоток ВВП витрачається на військо, а суспільство є доволі милітаризованим. Готовність українського суспільства на все перераховане поки що нічим не підтверджується.

Підсумовуючи, зазначимо, що жоден з перелічених вище варіантів в українському випадку (який справді є складним: хронічна недореформованість, низька якість української еліти, тривалий конфлікт з РФ і т.д.) не може вважатись магістральним, тому потрібний такий варіант, який поєднував би у собі елементи всіх вищеназваних. Так, євроінтеграція не виключає можливостей для нарощування українського експорту до країн Африки та Південної Азії. Інтеграція до НАТО не виключає пряме співробітництво із США та військово-торговельну кооперацію із Туреччиною (дуже перспективним виглядає долучення України до турецької концепції «логістичної наддержави», що дозволяє вибудувати можливу Балтійсько-Каспійську дугу: країни Прибалтики – Польща – Україна – Туреччина – Грузія – Азербайджан – Туркменістан – Узбекистан). Отже, найбільш раціональним для України, на нашу думку, є втілення *гібридного варіанта переходу з периферії до напівпериферії*, що сполучав би у собі такі кроки.

По-перше, – це введення до складу української еліти якісно нових представників, здатних провести системні реформи (фактично – у форматі «революції згори») щодо підвищення конкурентоспроможності української економіки, боротьби з корупцією, зниження відтоку капіталу і, зрештою, здійснити «осучаснення» всього суспільства.

По-друге, – продовження євроінтеграційних зусиль. При цьому основним завданням є не стільки кінцевий вступ до ЄС, скільки отримання фінансової та організаційної допомоги з ЄС для проведення реформ.

По-третє, – посилення співробітництва зі США у сфері безпеки. Це не тільки продовження реформи ЗСУ, але й робота в напрямку отримання статусу Основного союзника США поза НАТО і можливе

відкриття доступу українських товарів до американського ринку збуту.

По-четверте, – це активізація регіональних інтеграційних проектів (наприклад, з Туреччиною та Польщею).

Які саме з виокремлених вище напрямків є більш пріоритетними, – це вже вирішувати новому українському уряду. Якщо якийсь з напрямків зазнає невдачі, зусилля можна буде просто перекинути на активізацію інших без втрати часу.

У якості **висновку** відзначимо, що запропонований нами гібридний варіант переходу України з периферії до напівпериферії виглядає, на нашу думку, єдиним реалістичним шляхом для України з її непростюю ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА

Гайко, О. 2014. “Трансформація сучасної капіталістичної системи”, *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”*. 1132: 114-119.

Фісун, О. 2003. “Цикли гегемонії, нова картографія постсучасного світу і глобалізація: пошук стратегії для України”, *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”*. 592: 69-86.

Баталов, О. 2018. “Україна як периферія світової економіки і перспективи її переходу до напівпериферії”, *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 33: 137-140. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/11824/11187>.

Державна служба статистики України. Експрес-випуски. Зовнішньоекономічна діяльність. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

REFERENCES

Gaiko, O. 2014. “Transformation of the modern capitalist system”, *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University: Issues of Political Science*. 1132: 114-119 (in Ukrainian).

Fisun, O. 2003. “Cycles of hegemony, new cartography of the postmodern world and globalization: the search for a strategy for Ukraine”, *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University: Issues of Political Science*. 592: 69-86 (in Ukrainian).

Batalov, O. 2018. “Ukraine as the periphery of world-economy and the prospects of its transition to semi-periphery”, *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University: Issues of Political Science*. 33: 137-140. (in Ukrainian).

State Statistics Service of Ukraine. Foreign economic activity. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-07
УДК 327.5

Uliana Movchan

Assistant professor, Ph.D. in Political Science
V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
u.movchan@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9358-1750>

HOW DO MILITARY CONFLICTS END? LESSONS FOR UKRAINE

The main ways of ending military conflicts, both between states and within the state, are considered. Among the four main ways to end the war are: military victory, negotiated settlement, negotiated truces, peace of sorts is imposed by third parties. Researchers conclude that the best way to promote sustainable peace is a negotiated settlement. The main factor here is the text of the peace agreement, which creates the rules of the game, according to which the key actors in the conflict agree to act.

The models of democracy that can be laid down in a peace agreement are analyzed. Among them are consociational democracy, power-dividing, centrifugal and corporate models.

The attention is paid to the consociational model, which according to the author, is the best alternative for resolving the armed conflict in the occupied territories of Luhansk and Donetsk regions of Ukraine. The basic idea of power-sharing or consociational democracy is to accommodate the interests of the political elite, which represents each segment in a divided society. The key characteristics of power-sharing are a grand coalition, segment's autonomy, proportional representation, and mutual veto. All these features can be applied in different categories of power-sharing. These are political, military, economic, and territorial dimensions. Besides, there are three types of power-sharing: inclusive power-sharing, constraining power-sharing, and dispersive power-sharing. The division of different types helps to understand at what stage of conflict resolution, what kind of institutions of power-sharing should be implemented. An analysis of the Minsk Agreement revealed that its text was at odds with current conflict resolution practices, which was one of the reasons why the agreement does not affect conflict resolution.

Keywords: war, methods of conflict resolution, consociational democracy, power-sharing, peace agreement.

Мовчан Уляна Ігорівна

ст. викладач, к. політ. н.,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
u.movchan@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9358-1750>

ЯК ЗАКІНЧУЮТЬСЯ ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ? УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглянуто основні способи закінчення військових конфліктів, як між державами так і всередині держави. Серед чотирьох основних способів закінчення війни виділяють такі: військова перемога, переговори про врегулювання конфлікту, переговори про перемир'я та встановлення миру третьою стороною. Дослідники доходять висновку, що найкращими способом, який сприяє тривалому миру, є переговори про врегулювання конфлікту. Головним фактором тут виступає текст мирної угоди, де закладаються правила гри, за якими основні актори конфлікту погоджуються діяти.

Проаналізовано основні моделі демократії, які можуть закладатися у мирну угоду. Серед них виділяють: консоціональну демократію, роздільне правління, доцентрову та корпоративну моделі.

Основну увагу приділено консоціональній моделі, яка, на думку автора, є найкращою альтернативою для вирішення збройного конфлікту на окупованих територіях Луганської та Донецької областей України. Основна ідея розподіленого правління або консоціональної демократії полягає в акомодатії інтересів політичної еліти, яка представляє кожний сегмент в розділеному суспільстві. Ключовими характеристиками розподіленого правління є велика коаліція, автономія сегментів, пропорційне представництво та взаємне вето. Всі ці характеристики можуть застосовуватися у різних категоріях розподіленого правління. Це політичний, військовий, економічний та територіальний виміри. Крім того, виділяються три види розподіленого правління, а саме інклюзивне розподілене правління, обмежуваче розподілене правління та розпорошуваче розподілене правління. Поділ на різні типи допомагає зрозуміти, на якій стадії розв'язання конфлікту, які інститути розподіленого правління необхідно застосовувати. В результаті аналізу Мінської угоди виявлено, що її текст суперечить сучасним практикам розв'язання конфліктів, що стало однією з причин того, що ця угода не виявила ефективність у розв'язанні конфлікту.

Ключові слова: війна, методи вирішення конфліктів, консоціональна демократія, розподілене правління, мирна угода.

Мовчан Ульяна Игоревна

ст. преподаватель, к. полит. н.,
Харьковский национальный
университет имени В. Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022
u.movchan@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9358-1750>

КАК ЗАКАНЧИВАЮТСЯ ВОЕННЫЕ КОНФЛИКТЫ? УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Рассмотрены основные способы окончания военных конфликтов, как между государствами, так и внутри государства. Среди четырех основных способов войны выделяют следующие: военная победа, переговоры об урегулировании конфликта, переговоры о перемирии и установление мира третьей стороной. Исследователи приходят к выводу, что переговоры об урегулировании конфликта наиболее способствуют установлению и поддержанию длительного мира. Главным фактором здесь выступает текст мирного соглашения, где закладываются правила игры, по которым основные акторы конфликта соглашаются действовать.

Проанализированы основные модели демократии, которые могут закладываться в мирное соглашение. Среди них выделяют: консоциональную демократию, раздельное правление, центристремительную и корпоративную модели.

Основное внимание уделено консоциональной модели, которая, по мнению автора, является лучшей альтернативой для решения вооруженного конфликта на оккупированных территориях Луганской и Донецкой областей Украины. Основная идея распределенного правления или консоциональной демократии заключается в акомодации интересов политической элиты, которая представляет каждый сегмент в расколотом обществе. Ключевыми характеристиками распределенного правления являются большая коаліція, автономія сегментов, пропорциональное представительство и взаимное вето. Все эти характеристики могут применяться в различных категориях распределенного правления. Это политическое, военное, экономическое и территориальное измерения. Кроме того, выделяются три вида распределенного правления, а именно инклюзивное распределенное

правления, ограничивающее распределенное правления и расплывающееся распределенное правления. Разделение на различные типы помогает понять, на какой стадии разрешения конфликта, какие институты распределенного правления необходимо применять. В результате анализа Минского соглашения обнаружено, что ее текст противоречит современным практикам разрешения конфликтов, что стало одной из причин того, что это соглашение показало неэффективность в решении конфликта.

Ключевые слова: война, методы разрешения конфликтов, консоциональная демократия, распределенное правления, мирное соглашение.

The armed conflict in Ukraine has been going on for more than five years. The experience of similar conflicts in the post-Soviet space (Transnistria in Moldova, Abkhazia, and Ossetia in Georgia) shows that conflicts are frozen, these territories are not integrated. This situation creates instability in the region. In the case of Ukraine, the scenario of freezing the conflict slows down Ukraine's efforts to join the EU and NATO and contributes to the persistence of neopatrimonial democracy as a mode of governance (Фісун 2016). Therefore, the issue of ending the military conflict in Donbas and reintegration of uncontrolled territories is the highest priority.

There are various ways in scientific literature how wars can end. Also, the literature is divided into that which deals with the study of interstate conflicts and conflicts within the country. For example, the researcher Wittman in his study indicates the probability when wars between states can continue and end. He, in contrast to behavioral and psychological theories, bases his research on the theory of rational choice. For countries to agree to end the war, the benefits of war for the two countries must be less than the expected benefits of resolving the conflict (Witman 1979: 744). The benefit of continuing the war depends on the cost of the war and the opportunities and benefits of winning or losing the war. If one of the parties expects the benefits of victory to be higher than the costs of the war, it is assumed that the country will want the war to continue (Witman 1979: 745). When the shooting decreases, the possibility of concluding an agreement decreases, and thus the war continues. And if one of the parties thinks that it can win, it also reduces the possibility of concluding a peace settlement agreement (Witman 1979: 760).

This study was done in the 70s. After the collapse of the bipolar world, with the collapse of the USSR, more and more attention of researchers began to pay to civil wars. Current comparative peace science studies not only the end of interstate wars but also intrastate. Thus,

research by Hoodie and Hartzell (Hartzell, Hoodie 2008) takes into account international, civil wars and armed conflicts, and indicates that there are four ways to end a war. Among them are: military victory, negotiated settlement, negotiated truces, peace of sorts is imposed by third parties. Military victory is when one side defeats the other (Hartzell, Hoodie 2008: 5). A negotiated settlement brings together representatives of opposing groups, none of whom acknowledges defeat, to discuss and agree on the terms on which they will end the armed conflict. One of the central characteristics of the negotiated settlement is that the opponents involved in this form of ending the war directly address the question of how to distribute power and govern it in the postwar state. Opponents of the civil war can negotiate a settlement on their own, or third parties can help develop such an agreement (Hartzell, Hoodie 2008: 5). The negotiated truces differ from settlement negotiations in that they focus on the process and ways to end violence in the short term. The negotiated truces seldom address the complex issue of how and by whom to exercise power in a post-war state. A peace secured by a truce is often reminiscent of the type of «uncertainty» when hostilities ended but the final state of relations between the participants in the hostilities and the rules for resolving conflicts remain unclear (Hartzell, Hoodie 2008: 7). The establishment of peace by a third party occurs when one of the groups of participants in hostilities negotiates with third parties involved in the conflict (Hartzell, Hoodie 2008: 8).

Among these four ways to stop the military conflict, researchers indicate the negotiated settlement as the best way to end the war. There are several reasons for this. Firstly, negotiations to end the war are less costly than a military victory (Hartzell, Hoodie 2008: 8). Secondly, the outcome of the negotiated settlement has a greater potential for enduring peace (Hartzell, Hoodie 2008: 9).

It should be emphasized that when we talk about peace, it is not easy to stop the shooting. For example, although a ceasefire is an urgent

need, it should not be confused with a broader peace-building plan and replaced its (Lederach 1998: 75). Thus, the provisions on the cessation of hostilities and the perception of the common future of the country (which, according to Lederach (Lederach 1998: 77) includes «sustainable development, self-sufficiency, just social structures») must be different.

Ensuring a cessation of hostilities does not in itself guarantee that there will be stable peace in countries that have survived civil wars. A strong peace is characterized not only by the absence of armed conflict. Distinctive features of a stable peace include regulated conflict management practices and the emergence of a domestic order that ensures self-enforcement. The stable relations between hostile groups are the product of established governing bodies that both mitigate and direct social competition (Hartzell, Hoodie 2008: 11).

The arrangements and rules of the game laid down in the peace agreement must be designed in such a way that all parties are willing to abide by these rules and that the benefits of enforcing these rules outweigh the return to hostilities.

However, the introduction of democracy sometimes creates favorable conditions for the emergence of groups that want to return to hostilities. It arises since democratic rules are new and unknown, and the outcome of the elections is also uncertain. In this case, power-sharing institutions/mechanisms help to ensure that they have at least minimal representation in government. As was the case with the Dayton Peace Accords, which ended the war in Bosnia, the agreement included a «committee of three» presidency that included representatives from

Bosnia, a Bosnian Serb, and a Bosnian Croat (Hoodie, Hartzell 2010: 9).

Power-sharing institutions are those rules, in addition to defining how decisions will be made by a group within a polity, the distribution of decision-making rights, including access to public resources, among collectives that compete for power (Hartzell, Hoodie 2010: 320).

There are categories in power-sharing: political, territorial, military, and economic. The political dimension refers to political power among the parties to a settlement. This is a proportional electoral system, administrative proportional representation, and proportional representation in the executive branch. The territorial dimension includes the division of autonomy between levels of government based on federalism or regional autonomy. The economic dimension is the distribution among groups of the economic resources that belong to the state. The military dimension is the distribution of the coercive power of the state (Hartzell, Hoodie 2010: 320). The more extensive the network of power-sharing institutions the competing parties are willing to create, the less likely they are to return to the use of armed violence for a settlement. Power-sharing should have many dimensions, not just focus on political decision making (Hartzell, Hoodie 2010: 330).

Power-sharing can be considered in three different forms: inclusive, dispersion, and constraining. Some of these forms are very close to the establishment of democracy, while others are not (Strom et al. 2015: 166). Table 1 represents the description of each type.

Table 1

The types of power sharing

Inclusive power sharing	Dispersion power sharing	Constraining power sharing
- grand coalition, - mutual veto, - reservation of seats or positions in the executive branch for certain groups	- distribution of power to subnational governments, - accountability of subnational governments to citizens, -representation of subnational districts in the central government	- freedom of religion, - members of the army may not be elected to parliament, - effective judicial control over the legislative and executive authorities

Gates et al. (Gates et al. 2016: 524) studies the effects of institutions of different power-sharing types in societies that experienced armed conflict and countries that do not. Their analysis shows that only constraining institutions of the power-sharing are associated with a reduced risk of armed conflict, including

the risk of initial conflict and the risk of recurrence in post-conflict situations. It can be explained by providing security for ordinary citizens, and by the protection from government repression that the core way in which the power-sharing leads to peace.

As Lijphart points out, the only difference between the concepts of consociational democracy and power-sharing is that power-sharing is a practical recommendation, and consociationalism is a theoretical concept (Lijphart 2008: 6).

Consociational democracy can be seen as a system of accommodation and compromise between elites, in which states with deep social and political divisions have the opportunity to achieve political stability. A. Lijphart defines consociational democracy through its four characteristics, the first and most important of which is the exercise of power by a grand coalition of political leaders of all major segments of a multifaceted society. It can take several different forms, such as a grand coalition inside the cabinet in a parliamentary system, a «grand» council or committee with important advisory functions, or a grand coalition with other key officials in the presidential system. Three other important elements of consociational democracy: 1) mutual veto, or the rule of «matching majority», which is an additional guarantee of the vital interests of the minority, 2) proportionality as the main principle of political representation, it applies in particular to the principles of civil service and distribution of budget funds, 3) a high degree of autonomy of each segment in the implementation of its internal affairs.

Participation in a «grand coalition» provides an important political guarantee of security to political segments that are a significant minority, but the guarantee is not entirely reliable. Decisions must be made by a «grand coalition»; they are achieved by voting, and although the presence in the coalition allows minorities to defend their position as vigorously as possible in the face of coalition partners, the majority can still vote for it during the vote. If the decisions made in this way violate the vital interests of the minority segment, then such a defeat will be considered unacceptable, and cooperation between the elites of these segments will be threatened. Thus, the right of a minority to veto must be added to the principle of a «grand coalition»; only such a right will give each political segment a full guarantee of political security. The biggest threat is that this right may create the same difficulties for cooperation within a grand coalition as the neglect of minority opinion. However, three arguments can be made to confirm that this threat is not as great as it seems. First, the veto is reciprocal, and all minority groups own it and can resort to it. Second, the very fact that the veto is always in

the arsenal of available means gives minorities a sense of confidence, thus reducing the likelihood of applying this right in practice. Finally, every political segment understands and realizes the danger of reckless veto. The mutual veto can be both an informal agreement and a formal rule enshrined in the constitution (Лейпхарт 1997: 73-74). The principle of proportionality is also a significant departure from the principle of majority power and, like a mutual veto, is closely linked to the principle of a «grand coalition». It can be used twice. First, it is a method by which positions in the civil service system are distributed among political segments, as well as financial resources in the form of state subsidies (Лейпхарт 1997: 74). Proportionality as a neutral and impartial way of distribution removes from the decision-making process many problems that could potentially split the coalition, and thus eases the «weight» of consociational power. Proportionality is the basic principle of the functioning of the «grand coalition»: all the most important segments should not only be represented in decision-making bodies but also be represented proportionally.

The last deviation from the power of the majority is the autonomy of the segments, which leads to the corresponding independence of the minority in the sphere of its vital interests. It seems to be a logical consequence of the «grand coalition» principle. On all issues of general importance, decisions should be made by all segments together, with an approximately proportional degree of influence. For all other issues, decision-making and implementation can be given to each segment. Delegating to segments the rights to develop and implement policy decisions, together with the proportional distribution of public funds to each segment, are a powerful incentive for different organizations to form within segments. One aspect of defining a plural society is that the cleavages are transferred to civil society institutions. This means that the autonomy of the segments increases the complexity of the already heterogeneous society. The nature of consociational democracy is fully consistent with the fact that it (at least in its initial phase) makes a plural society even more heterogeneous. Its content is not in eliminating or weakening the contradictions between the segments, but in openly recognizing them and transforming the segments into constructive elements of a stable democracy. A special form of the autonomy of the segments is federalism, although, of course, federalism can exist in a small society (Лейпхарт 1997: 92-94). The

theory of federalism has much in common with consociationalism, and it is not only the granting of autonomy to the constituent parts of the state but also the overrepresentation of small entities in the «federal» chamber of parliament. Thus, the theory of federalism can be considered as a limited and special kind of theory of consociationalism, and vice versa, the concept of autonomy can be considered as a general conclusion from the theory of federalism (Лейпхарт 1997: 78–79).

Donald Horowitz is the most famous critic of consociationalism. He emphasizes that consociational mechanisms only increase ethnic or religious divisions, and the elites have no incentive to cooperate (Grofman, Stockwell 2020: 108). Horowitz focuses on the topic of pre- and post-election coalitions: unlike Lijphart, for whom the main goal is to reach a compromise between groups after the election, Horowitz points to the need to form coalitions before the election that will involve voters from different groups and thus promote compromise on ethnic grounds (Horowitz 2002: 23). He argues in favor of an integrative approach that helps resolve ethnic conflicts by overcoming ethnic differences between groups (Grofman, Stockwell 2020: 109). Horowitz determines that the best way to reduce the destructive characteristics of a divided society is not to encourage the formation of ethnic parties, but rather to use an electoral system that will encourage cooperation and accommodation among competing groups (Reilly 2002: 157).

Another critic of Lijphart's theory is Philip Roeder. He points out that the mechanisms of power-sharing limit democracy and usually creates stable cartels among the elite of ethnic groups (Roeder, Rotchild: 36). Many inclusive decision-making institutions, such as mutual vetoes, can be used to start a confrontation game in which each party threatens to block decision-making in parliament until the other party makes concessions.

Institutions of power-sharing shape the policy agenda and the exclusive rights of interethnic distribution of power and resources. The question of what exactly divides ethnic groups is central, this section supports high-level interethnic conflict and the viability of fundamental issues regarding the reorganization of rules (Roeder, Rotchild: 37).

Institutions of power-sharing are also created to increase the representativeness of the state, but this representativeness is always created due to government inefficiency.

Inclusive decision-making, especially, through the guarantee of ethnic representation and the guarantee of veto, makes policy-making slower and more likely to lead to a stalemate (Roeder, Rotchild: 39).

Power-dividing institutions emphasize the importance of civil rights that limit government, the separation of powers that create diverse majorities, and the checks and balances that limit each majority. These institutions guarantee the rights of ethnic and other groups, but it is universalist, individual freedoms. Separation mechanisms do not abolish the majority component of government decision-making, the basic principle of democracy, according to which the popular majority chooses the course of government. Institutions of separation of powers authorize a different majority, where each majority represents the public interest somewhat differently, in a separate, independent governmental body (Roeder, Rotchild: 52). A simple and obvious obstacle to the violation of the majority on the rights of the minority is the requirement that any change in the distribution of rights must be ratified by a different majority in government bodies (Roeder, Rotchild: 64). Power-dividing disperses political power among different political institutions at the national and sub-national levels and empowers different majorities within each. Thus, the separation of executive power from the legislature and the division of the legislature into two separate chambers are encouraged. From this point of view, even if presidentialism leads to a concentration of power and, consequently, to super-presidency, in a divided society the presidential system can lead to a real separation of powers and significant checks and balances, and in this case is better than parliamentarism. It is also not necessary to have one optimal set of election rules for representative bodies representing alternative majorities. Federalism can lead to destructive consequences through the concentration of local government, and instead requires the creation of several institutional bodies at the subnational level with a government elected by a majority (Roeder, Rotchild: 343).

In practice, the three political models (consociationalism, centripetal model, and corporatism) are considered ideal types, but most countries do not use pure types but combinations of approaches. Table 2 presents the basic principles of the models (Reilly 2012: 267).

Table 2

Models of democracy for divided societies

	Consociational model	Centripetal model	Corporate model
Election	Proportional system based on party lists in large constituencies to maximize proportionality	A system in which politicians depend on other communities than their own	Collective voter lists
Cabinet	The government of the grand coalition, the veto of minorities on important issues	Government of a multiethnic coalition, no minority veto	Formal separation of powers based on the number of votes received
Parties	Ethnic parties, each represents own group	Non-ethnic or multiethnic parties or party coalitions	Ethnic parties for certain groups
Autonomy	Autonomy of segments and ethnic federalism	Non-ethnic federalism or autonomy	Division of the territory into several independent units

Taking into account the theory, we can consider how much applied in the Minsk Agreement, which was concluded in 2015 and signed by members of the Normandy Four¹.

The Minsk Agreement² includes thirteen articles. These include a ceasefire in Luhansk and Donetsk regions and the withdrawal of armed forces by both sides, including all foreign armed groups; release and exchange of all hostages; amnesty; delivery of humanitarian aid; restoration of socio-economic ties. Moreover, this agreement requires elections in accordance with Ukrainian law and the granting of special status to certain territories of Luhansk and Donetsk regions. In addition, following the Minsk Agreement, it is necessary to adopt the Law of Ukraine «On the temporary procedure of local self-government in certain territories of Donetsk and Luhansk regions». This new law should include those applicable to certain territories of Luhansk and Donetsk regions: amnesty, the right to linguistic self-determination, the prosecutor's office and courts appointed by local self-government, socio-economic development by the Government of Ukraine, cross-border cooperation with the territories of the Russian Federation, creation of people's military units by local authorities.

Based on this description, it can be noted that no power-sharing institutions were included in the Minsk Agreement. This agreement is not

a compromise between the two parties, and none of the parties has an incentive to adhere to its provisions. The main recommendation is as follows: to form two stages of transition from war to peace. The first is the transition phase, which includes inclusive power-sharing institutions. The second one is the stage that comes after the complete demilitarization of the region. These are the rules of the game, which include the institutions of constraining and dispersion power-sharing.

REFERENCES

- Фісун, О. 2016. “Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні”, *Агора*. Вип.17: 9-13.
- Wittman, D. 1979. “How a War Ends: A Rational Model Approach”, *The Journal of Conflict Resolution*. 23(4): 743-763.
- Hartzell, C. A., and Hoddie, M. 2008. *Crafting Peace: Power Sharing and the Negotiated Settlement of Civil Wars*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Lederach, J. P. 2002. *Building peace: sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Hoddie, M., and Hartzell C. A. 2010. *Strengthening peace in post civil war states: transforming spoilers into stakeholders*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hartzell, C. and Hoddie M. 2003. “Institutionalizing Peace: Power Sharing and Post-Civil War Conflict Management”, *American Journal of Political Science*. 47 (2): 318-332.
- Strøm, K. W., Gates, S, Benjamin, A. T. Graham, and Håvard Strand. 2015. “Inclusion, Dispersion, and Constraint: Powersharing in the World's States, 1975-2010”, *British Journal of Political Science*. 47 (1): 165-185.

¹ Ukraine: The Minsk agreements five years on. URL.: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATA/G/2020/646203/EPRS_ATA\(2020\)646203_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATA/G/2020/646203/EPRS_ATA(2020)646203_EN.pdf)

² Minsk Agreement. URL.: <https://peacemaker.un.org/ukraine-minsk-implementation15>

Gates, S., Graham B., Lupu Y., Strand H., and Strøm K. W. 2016. "Power Sharing, Protection, and Peace". *Journal of Politics*. 78 (2): 512-526.

Lijphart, A. 2008. *Thinking about democracy power sharing and majority rule in theory and practice*. London: Routledge.

Лейпхарт, А. 1997. *Демократия в многоэтнических обществах: сравнительное исследование* / пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В.Каменской, М.: Аспект Пресс.

Grofman B., and Stockwell, R. 2002. "Institutional design in plural societies: Mitigating ethnic conflict and fostering stable democracy". In: R. Mudambi, P. Navarra and G. Sobbrío (eds.). *Economic welfare, international business and global institutional change*, Cheltenham, UK: Elgar: 102-137.

Horowitz, D. 2002. "Constitutional design: proposals versus processes". In: Andrew Reynolds (ed.). *The architecture of democracy: constitutional design, conflict management and democracy*, Oxford: Oxford University Press: 15-36.

Reilly, B. 2002. "Electoral systems for divided societies", *Journal of Democracy*. 13(2): 156-170.

Roeder, Ph. G. and Rothchild, D. 2005. *Sustainable peace: power and democracy after civil wars*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Reilly, B. 2012. "Institutional Designs for Diverse Democracies: Consociationalism, Centripetalism and Communalism Compared", *European Political Science*. 11: 259-270.

REFERENCES

Fisun O. 2016. "Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні (Informal Institutions and Ukraine's Neopatrimonial Democracy)," *Agora*, No. 17: 9-13 (in Ukrainian).

Wittman, D. 1979. "How a War Ends: A Rational Model Approach", *The Journal of Conflict Resolution*. 23(4): 743-763.

Hartzell, C. A., and Hoddie, M. 2008. *Crafting Peace: Power Sharing and the Negotiated Settlement of Civil Wars*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

Lederach, J.P. 2002. *Building peace: sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.

Hoddie, M., and Hartzell C.A. 2010. *Strengthening peace in post civil war states: transforming spoilers into stakeholders*. Chicago: The University of Chicago Press.

Hartzell, C. and Hoddie M. 2003. "Institutionalizing Peace: Power Sharing and Post-Civil War Conflict Management", *American Journal of Political Science*. 47 (2): 318-332.

Strøm, K. W., Gates, S., Benjamin, A. T. Graham, and Håvard Strand. 2015. "Inclusion, Dispersion, and Constraint: Powersharing in the World's States, 1975-2010", *British Journal of Political Science*. 47 (1): 165-185.

Gates, S., Graham B., Lupu Y., Strand H., and Strøm K. W. 2016. "Power Sharing, Protection, and Peace", *Journal of Politics*. 78 (2): 512-526.

Lijphart, A. 2008. *Thinking about democracy power sharing and majority rule in theory and practice*. London: Routledge.

Lijphart, A. 1997. *Democracy in plural societies: comparative analysis* / Translated by A. Salmina, G. Kamensky. M.: Aspect Press (in Russian).

Grofman B., and Stockwell, R. 2002. "Institutional design in plural societies: Mitigating ethnic conflict and fostering stable democracy". In: R. Mudambi, P. Navarra and G. Sobbrío (eds.). *Economic welfare, international business and global institutional change*, Cheltenham, UK: Elgar: 102-137.

Horowitz, D. 2002. "Constitutional design: proposals versus processes". In: Andrew Reynolds (ed.). *The architecture of democracy: constitutional design, conflict management and democracy*, Oxford: Oxford University Press: 15-36.

Reilly, B. 2002. "Electoral systems for divided societies", *Journal of Democracy*. 13(2): 156-170.

Roeder, Ph. G. and Rothchild, D. 2005. *Sustainable peace: power and democracy after civil wars*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Reilly, B. 2012. "Institutional Designs for Diverse Democracies: Consociationalism, Centripetalism and Communalism Compared", *European Political Science*. 11: 259-270.

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-08
УДК: 323.13

Руденко Юлія Юріївна

доцент, к. політ. н.,
Національна академія СБ України,
вул. М. Максимовича, 22, Київ, 03022,
uliarudenko507@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5292-5334>

ПРОБЛЕМА КОРЕЛЯЦІЇ ПОНЯТЬ «СУВЕРЕНІТЕТ» ТА «НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ»: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

Відстоюється позиція тісного зв'язку понять «національна ідентичність» із поняттям «суверенітет». Акцентується увага на тому, що в Україні проблематика національної ідентичності часто пов'язана з її етнічною і культурною складовою. Адже, підґрунтям для формування національної ідентичності після розпаду СРСР стала етнічна ідентичність переважно через те, що за часи радянської держави не існувало в повній мірі розвиненого громадянського суспільства. Але оскільки для модерної нації, яка інтегрується в європейську спільноту, громадянська складова національної ідентичності є не менш важливою, ніж етнічна, наступним кроком у її кристалізації повинно стати «виращування» зрілого громадянського суспільства. Артикулюється, що останнє складається зі суверенних, освічених індивідів, від яких залежить суспільний (народний) суверенітет, що у демократичних країнах сутнісно та процедурно забезпечується правовою державою і, у підсумку, створює суб'єктність і суверенітет останньої.

Зазначається, що однією з важливих функцій суверенної держави є здатність відтворювати власну національну ідентичність. А для демократичної держави важливо забезпечити кожній людині можливість усвідомленого й вільного вибору її ідентичності. Адже, коли є можливість усвідомленого вибору, тоді формується зріле громадянське суспільство, готове захищати власну національну ідентичність, оскільки остання буде сформована у власній системі координат громадян, а не під примусом, що більш характерно для авторитарних та тоталітарних держав. Це в кінцевому рахунку забезпечить стабільність, суб'єктність і суверенітет держави як на внутрішньополітичному, так і на зовнішньополітичному рівнях.

Акцентується увага на тому, що нація – спільнота природного походження, а природній спільноті не притаманно артикулювати проблему суверенітету окремої людини, підґрунтям якого стала концепція природних прав. Реалізацію останньої може забезпечити лише правова держава під впливом громадянського суспільства. Тому сучасна національна ідентичність в Україні може бути сформована у контексті європейських традицій, якщо в повній мірі буде забезпечена реалізація як етнічної, так і громадянської складової.

Ключові слова: національна ідентичність, суверенітет, громадянська ідентичність, етнічна ідентичність, природні права людини.

Руденко Юлія Юрєвна

доцент, к. політ. н.,
Национальная академия СБ Украины
ул. М.Максимовича, 22, Киев, 03022,
uliarudenko507@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5292-5334>

ПРОБЛЕМА КОРРЕЛЯЦИИ ПОНЯТИЙ «СУВЕРЕНИТЕТ» И «НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ»: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И ПРАКТИЧЕСКАЯ СТОРОНЫ

Отстаивается позиция тесной связи понятия «национальная идентичность» с понятием «суверенитет». Акцентируется внимание на том, что в Украине проблематика национальной идентичности часто связана с ее этнической и культурной составляющей. Поскольку основанием для формирования национальной идентичности после распада СССР стала этническая идентичность преимущественно потому, что в период существования советского государства не существовало развитого гражданского общества в полной мере. Но поскольку для современной нации, которая интегрируется в европейское сообщество, гражданская составляющая национальной идентичности является не менее важной, чем этническая, следующим шагом в ее кристаллизации должно стать «выращивание» зрелого гражданского общества. Артикулируется, что последнее состоит из суверенных, просвещенных индивидов, от которых зависит общественный (народный) суверенитет, который в демократических странах сущностно и процедурно обеспечивается правовым государством, и, в итоге, создает субъектность и суверенитет последнего.

Отмечается, что одной из важных функций суверенного государства есть способность воссоздавать собственную национальную идентичность. А для демократического государства важно обеспечить каждому человеку возможность осознанного и свободного выбора его идентичности. Поскольку, когда есть возможность осознанного выбора, формируется зрелое гражданское общество, готовое защищать собственную национальную идентичность, так как последняя будет сформирована в собственной системе координат граждан, а не под принуждением, что более характерно для авторитарных и тоталитарных государств. Это в конечном счете обеспечит стабильность, субъектность и суверенитет государства как на внутреннеполитическом, так и внешнеполитическом уровнях.

Акцентируется внимание на том, что нация – общность естественного происхождения, а подобной общности не присуща артикуляция проблемы суверенитета отдельного человека, основанием которого стала концепция естественных прав человека. Реализацию последней может обеспечить только правовое государство под влиянием гражданского общества. Поэтому современная национальная идентичность в Украине может быть сформирована в контексте европейских традиций, если в полной мере будет обеспечена реализация как этнической, так и гражданской составляющей.

Ключевые слова: национальная идентичность, суверенитет, гражданская идентичность, этническая идентичность, естественные права человека.

Julia Rudenko

Associate Professor, Ph.D in Political Science,
National Academy of Security Service of Ukraine,
Street Maksymovycha M. 22, Kyiv, 03022, Ukraine,
uliarudenko507@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5292-5334>

THE PROBLEM OF CORRELATION OF THE CONCEPTS «SOVEREIGNTY» AND «NATIONAL IDENTITY»: THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSION

The position of close connection between the concepts of «national identity» and the concept of «sovereignty» is defended. Emphasis is placed on the fact that in Ukraine the issue of national identity is often related to its ethnic and cultural component. After all, the basis for the formation of national identity after the collapse of the USSR was ethnic identity, mainly due to the fact that in the days of the Soviet state there was no fully developed civil society. But since for a modern nation that integrates into the European community, the civic component of national identity is no less important than ethnic, the next step in its crystallization should be the «cultivation» of a mature civil society.

It is articulated that the latter consists of sovereign, educated individuals on whom social (people's) sovereignty depends, which in democratic countries is essentially and procedurally provided by the rule of law and, ultimately, creates the subjectivity and sovereignty of the latter.

It is noted that one of the important functions of a sovereign state is the ability to recreate its own national identity. And for a democratic state, it is important to provide everyone with the opportunity to make a conscious and free choice of his identity. After all, when there is a possibility of conscious choice, then a mature civil society is formed, ready to defend its own national identity, as the latter will be formed in its own coordinate system of citizens, rather than under duress, which is more typical of authoritarian and totalitarian states. Which, ultimately, will ensure the stability, subjectivity and sovereignty of the state at both the domestic and foreign policy levels.

Emphasis is placed on the fact that the nation is a natural community, and the natural community does not have the ability to articulate the problem of the sovereignty of the individual, which is based on the concept of natural rights. The implementation of the latter can be ensured only by the rule of law under the influence of civil society. The implementation of the latter can be ensured only by the rule of law under the influence of civil society. Therefore, the modern national identity in Ukraine can be formed in the context of European traditions, if the full implementation of both ethnic and civic components.

Keywords: national identity, sovereignty, civic identity, ethnic identity, natural human rights.

Проблематика національної ідентичності в Україні традиційно пов'язана зі сферою національної культури, традицій, міфів, історичної пам'яті. Однак, на нашу думку, поняття національної ідентичності охоплює не тільки етнічні і культурні компоненти, а й територіальні, економічні та політико-юридичні. Зокрема, поняття національної ідентичності актуалізується у тісному зв'язку із поняттями суверенітету, громадянського суспільства, природних прав людини. Як зауважує британський вчений Е. Сміт: «Концепції національної ідентичності та держави пов'язані з огляду на спільний для них зв'язок з історичною територією, а в демократичних державах – зі спрямованістю на суверенітет народу» (Сміт 1994: 23-24). Вважаємо, що саме такий погляд на національну ідентичність сприятиме формуванню в Україні дійсно модерної нації, нації громадян, які не тільки пов'язані власною історією, традиціями та походженням, але й повною мірою є суб'єктами управління державою. Актуалізація цієї проблематики у науковому сенсі дозволить на практиці більш органічно інтегруватися до європейської спільноти, де національну ідентичність часто асоціюють з громадянською ідентичністю та високим ступенем залученості громадян до управління державою.

Окреслена у статті проблематика розглянута у працях таких учених, як: Є. Бистрицький, Я. Грицак, М. Козловець, А. Колодій, В. Кремінь, І. Кресіна, І. Курас, В. Лісовий, Л. Нагорна Л., Ю. Римаренко,

М. Степико, В. Ткаченко В., Л. Шкляр, а також П. Альтер, Р. Брубейкер, Р. Дарендорф, Дж. Кін, Е. Сміт, Д. Шнаппер та інші.

Метою статті є доведення тісного зв'язку між поняттями «національна ідентичність» та «суверенітет», а також суміжними з ними поняттями.

Задля надання «імпульсу» нашій аргументації, пояснимо, чому саме для України характерно пов'язувати національну ідентичність зі спільним походженням, культурою, традиціями, а, власне, більш концептуально, – чому в Україні сформувалася модель національної ідентичності с етнічним «нахилом».

Відштовхуючись від класифікації національної ідентичності Е. Сміта, зауважимо, що останній ділить національну ідентичність на західну або громадянську модель, яка характеризується складною системою, що включає такі компоненти, як: історична спільна територія, закони та інститути, політична рівність громадян, виражена в чинній системі прав і обов'язків, спільність громадянської культури та ідеології, та етнічну або східну модель. Останню Е. Сміт характеризує такими ключовими компонентами: походження, що розуміється як приналежність до свого клану, національна культура, мова, звичаї. Очевидно, що в цих моделях різні пріоритети. Якщо для концепції громадянської ідентичності – це аспекти рівноправності громадян, то для етнічної – аспекти спільності мови, традиції, релігії, звичок (Сміт 1994).

У цьому контексті, значна група дослідників, яка спеціалізується у галузі політичного аналізу націоналізму у постсоціалістичній «новій Європі», відстоює позицію, що особливості національної ідентичності цих країн тяжіють до етнічного типу. Цікава, зокрема, точка зору Р. Брубейкера, який вважає, що у постсоціалістичних країнах спостерігалось та спостерігається переважання у національній ідентичності етнокультурного аспекту і брак необхідних умов для актуалізації зразків громадянської національної ідентичності. Він доходить висновку, що в цих країнах створенню державності передували націоналістичні рухи, а сама держава створювалася на користь конкретної етнополітичної групи. Чому?

По-перше, універсалістська природа ідеологічних зразків комунізму, асоційованих у більшості постсоціалістичних країн із тиском ззовні, сприяла популяризації не загальногромадянських космополітичних, а національних проєктів збереження унікальності конкретної етнічності. За таких умов значною мірою ускладнюється виникнення громадянськості як важливого виміру національної ідентичності. По-друге, комуністична ідеологія призвела до руйнації громадянського суспільства у країнах цього типу, створивши атомізовані спільноти, засновані на відносинах недовіри та взаємної ізоляції. А тому етнонаціональні ідентичності залишилися єдиними структурами, в яких могла формуватися суспільна взаємодія на основі довіри і солідарності. По-третє, в умовах усунення комуністичною ідеологією інших ідей та цінностей етнічність лишалася єдиною (що збереглася) формою, представленою в структурі національної ідентичності країн цього типу (Брубейкер 2012).

Отже, підвалини у формі етнічної складової для формування національної ідентичності в Україні сьогодні закладені, на часі – формувати її громадянську складову, принаймні, задля того, щоб почувати себе дієвими суб'єктами європейської культури. Адже за твердженням Дж. Кіна: «колапс радянської імперії під тиском боротьби за національне самовизначення додає емпіричної вагомості тезі про силу спільного відчуття національної ідентичності – як базової передумови для народження й зміцнення громадянського суспільства та демократії... Заклик до самоуправління нації, принаймні, звучить демократично, адже він звернений до всіх, хто належить до нації... Національна ідентичність окреслена в

такий спосіб – є специфічно європейським винаходом. Це дар європейців усьому світові. Його важливість для переосмислення теорії громадянського суспільства – в тому, що така ідентичність дає громадянам почуття потрібності, впевненості у собі, власної гідності, – заохочуючи їх «почувати у себе вдома», допомагаючи легко прочитувати знаки інституційного та буденного буття» (Кін 2000: 87-88). Отже, можна з впевненістю зробити висновок: для формування сучасної модерної нації в Україні необхідне «доросле» сформоване громадянське суспільство.

Цікаво, що у сучасних дослідженнях дієвого суб'єкта формування національної ідентичності в Україні частіше йдеться про інтелектуалів або інтелектуальну еліту. «Більшість сучасних націй не лише стали наслідком природного розвитку, але також свідомо формувалися інтелектуалами та політиками...», – наголошує З. Когут (Когут 2004: 82)

І тут, як не дивно, виявляється зв'язок між кількістю високоосвічених інтелектуальних громадян у суспільстві з рівнем суверенності держави. «У суспільстві (постіндустріальному – авт.) зростає кількість активних високоосвічених, компетентних осіб, які мають навички до організації та самоорганізації, які у соціальній взаємодії самостійно можуть усвідомлювати шляхи реалізації власних інтересів та інтересів інших громадян, а також громади та суспільства в цілому. Здійснення суверенітету окремих громадян та громад забезпечує здійснення і суверенітет держави як такої» (Євроатлантичний вектор України 2019: 30). Отже, суверенітет держави залежить від рівня суверенності осіб, які її формують. А в демократичній державі – суверенітет держави ґрунтується ще й на народному суверенітеті.

Спробуємо розтлумачити ці дві сентенції більш широко. Адже вони взаємопов'язані. Отже, суверенітет держави та суспільства залежить від рівня суверенності осіб, які їх формують. Дійсно, суверенітет суспільства (народний суверенітет) формується у взаємовідносинах індивідів у процесі забезпечення їхньої життєдіяльності у соціальному й навколишньому природному середовищі. Кожний індивід має суверенне невідчужуване право на життя, на безпеку, а також культурні та соціальні права у тому обсязі, в якому вони не порушують права інших. Основою особистісного суверенітету є те, що кожний

має право вільно розпоряджатися як собою, так і засобами власного фізичного та іншого життєзабезпечення (Євроатлантичний вектор України 2019: 28). Такий баланс особистісних суверенітетів та суверенітетів соціальних груп, що їх утворюють, і, в кінцевому рахунку, суспільства, забезпечується правовою державою, яка надає цим групам рівні можливості артикулювати свої цінності та інтереси. Як стверджує французька дослідниця Д. Шнаппер: «державні інститути, якщо вони несуть у собі політичний проект та формують політичне суспільство, а не тільки окрему етнічну групу, здатні подолати культурні та, що складніше, ідентифікувальні розбіжності. Існування націй залежить від спроможності політичного проекту вирішувати суперечки та конфлікти між соціальними, релігійними та етнічними групами» (Шнаппер 2007: 161).

Також правовою державою забезпечується процедурний бік реалізації народного суверенітету. «Суверенітет народу у сучасних умовах реалізується у всевладді народу, наявності демократичної форми правління та відповідній виборчій системі, реалізації національно-культурних прав. Активним суб'єктом реалізації суверенітету народу є розвинене громадянське суспільство. Суверенітет народу є важливою складовою його ідентичності... Суверенітет народу полягає у його здатності у повному обсязі визначати власну життєдіяльність у політичному, економічному та культурному аспектах» (Євроатлантичний вектор України 2019: 29).

У продовження зазначеного варто акцентувати увагу на тому, що суверенітет держави тісно пов'язаний з її суб'єктністю. А суб'єктність держави саме і можна визначити через вільний вибір її громадянами всіх форм власної життєдіяльності, і перш за все, політичної. Якщо мова йде, дійсно, про демократичну країну. «Суб'єктність країни завжди первинна щодо суверенітету держави. Без суб'єктності суверенітет стає суто формальним, а держава, яка представляє країну, маріонетковою» (Євроатлантичний вектор України 2019: 29).

Отже, «суверенітет можна визначити як здатність соціальної системи у багатовимірному: вертикальному, ієрархічному, а також горизонтальному, мережевому (включаючи територіальний вимір) процесах своєї самоорганізації зберігати й відтворювати власну ідентичність» (Євроатлантичний вектор України 2019: 28).

Таким чином, безпосередньо підходимо до проблеми тісного взаємозв'язку між поняттями «суверенітет» та «національна ідентичність».

Ми зазначали, що суверенітет держави та суспільства залежить від ступеня суверенності осіб, які його складають. Остання, очевидно, залежить від рівня усвідомлення себе у світі. А, якщо усвідомлення, то й ідентифікації. Остання своєю чергою складається із самоідентифікації та ідентифікації людини іншими, тобто соціумом, державою тощо. Результатом процесу ідентифікації є ідентичність. Для держави з демократичними засадами важливо, щоб самоідентифікація людини та її ідентифікації соціумом, нацією, державою знаходилися в органічній єдності, а не суперечили один одному. Щоб людина мала можливість свідомо обирати власну ідентичність. Адже, коли є можливість усвідомленого вибору, тоді й формується справжнє «доросле» громадянське суспільство, а з ним і нація громадян, що буде формувати власну національну ідентичність гнучкою і сучасною у власній системі координат, а не нав'язану будь-яким внутрішньо- або зовнішньополітичним суб'єктом. А це вже безпосередньо пов'язано з суверенітетом держави. Коло замкнулося.

Ще однією проявом тісного зв'язку національної ідентичності та суверенітету держави є її конкурентоспроможність на світовому рівні в умовах глобалізації (адже суверенітет держави має вияв як на внутрішньополітичному, так і на світовому рівні). Для того, щоб актуалізувати цей зв'язок, автори нового наукового видання «Комунікація і культура в глобальному світі» Є. Бистрицький, Р. Зимовець, С. Пролєєв застосовують цікавий термін «бренд-націоналізм». «Всі люди є громадянами певних національних держав», – стверджують вони, «але водночас вони можуть надавати перевагу споживчим товарам, культурним продуктам, закладам освіти, роботодавцям, місцям відпочинку і навіть урядам чи політикам інших держав. Ці закономірні наслідки глобалізації ставлять усі держави в становище жорсткої конкуренції, не стільки економічної, скільки символічної. Щоб залишатися ефективним референтом національної ідентичності та продовжувати генерувати солідарність, репрезентаційний образ спільноти має перетворитися на бренд, що працює як на представників власної нації, так і на людей в

навколишньому світі. Іншими словами, «брендинг нації» є необхідним чинником її внутрішньої консолідації та зміцнення її ідентичності у глобалізованому світі. Це форма легітимації життєвісного цілого не тільки всередині спільноти, а й перед світом. І примітною рисою сучасного етапу глобалізації є те, що ці «всередині» та «ззовні» потребують одне одного» (Бистрицький, Зимовець, Пролєєв 2020:260).

Наведена цитата аргументує такий висновок: чим більш консолідована країна, але не примусом, а на добровільних засадах: на ґрунті спільної національної ідентичності, тим міцніше її суверенітет. «Чим країна більш однорідна (читай «консолідована» – авт.), тим більше її шанси на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним – чи ще яким-небудь складом населення, доведеться, імовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності та підтримання законності й порядку», – вважає німецький дослідник Р. Дарендорф (Дарендорф 1990: 70).

І, насамкінець, залишається не розкритим ще одне питання: чому для формування модерної нації та забезпечення суверенітету останньої так важлива громадянська складова національної ідентичності, не зважаючи на те, що етнічна є первинним підґрунтям її формування. У цьому контексті, варто зазначити, що поняття «громадянської ідентичності» виростає з ідеї природних прав людини. Автори наукового видання «Національна ідентичність і громадянське суспільство» таким чином аргументують це положення: «Коллективна громадянська ідентичність конституюється разом із переходом від природного до правового стану. Вирішальним моментом при цьому є ідея фундаментальної політичної справедливості як забезпечення права на життя за кожною людиною. Завдяки укладанню взаємних угод натовп людей, які живуть у природному стані, перетворюється на політичну спільноту, тобто на спільноту громадян, яка також стає суверенною, тобто уповноваженою ухвалювати рішення від імені всіх, хто делегував їй ці повноваження. Суб'єктивний суверенітет трансформується у «народний суверенітет». Лише актуалізація природного права перетворює людину на громадянина і лише завдяки такому перетворенню з'являється можливість утворення політичної спільноти, єдине

завдання якої – підтримання миру, тобто протидія марнославству. Це означає, що колективна громадянська ідентичність – штучна, на відміну від багатьох інших типів колективної ідентичності, які мають «природний» характер (родина, плем'я, територіальна громада тощо). (Бистрицький, Пролєєв, Білий 2018 :241-242). Далі зазначені автори досить аргументовано уточнюють і поглиблюють це твердження, вказуючи на те, що забезпечення «природних прав вимагає штучної колективної ідентичності, і, навпаки, природні спільноти не мають стосунку до природних прав. Чому ми не можемо говорити про природні права стосовно природних спільнот? Насамперед через те, що у природних спільнот, як правило, немає потреби в актуалізації природних прав... Природний характер цих спільнот не забезпечує природність права кожного її члена» (Бистрицький, & Пролєєв, Білий 2018 :241-242). А нація саме й визначається як певна вихідна, природна, субстанційна спільнота. Але в ній не існує ще механізмів, щоб врегульовувати конфліктні ситуації, захистити людину від свавілля інших тощо. «Хоч яким чином ми інтерпретували б природний стан (як стан війни (Т. Гоббс – авт.) чи як стан миру та гармонії (Ж-Ж. Руссо - авт.), він все одно залишається суперечливим», – стверджується у книзі «Національна ідентичність і громадянське суспільство» (Бистрицький, Пролєєв, Білий 2018:242). Тому для формування нації в сучасному модерному контексті, а також національної ідентичності, безумовно, важлива громадянська складова, що забезпечується правовою державою, бо «модерна людина володарює «від природи». Це суверен, який вихідним чином має «право на все». І якщо він частково і поступається цим правом...то через необхідність забезпечити собі первісне і фундаментальне право – право на самозбереження як реальну підвалину цього самого суверенітету» (Бистрицький, Пролєєв, Білий 2018 :243). Вважаємо, що «право на самозбереження», звісно, трактується тут не вузько – як фізичне, а безумовно, як всебічне збереження та розвиток всіх сутнісних фізичних та духовних характеристик людини.

Як підсумок та узагальнення всього вищевикладеного, варто зазначити, що такі поняття як «суверенітет» та «національна ідентичність» глибинно пов'язані між собою. Вони мають складну внутрішню

сутність і формуються з цілої низки складових. Державний суверенітет в сучасних демократичних державах тісно пов'язаний із народним суверенітетом, а останній, своєю чергою не може існувати без суверенітету особи. При цьому національна ідентичність має інтеграційні зв'язки із суверенітетом через свою громадянську складову, без якої важко уявити існування сучасних націй.

ЛІТЕРАТУРА

- Сміт, Е. 1994. *Національна ідентичність*. К.: Основи.
- Брубейкер, Р. 2012. *Етничність без груп*. М: Издательский дом Высшей школы экономики.
- Кін, Дж. 2020. *Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення*. К.: К.І.С.
- Когут, З. 2004. *Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України*. К.: Критика.
- Євроатлантичний вектор України*/ ред. колегія: С.І. Пирожков, І.О. Кресіна, А.І. Кудряченко, Ю.С. Шемшученко. 2019. К.: Національна академія наук України.
- Шнаппер, Д. 2007 *Спільнота громадян: про модерну концепцію нації*. Х: Фоліо.
- Бистрицький, Є., Зимовець, Р., Пролєєв, С. 2020. *Комунікація і культура в глобальному світі*. К.: Дух і Літера.
- Дарендорф, Р. 1990. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе, *Вопросы философии* 9: 65-75.

Бистрицький, Є., Пролєєв, С., Білий, О. 2018. *Національна ідентичність і громадянське суспільство*. К.: Дух і Літера.

REFERENCES

- Smith, A. 1994. *National Identity*. K.: Osnovy (in Ukrainian).
- Brubaker, R. 2012. *Ethnicity Without Groups*. M: Izdatel'skij dom Vysšej shkoly ekonomiki (in Russian).
- Keane, J. 2020. *Civil Society: Old Images New Visions*. K.: K.I.S. (in Ukrainian).
- Kohut, Z. 2004. *The Roots of Identity: Studies on Early Modern and Modern Ukraine*. K.: Krytyka (in Ukrainian).
- Euro-Atlantic vector of Ukraine* / S.I. Pyrozhhkov, I.O. Kresina, A.I. Kudriachenko, Yu.S. Shemshuchenko S.I. 2019. K.: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy (in Ukrainian).
- Schnapper, D. 2007. *Community of Citizens: On the Modern Idea of Nationality*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- Bystrytskyi, Ye., Zymovets, R., Proleiev, S. 2020. *Communication and culture in the global world*. K.: Dukh i Litera (in Ukrainian).
- Dahrendorf, R. 1990. "Roads to freedom: democratization and its problems in East Central Europe", *Voprosy Filosofii*. 9: 65-75 (in Russian).
- Bystrytskyi, Ye., Proleiev, S., Bilyi, O. 2018. *National identity and civil society*. K.: Dukh i Litera. (in Ukrainian).

СВІТОВА ПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-09

УДК 327.56(5-15)

Чебан Олександр Якович

науковий співробітник, к. політ. н.,
Одеський центр з питань нерозповсюдження
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65082
alexandercheban75@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-9197-4609?lang=en>

НАСЛІДКИ ВИХОДУ ІРАНУ З ЯДЕРНОЇ УГОДИ ДЛЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто обставини виходу Ірану з ядерної угоди або Спільного всебічного плану дій (СВПД), який був підписаний між Іраном та шістьма великими державами у 2015 р. Вказано, що вихід США з СВПД у 2018 році та запровадження ними економічних санкцій проти Ірану стали головними причинами початку поетапного виходу Тегерану з ядерної угоди. Відзначено, що убивства двох відомих іранських діячів на початку та наприкінці 2020 р. – генерала Касема Солеймані та ядерного фізика Мохсена Фахрізаде спровокували Іран на остаточний відхід від положень СВПД і на радикалізацію його ядерної політики.

Проаналізовано наслідки поступового виходу Ірану з ядерної угоди для безпеки євроатлантичних структур. Доведено, що ризики, пов'язані з розвитком іранської ядерної програми, були порівняно незначними упродовж 2019 р., однак почали зростати у 2020 р. і особливо на початку 2021 р. Розглянуто обставини прийняття Іраном рішення про можливе доведення рівня збагачення урану до 20% і про ймовірне обмеження доступу міжнародних інспекторів на іранські ядерні об'єкти. Проаналізовано, наскільки таке рішення Ірану може наблизити цю країну до набуття ядерної зброї і зроблено висновок, що, скоріше за все, попри наявність технічної можливості, Іран не буде найближчим часом приймати політичне рішення про розробку атомної бомби, аби не опинитись у цілковитій ізоляції. Тому ядерний конфлікт з Іраном поки не загрожує євроатлантичній безпеці.

Простежено відмінності у відношенні до іранської ядерної програми між США та їхніми європейськими союзниками по НАТО у період президентства Дональда Трампа. Здійснено оцінку перспектив зміни американської позиції щодо Ірану внаслідок приходу до влади у Вашингтоні адміністрації новообраного президента Джоозефа Байдена. Проаналізовано труднощі, з якими США та їхні союзники можуть зіткнутися у процесі переговорів з Іраном за часів президентства Дж. Байдена. Вказано, що впливові в Ірані консервативні елементи можуть затягувати з поверненням Ірану до ядерної угоди з метою виторгувати для себе кращі умови. Зроблено висновок, що на ймовірні провокації з боку Ірану США та їхні союзникам слід реагувати економічними санкціями, а не силовими акціями, які можуть призвести до небезпечної для євроатлантичної безпеки збройної ескалації.

Ключові слова: ядерна програма Ірану, збагачення урану, ядерна зброя, Спільний всебічний план дій, євроатлантична безпека.

Чебан Олександр Яковлевич

науковий співробітник, к. політ. н.,
Одеський центр по вопросам нераспространения,
Французский бульвар, 24/26, г. Одеса, 65082,
alexandercheban75@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9197-4609?lang=en>

ПОСЛЕДСТВИЯ ВЫХОДА ИРАНА ИЗ ЯДЕРНОГО СОГЛАШЕНИЯ ДЛЯ ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Рассмотрены обстоятельства выхода Ирана из ядерной сделки или Совместного всеобъемлющего плана действий (СВПД), который был подписан между Ираном и шестью великими державами в 2015 г. Указано, что выход США из СВПД в 2018 г. и введение ими экономических санкций против Ирана стали главными причинами начала поэтапного выхода Тегерана из ядерной сделки. Отмечено, что убийства двух известных иранских деятелей в начале и в конце 2020 года – генерала Касема Солеймани и ядерного физика Мохсена Фахризاده спровоцировали Иран на окончательный отход от положений СВПД и на радикализацию его ядерной политики.

Проанализированы последствия постепенного выхода Ирана из ядерной сделки для безопасности евроатлантических структур. Доказано, что риски, связанные с развитием иранской ядерной программы, были сравнительно незначительными в течение 2019 г., однако, начали нарастать в 2020 г. и особенно в начале 2021 г. Рассмотрены обстоятельства принятия Ираном решения о возможном доведении уровня обогащения урана до 20% и о вероятном ограничении доступа международных инспекторов на иранские ядерные объекты. Проанализировано, насколько такое решение Ирана может приблизить эту страну к получению ядерного оружия и сделан вывод, что, скорее всего, несмотря на наличие технической возможности, Иран не будет в ближайшее время принимать политическое решение о разработке атомной бомбы, чтобы не оказаться в полной изоляции. Поэтому ядерный конфликт с Ираном пока не грозит евроатлантической безопасности.

Прослежены различия в отношении к иранской ядерной программе между США и их европейскими союзниками по НАТО в период президентства Дональда Трампа. Осуществлена оценка перспектив изменения американской позиции по Ирану вследствие прихода к власти в Вашингтоне администрации новоизбранного президента Джоозефа Байдена. Проанализированы трудности, с которыми США и их союзники могут столкнуться в ходе переговоров с Ираном во время президентства Дж. Байдена. Указано, что влиятельные в Иране консервативные элементы могут затягивать с возвратом Ирана к ядерной сделке с целью выторговать для себя лучшие условия. Сделан вывод, что на вероятные провокации со стороны Ирана США и их союзникам следует реагировать экономическими санкциями, а не силовыми акциями, которые могут привести к опасной для евроатлантической безопасности вооруженной эскалации.

Ключевые слова: ядерная программа Ирана, обогащение урана, ядерное оружие, Совместный всеобъемлющий план действий, евроатлантическая безопасность.

Oleksandr Cheban

PhD in Political Science, Research Fellow,
Odessa Center for Nonproliferation,
French Boulevard, 24/26, Odessa, 65082, Ukraine,
alexandercheban75@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-9197-4609?lang=en>

CONSEQUENCES OF IRAN'S WITHDRAWAL FROM THE NUCLEAR DEAL FOR EURO-ATLANTIC SECURITY

The circumstances of Iran's withdrawal from the nuclear deal or the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), which was signed between Iran and the six great powers in 2015, were considered. It is indicated that the US withdrawal from the JCPOA in 2018 and US economic sanctions against Iran were the main reasons for Tehran's phased withdrawal from the nuclear deal. It was noted that the assassinations of two well-known Iranian figures at the beginning and at the

end of 2020 – General Qasem Soleimani and nuclear physicist Mohsen Fakhrizadeh provoked Iran to completely abandon the provisions of the JCPOA and to radicalize its nuclear policy.

The implications of Iran's gradual withdrawal from the nuclear deal for the security of Euro-Atlantic structures are analyzed. It has been proven that the risks associated with the development of the Iranian nuclear program were relatively insignificant during 2019. However, these risks began to increase in 2020 and especially at the beginning of 2021. The circumstances of Iran's decision on possible increasing the uranium enrichment level to 20% and on the probable limiting the access to Iranian nuclear facilities for international inspectors were considered. It is analyzed whether such a decision of Iran can bring this country closer to obtaining nuclear weapons. It is concluded that, most likely, despite the technical capabilities, Iran will not make a political decision to produce an atomic bomb in the near future to avoid its complete isolation. Therefore, the potential nuclear conflict with Iran does not yet threaten to Euro-Atlantic security.

Differences in attitudes towards the Iranian nuclear program between the United States and its European NATO allies during Donald Trump's presidency are traced. The prospects for a change in the American position toward Iran during Joseph Biden's presidency are assessed. The article analyzes the difficulties that the United States and its allies may face in the course of negotiations with Iran during the presidency of J. Biden. It is indicated that the influential conservative elements in Iran may delay Iran's return to the nuclear deal in order to bargain for better conditions. It is concluded that the United States and its allies should respond to possible Iranian provocations by economic sanctions rather than by forceful actions, which could lead to an escalation that is dangerous for the Euro-Atlantic security.

Keywords: *Iran's nuclear program, uranium enrichment, nuclear weapons, Joint Comprehensive Plan of Action, Euro-Atlantic security.*

У травні 2019 р. Іран розпочав поетапний вихід зі Спільного всебічного плану дій (СВПД) або так званої ядерної угоди, яку іранське керівництво підписало у 2015 р. з п'ятьма державами – постійними членами Ради Безпеки ООН (Великобританією, Китаєм, Росією, Сполученими Штатами Америки і Францією) та Німеччиною (ці великі шість держав також скорочено називають П5+1). Зазначена угода дозволила поставити іранську ядерну програму під ефективний міжнародний контроль та знизити ризик набуття Іраном ядерної зброї. Однак адміністрація президента Дональда Трампа у травні 2018 р. в односторонньому порядку вивела США з ядерної угоди з Іраном та почала запроваджувати санкції проти іранської економіки, оскільки американське керівництво вважало СВПД далеко не ідеальною угодою і вимагало від Ірану погодитися на кращу угоду. Іран у відповідь на запроваджені проти нього санкції почав поетапний вихід з СВПД, який остаточно завершився у січні 2020 р. після убивства американськими спецслужбами іранського генерала Касема Солеймані. Після убивства у листопаді 2020 р. ще одного іранського генерала, Мохсена Фахрзаде, який очолював ядерні дослідження в Ісламській Республіці Іран (ІРІ), Тегеран почав погрожувати вислати інспекторів

Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ), що може зробити іранську ядерну програму неконтрольованою та суттєво наблизити її до виробництва ядерної зброї. Таким чином, унаслідок драматичних подій, які спровокували Іран на відхід від положень ядерної угоди (односторонній вихід США з СВПД, застосування санкцій проти Ірану, убивство генерала Солеймані та ядерного фізика Фахрзаде) постраждала насамперед безпека США та їх європейських союзників по НАТО і партнерів, оскільки Іран уже завдав удару по американській базі в Іраку і погрожував завдати аналогічні удари по іншим американським базам, частина з яких розміщені в Європі.

Розглянута у статті проблема виходу Ірану з СВПД пов'язана з реалізацією таких наукових та практичних завдань:

- з'ясувати вірогідність набуття Іраном ядерної зброї після його виходу з СВПД;
- проаналізувати, наскільки можливим є повернення Ірану до виконання СВПД або укладення з ним нової ядерної угоди;
- визначити, які заходи мають бути вжиті для зниження гостроти викликів, що може становити Іран та його ракетно-ядерна програма для міжнародної і євроатлантичної безпеки.

Мета статті полягає у вивченні обставин виходу Ірану з СВПД та аналізі впливу цього виходу на євроатлантичну безпеку.

Серед опрацьованих інформаційних джерел слід насамперед виділити саму ядерну угоду з Іраном або Спільний всебічний план дій (СВПД) (Joint Comprehensive Plan 2015), яка регламентує обмеження для розвитку іранської ядерної програми і до недавніх пір дозволяла зберігати її мирну направленість. Крім того, слід згадати доповіді МАГАТЕ, які аналізують, наскільки Іран виконує свої зобов'язання щодо дотримання норм режиму ядерного нерозповсюдження та виконання положень СВПД. На момент написання статті остання така доповідь була підготовлена МАГАТЕ у листопаді 2020 р. (Verification and monitoring 17 November 2020). Також необхідно відзначити корисність для вивчення обраної тематики підготовленої для Європейської ради з зовнішніх справ аналітичної доповіді Е. Геранмайє (Geranmayeh 2020), яка зосереджує увагу на впливі політики адміністрації президента Трампа на внутрішню та зовнішню політику Ірану і на те, як це може позначитися на відносинах між Іраном та європейськими і євроатлантичними структурами. Ще одна доповідь, підготовлена аналітиками ЄС для Європарламенту, вивчає сучасний стан відносин між Євросоюзом та Іраном і вплив на їх розвиток внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів, у тому числі чинника адміністрації Дональда Трампа (State of play of EU-Iran relations 2020). Робота українських дослідниць Поліни Сіновець та Валерії Гергієвої (Sinovets, Gergieva 2019) порівнює миротворчий підхід ЄС до проблематики іранської ядерної програми з наступальною політикою адміністрації Д. Трампа.

Слід відзначити, що в опублікованих раніше наукових працях ґрунтовно не досліджувалися наслідки виходу Ірану з СВПД для міжнародної безпеки, оскільки минуло не так багато часу після того, як Іран вийшов з ядерної угоди. Тому дослідники зосереджувалися здебільшого на аналізі можливих варіантів розвитку іранської ядерної політики у майбутньому, а ґрунтовного вивчення того, наскільки вихід Ірану з СВПД погіршив євроатлантичну безпеку у 2019, 2020 і на початку 2021 року поки здійснено не було. Як вбачається, з моменту початку виходу Ірану з ядерної угоди минуло вже достатньо часу, щоб почати оцінку того, як цей вихід позначився на

безпеці США та їхніх європейських союзників і партнерів, і одна із перших спроб зробити таку оцінку здійснена у цій статті.

Вихід Ірану з СВПД став реакцією на вихід з цієї угоди Сполучених Штатів та на запровадження ними економічних санкцій проти Ірану. Адміністрація Дональда Трампа вирішила вивести свою країну з ядерної угоди з Іраном у травні 2018 р. (Iran nuclear deal 2018), оскільки ця угода, на думку американського керівництва, не відповідала інтересам США та їх союзників на Близькому Сході. Причини невдоволення адміністрації Дональда Трампа ядерною угодою з Іраном викладені в опублікованому у лютому 2018 р. Огляді ядерної політики США, де зазначено, що хоча СВПД і може обмежувати ядерну програму Ірану, однак ця угода дозволяє Ірану зберегти значну частину свого ядерного потенціалу, який може надати йому можливість розробити ядерну зброю впродовж всього одного року, якщо буде прийнято відповідне рішення (Nuclear Posture Review 2018: 13). Крім того, США та їхні близькосхідні союзники були стурбовані тим, що термін дії СВПД закінчується уже в 2031 році, після чого Іран не буде зв'язаний жодними зобов'язаннями, які могли б обмежити його ядерну програму і запобігти його наближенню до порогу володіння ядерною зброєю (Nuclear Posture Review 2018: 34).

Інші претензії адміністрації Д. Трампа щодо Ірану викладені в 12 вимогах, перелічених у промові Держсекретаря США Майка Помпео (Pompeo 2018) у 2018 р. у якості необхідних передумов для зняття американських санкцій проти Тегерану. Ці вимоги включали відмову Ірану від підтримки воєнізованих угруповань у різних країнах Близького Сходу, а також обмеження іранської ракетно-космічної програми. Усі ці проблеми не були згадані у підписаному Іраном СВПД, і тому адміністрація Дональда Трампа хотіла за допомогою санкцій змусити Іран погодитися на укладення нової угоди, яка не тільки суттєво обмежила б іранську ядерну програму, а й позбавила б Тегеран можливості втручатися у справи інших близькосхідних країн і розвивати неконтрольовану програму виробництва балістичних ракет. Якби Д. Трампові вдалося б домогтися підписання такої угоди з Іраном, то це означало б його грандіозну перемогу на іранському напрямку, яка затьмарила б здобутки попередньої адміністрації Барака Обами, одним із найбільших зовнішньополітичних

досягнень якої стало саме укладення СВПД (Дунаєва, Мамедова, Сажин 2019: 77).

Слабкою стороною політики Трампа щодо Ірану стало те, що цю політику не підтримали навіть найближчі союзники США у Європі (Shugerman 2017). Після виходу США з СВПД у травні 2018 р. всі інші учасники цієї угоди (П4+1 та Іран) виявили готовність дотримуватися її положень попри дії США. Упродовж року після виходу США з СВПД Іран продовжував виконувати положення СВПД, що підтверджують тогочасні доповіді МАГАТЕ (Verification and monitoring 2019: 6). Однак Іран проявляв зростаюче невдоволення економічними санкціями з боку США і тим, що решта учасників СВПД не змогли від цих санкцій захистити Іран. Щоб врятувати ядерну угоду з Іраном, три провідні європейські країни-учасниці СВПД (Великобританія, Німеччина та Франція або Є3) у січні 2019 р. створили так званий механізм INSTEX, який мав дозволити продовжувати торгівлю між Іраном та Європою навіть попри економічні санкції з боку США (INSTEX 2019). Втім, з плином часу цей механізм продемонстрував свою неефективність, оскільки дозволяв надсилати в Іран з Європи лише гуманітарні товари, які і так не були охоплені американськими санкціями. Оскільки європейські компанії остерігалися санкцій США, то навіть попри запровадження механізму INSTEX товарообіг між Іраном та європейськими країнами все одно суттєво знизився, що призвело до появи серйозних проблем в іранській економіці (EU-Iran Instex 2020).

Тому, щоб спонукати європейські країни до більш активної підтримки Ірану в умовах американських санкцій, Тегеран оголосив про поетапний вихід з СВПД 8 травня 2019 р. (Wintour 2019) (рівно через рік після виходу США із цієї угоди). Згідно з доповіддю МАГАТЕ, Іран вперше вийшов за рамки обмежень СВПД 1 липня 2019 р., коли запаси іранського збагаченого урану досягли 205 кг, у той час як ядерна угода дозволяла Ірану утримувати не більше 202,8 кг (Verification and monitoring 1 July 2019). У подальшому Іран поступово нарощував запаси свого збагаченого урану, а також трохи збільшив відсоток його збагачення: якщо СВПД дозволяв Ірану збагачувати уран до максимум 3,67%, то Іран у липні 2019 р. почав його збагачувати до 4,5% (Verification and monitoring 30 August 2019: 3). Слід відзначити, що це дуже невелика різниця, і той факт, що Іран збагачував уран лише до

4,5%, означав, що цей уран можна було використати лише в мирних цілях, так само як і уран, збагачений до 3,67%. Таким чином, Іран демонстрував, що у нього не було намірів виробляти ядерну зброю, однак символічно невелике перевищення дозволеного СВПД максимуму збагачення мало б спонукати європейські країни до більш активної підтримки Ірану в умовах американських санкцій.

Отже, можна зробити висновок, що частковий вихід Ірану з СВПД сам по собі упродовж 2019 року ще не становив серйозної загрози міжнародній та євроатлантичній безпеці, оскільки не відбулося настільки великого прискорення іранської ядерної програми, яке могло б свідчити про збільшення імовірності набуття Іраном ядерної зброї. Однак ситуація радикально змінилася у січні 2020 р. після убивства американськими спецслужбами впливового генерала з іранського Корпусу стражів ісламської революції (КСІР) Касема Солеймані (Qasem Soleimani: US kills 2020). У якості реакції на це зухвале убивство Іран завдав удару по американській військовій базі в Іраку (Safi, Holmes, Abdul-Ahad 2020), а також заявив, що більше не буде дотримуватися ніяких обмежень СВПД, хоча все-таки продовжить співпрацю з МАГАТЕ (Haltiwanger 2020).

Таким чином, 5 січня 2020 р. фактично відбувся остаточний вихід Ірану з ядерної угоди, після чого Іран продовжив нарощувати запаси свого збагаченого урану. Згідно з доповіддю МАГАТЕ, у листопаді 2020 р. ці запаси склали понад 2400 кг урану (Verification and monitoring 11 November 2020: 6), що у 12 разів перевищує дозволений СВПД максимум у 202,8 кг.

Таке суттєве зростання іранських запасів збагаченого урану упродовж 2020 року уже, без сумніву, негативним чином відобразилося на євроатлантичній безпеці, оскільки зріс ризик того, що Іран у короткий час отримає можливість набути ядерну зброю. За оцінками американського експерта Девіда Олбрайта, у листопаді 2020 р. для накопичення необхідної для виробництва першої атомної бомби кількості ядерного матеріалу Ірану знадобилося б 3,5 місяці, якби відповідне рішення було б прийняте (Murphy 2020). А це вже суттєво менше від згаданого в останньому Огляді ядерної політики США терміну в один рік, який більшість експертів вважала мінімальною кількістю часу, яка відділяла Іран від набуття ядерної зброї під час дії СВПД.

Таким чином, з моменту часткового виходу Тегерану з СВПД віддаленість Ірану від порогу володіння ядерною зброєю суттєво скоротилася, що збільшує ризики набуття Іраном ядерної зброї з усіма можливими негативними наслідками для міжнародної та євроатлантичної безпеки.

Після публікації доповіді МАГАТЕ про Іран у листопаді 2020 р. американський президент Дональд Трамп розцінив ситуацію як настільки небезпечну для США та їх союзників, що навіть обговорив зі своїми наближеними можливість завдання військових ударів по іранському уранозбагачувальному заводу в Натанзі. Втім, украї небезпечного для євроатлантичної безпеки воєнного конфлікту США з Іраном усе-таки вдалося уникнути, оскільки представники адміністрації Д. Трампа зуміли переконати свого шефа у недоцільності завдання ракетно-бомбових ударів по іранському підземному підприємству з уранозбагачувальними центрифугами у Натанзі (Trump 'asked for options 2020). Тим не менше, до самого завершення каденції Д. Трампа зберігалися побоювання, що цей імпульсивний американський президент в останні дні свого президентства все-таки віддасть наказ атакувати іранські ядерні об'єкти (Saikal 2020), не в останню чергу, через бажання суттєво ускладнити початок правління своєму наступнику і політичному опоненту Джозефу Байдену (Сажин 2020).

Тим не менше, попри загострення іранської ядерної проблеми наприкінці 2020 р. і скорочення часу, необхідного для створення потенційної іранської ядерної бомби, все-таки були підстави вважати, що наслідки виходу Ірану з ядерної угоди були не настільки катастрофічними для євроатлантичної безпеки, як це бачили в адміністрації Д. Трампа. Слід зазначити, що до кінця 2020 року рівень збагачення іранського урану не перевищував 4,5 %, що дуже далеко від понад 90% (а саме такого рівня збагачення урану необхідно досягнути для виробництва ядерної зброї). До того ж, упродовж 2020 р. Іран продовжував тісну співпрацю з МАГАТЕ, яка мала нагоду неодноразово переконатися, що попри перевищення лімітів СВПД, Іран, тим не менше, не здійснював ніяких робіт, які могли б свідчити про його намагання створити ядерну зброю. Щоправда, у МАГАТЕ залишаються питання щодо присутності численних часток урану антропогенного походження на незаявленому Агентству іранському об'єкті, що може свідчити про

наявність прихованої від МАГАТЕ ядерної діяльності в Ірані (Verification and monitoring 11 November 2020: 8-9). Однак, як вбачається, сам факт виявлення цих частинок урану Агентством свідчить про те, що інспектори МАГАТЕ мають можливість відвідувати навіть ті об'єкти в Ірані, які не вважаються ядерними, і тому, поки Іран зберігатиме такий широкий доступ для міжнародних контролерів, проводити таємну ядерну діяльність йому буде дуже непросто.

Тим не менше, існує загроза, що у недалекому майбутньому інспектори МАГАТЕ втратять можливість так само вільно інспектувати різноманітні об'єкти в Ірані, як це вони робили донедавна. У листопаді 2020 р. іранський парламент Меджліс, у якому домінують радикально налаштовані консерватори, почав розгляд законопроекту під назвою «Стратегічний план дій протидії антиіранським санкціям», який був схвалений на початку грудня 2020 року (Iran Parl. Approves 2020). Цей документ передбачає, що у випадку, якщо американські санкції не будуть зняті або пом'якшені до 21 лютого 2021 р., то Іран обмежить доступ інспекторів МАГАТЕ на свої ядерні об'єкти, а також почне щорічно виробляти 120 кг урану, збагаченого до 20% (Iran nuclear crisis 2020).

Убивство провідного іранського ядерного фізика Мохсена Фахрізаде наприкінці листопада 2020 р., який також був генералом КСІР, скоріше всього, посприє подальшій радикалізації іранської ядерної політики і ускладнить досягнення з Іраном нової ядерної угоди або його повернення до СВПД, і саме перешкоджання відновленню цієї ядерної угоди могло бути головним мотивом убивства (Fitzpatrick 2020).

Найвірогідніше убивство іранського ядерного фізика зміцнить рішучість консервативних елементів в Ірані реалізувати положення прийнятого у грудні 2020 р. неоднозначного закону про протидію антиіранським санкціям, який, як уже зазначалося, передбачає накопичення запасів урану, збагаченого до 20%. Вище згадувалося, що СВПД дозволяє Ірану збагачувати уран лише до рівня 3,67 %, а до кінця 2020 р. Іран незначною мірою перевищував цей максимум, збагачуючи уран до 4,5%, що також дуже далеко від понад 90% рівня збагачення, якого необхідно досягнути для виробництва ядерної зброї. Проте, якщо Іран почне реалізовувати свої плани щодо збагачення урану до 20%, то це означатиме його суттєве

наближення до порогу володіння ядерною зброєю, оскільки з технічної точки зору набагато складніше і довше довести рівень збагачення від 3,5 – 4,5% до 20 %, ніж від 20% до 90% (Iran nuclear deal: Why do the limits 2020). Раніше, до початку переговорів про укладення СВПД у 2013 р., Іран уже збагачував уран до рівня 20% (Davenport, Kimball, Thielmann 2013), тож відповідні технології і обладнання у нього є. Тому для Ірану не буде проблемою незабаром почати збагачувати уран до 20 % і більше, і про це прямо говорив і речник Агентства з атомної енергетики Ірану Бехруз Камалванді, який на початку січня 2021 року заявляв, що Іран має технічну спроможність збагачувати Іран до 40% і навіть до 60% (Abueish 2021).

Таким чином, реалізація прийнятого іранським парламентом закону практично можлива, і якщо вона дійсно розпочнеться, то Іран дуже швидко наблизиться до порогу володіння ядерною зброєю. Гадаємо, що в найближчому майбутньому може скластися ситуація, коли йтиметься не про те, скільки часу відділяє Іран від потенційного виробництва ядерної зброї, а про те, скільки атомних бомб Іран потенційно зможе найближчим часом виробити. Ще у 2013 р. Іран за деякими оцінками відділяв від виробництва ядерної бомби лише місяць (Davidovich 2013). Тож якщо Іран прийме відповідне рішення, то приблизно стільки ж часу йому знадобиться для накопичення необхідної для виробництва ядерної зброї кількості високозбагаченого урану. Тому питання уже полягає не стільки у технічній можливості Ірану набути ядерну зброю, скільки у наявності у нього політичної волі зробити цей крок. Отже, актуальним стає питання про те, чи справді Іран має намір набути ядерну зброю.

Як вбачається, Іран за будь-яких сценаріїв навряд чи вирішить у найближчому майбутньому набувати ядерну зброю. По-перше, не слід забувати, що в Ірані досі чинна фетва (релігійна постанова, обов'язкова для виконання всіма віруючими шиїтського напрямку ісламу) про незаконність ядерної зброї (Eisenstadt, Khalaji 2011: 1).

По-друге, набуття Іраном ядерної зброї остаточно позбавить Іран тих переваг, які він потенційно може отримати під час переговорів щодо повернення до СВПД. США за часів адміністрації Д. Трампа виступали проти ядерної угоди з Іраном, однак європейські учасники СВПД, Росія та Китай підтримували її збереження. Новообраний президент США Джозеф

Байден проявив готовність повернути свою країну до СВПД (Davenport 2020), тож у Ірану з'являється шанс виторгнути для себе якнайбільше в обмін на повернення до ядерної угоди. Проте, якщо Іран раптом вирішить набувати ядерну зброю, то всі переваги його становища будуть безповоротно втрачені, і міжнародне співтовариство єдиним фронтом виступить проти Ірану, як це було наприкінці 2000-х та на початку 2010-х років, коли уряд тодішнього іранського президента Махмуда Ахмадінеджада відмовлявся від будь-яких поступок у ядерному питанні (Iran vows 2008). У результаті, навіть традиційно лояльні до Тегерану Москва та Пекін підтримали у 2010 році санкції Ради Безпеки ООН проти Ірану (Fisher 2010), який опинився у майже цілковитій економічній та політичній ізоляції.

Аналогічна ситуація може повторитися і сьогодні, якщо Іран закрий свою ядерну програму для контролю з боку МАГАТЕ. Загострення конфронтації Тегерану з усією міжнародною спільнотою відповідає насамперед інтересам Ізраїлю та арабських монархій, які є геополітичними суперниками Ірану і зацікавлені в його економічному та політичному ослабленні та ізоляції.

Тим не менше, слід враховувати і те, що низка факторів можуть спонукати Іран якщо не набувати ядерну зброю, то принаймні йти на свідоме загострення відносин з міжнародною спільнотою через чергові успіхи іранської ядерної програми. Насамперед, слід взяти до уваги, що в умовах викликані коронавірусною пандемією глобальної кризи ефект від зняття економічних санкцій з Ірану буде не настільки помітним, адже через викликані епідемією обмеження соціально-економічна ситуація в Ірані залишатиметься деякий час доволі напруженою, незалежно від того, діятимуть санкції чи ні. Тому можна очікувати, що іранське керівництво не поспішатиме на поступки у ядерному питанні, і, можливо, навпаки, буде свідомо провокувати міжнародну спільноту нарощуванням запасів ядерних матеріалів, щоб виторгнути для себе кращі умови в обмін на повернення до СВПД.

Вірогідність такого сценарію збільшується через посилення позицій радикально налаштованих консерваторів в Ірані. Реформісти, які сформували уряд чинного президента Хасана Роухані і які зробили можливим підписання Іраном СВПД, уже програли парламентські вибори у лютому 2020 р. і скоріше за все, програють і

президентські вибори улітку 2021 р. (Сажин 2020). Радикально налаштовані консерватори, які не хочуть повернення до СВПД, контролюють більшість органів влади в Ірані і мають всі шанси посилити цей контроль після президентських виборів 2021 року.

Отже, імовірним сценарієм вбачається повторення подій початку 2010-х років, коли Іран не став набувати ядерну зброю (ЯЗ), однак продовжував небезпечно балансування на так званому порозі володіння ЯЗ. Аналогічно і на початку 2020-х років Іран може утримуватися від фінального кроку у напрямі набуття ЯЗ, однак, при цьому нарощувати рівень збагачення урану та його кількість з метою виторгувати для себе кращі умови повернення до СВПД. Таким чином, для євроатлантичної безпеки такий варіант небезпечний не тим, що потенційно може виникнути ядерний конфлікт, а тим, що в Ізраїлю можуть не витримати нерви, і він атакуватиме іранські ядерні об'єкти, не чекаючи, поки Іран виторгує для себе кращі умови або ж все-таки вирішить розробляти ядерну зброю. Імовірна ізраїльська атака на іранські ядерні об'єкти відповідатиме традиційній для Ізраїлю доктрині Бегіна, відповідно до якої єврейська держава не дозволить жодній іншій близькосхідній країні набути ядерну зброю (Ядерная программа Ирана 2020). Вірогідне воєнне зіткнення між Ізраїлем та Іраном може призвести до початку масштабного конфлікту на Близькому Сході, який матиме негативні економічні та воєнно-політичні наслідки і для країн НАТО та ЄС.

Судячи з усього, небезпеку таких сценаріїв усвідомлює і новообраний президент США Джо Байден, який заявляв, що запроваджені адміністрацією Трампа санкції будуть скасовані тільки в тому випадку, якщо Іран повернеться до виконання СВПД (Joe Biden: There's a smarter way 2020). Не виключено, що Іран і справді після приходу до влади Джо Байдена і в обмін на часткове пом'якшення санкцій досить швидко почне виконувати свої зобов'язання згідно з ядерною угодою, як це обіцяв іранський президент Хасан Рухані (Iran's Rouhani says 2020), а радикальні заяви консерваторів слід розцінювати лише як спробу натиснути на інших учасників СВПД.

Отже, можна зробити висновок, що спрогнозувати розвиток іранської ядерної програми важко, оскільки додаткову невизначеність вносить фактор президентських виборів в Ірані улітку 2021 року, так само як і зміна влади у Вашингтоні. Поки

можна говорити лише про те, що у найближчому майбутньому Тегеран навряд чи наважиться на набуття ядерної зброї, і тому ядерний конфлікт з Іраном скоріше за все поки не загрожує євроатлантичній безпеці. Однак можливе небезпечно балансування Ірану на «ядерному порозі», яке насправді матиме на меті виторгувати кращі умови повернення до СВПД, може викликати невірне сприйняття в Ізраїлі та, можливо, арабських монархіях, які розпочнуть масштабний неядерний конфлікт з Іраном. Такий конфлікт матиме для міжнародної безпеки в цілому і євроатлантичної зокрема край негативні економічні та воєнно-політичні наслідки, пов'язані зі збоями поставок нафти з Перської затоки і її неминучим подорожчанням, а також імовірним напливом біженців у Європу.

Таким чином, для того, щоб уникнути найбільш небажаних сценаріїв загострення ситуації довкола іранської ядерної програми, як вбачається, країни НАТО та ЄС, а також їхні близькосхідні союзники, мають насамперед утримуватися від таких ризикованих і провокаційних акцій, як убивства іранських високопосадовців чи тим більше ракетно-бомбові удари по іранським ядерним об'єктам. Навіть від кібератак на критичні об'єкти іранської інфраструктури слід утриматися найближчим часом, аби не сталося збройної ескалації протистояння з Іраном. У випадку ж, якщо до провокаційних акцій вдаватиметься Іран, зокрема, якщо він продовжуватиме нарощувати кількість та відсоток збагачення урану, то західним країнам у якості реакції на такі іранські дії слід обмежуватися лише економічними санкціями, а не силовими акціями. Економічний тиск західних держав на Іран без застосування провокаційних силових акцій уже довів свою ефективність на початку 2010-х років і цілком може спрацювати і на початку 2020-х років.

Оскільки ситуація з іранською ядерною програмою стрімко і динамічно розвивається, то актуальними будуть подальші дослідження з тематики цієї статті у міру появи нових фактів та даних про події у регіоні Перської затоки. Необхідно, на нашу думку, глибше дослідити вплив релігійного фактору і антиядерних фетв шіїтських духовних лідерів на іранську ядерну політику, оскільки цій важливій та цікавій темі присвячено не так багато наукових досліджень, а в обмежених рамках статті

виявилось можливим лише поверхнево згадати це питання.

ЛІТЕРАТУРА

Joint Comprehensive Plan of Action. Vienna, 14 July 2015.

URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/INF/2020/16. 17 November 2020. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/govinf2020-16.pdf>

Geranmayeh, E. 2020. *Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics*. Brussels: European Council on Foreign Relations.

State of play of EU-Iran relations and the future of the JCPOA. 2020. European Parliament. DOI: 10.2861/292104

Sinovets, P., Gergieva, V. 2019. "The EU and the Iranian Nuclear Programme: Is Venus Weaker Than Mars?" *UA: Ukraine Analytica* 4 (18): 14-20.

Iran nuclear deal: Trump announces US withdrawal. 2018. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-44044350>

Nuclear Posture Review. 2018. Office of the Secretary of Defense. URL: <https://media.defense.gov/2018/feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-nuclear-posture-review-final-report.pdf>

Pompeo, M.R. "Secretary of State. After the Deal: A New Iran Strategy. Speech", 2018. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/after-the-deal-a-new-iran-strategy/>

Дунаева, Е. В., Мамедова, Н. М., Сажин, В. И. 2019. "Год после выхода США из ядерной сделки (новые риски для Ирана)", *Восточная аналитика* 1: 76-90.

Shugerman, E. 2017. "EU condemns Donald Trump's decision to decertify Iran nuclear deal", *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/politics/iran-nuclear-deal-trump-eu-federica-mogherini-netanyahu-israel-a7999556.html>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/21. 31 May 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/06/gov2019-21.pdf>

INSTEX: Europe sets up transactions channel with Iran. 2019. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/instex-europe-sets-up-transactions-channel-with-iran/a-47303580>

EU-Iran Instex trade channel remains pipe dream. 2020. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/eu-iran-instex-trade-channel-remains-pipe-dream/a-52168576>

Wintour, P. 2019. "Iran announces partial withdrawal from nuclear deal", *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/07/iran-to-announces-partial-withdrawal-from-nuclear-deal>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/INF/2019/8. 1 July 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/07/govinf2019-8.pdf>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/32. 30 August 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/09/gov2019-32.pdf>

Qasem Soleimani: US kills top Iranian general in Baghdad air strike. 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50979463>

Safi, M., Holmes, O., Abdul-Ahad, G. 2020. "Iran launches missiles at Iraq airbases hosting US and coalition troops", *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/08/suleimani-assassination-two-us-airbases-in-iraq-hit-by-missiles-in-retaliation>

Haltiwanger, J. 2020. "Iran is withdrawing from the 2015 nuclear deal after Trump ordered deadly strike on its top general", *Business Insider*. URL: <https://www.businessinsider.com/iran-fully-withdrawing-2015-nuclear-deal-amid-tensions-with-us-2020-1>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2020/51. 11 November 2020. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/gov2020-51.pdf>

Murphy, F. 2020. "Explainer: How close is Iran to producing a nuclear bomb?" *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-explainer/explainer-how-close-is-iran-to-producing-a-nuclear-bomb-idUSKBN2880NU>

Trump 'asked for options on strike on Iran nuclear site'. 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-54972269>

Saikal, A. 2020. "Is Trump trigger-happy towards Iran?" *The Australian Strategic Policy Institute*. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/is-trump-trigger-happy-towards-iran/>

Сажин, В. 2020. "Взорвутся ли «мины», уложенные Трампом на пути Байдена к Ирану?" *Международная жизнь*. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/28370>

Iran Parl. approves outlines of strategic action plan to counter sanctions. 2020. *Islamic Consultative Assembly News Agency*. URL: <https://www.icana.ir/En/News/461843/Iran-Parl-approves-outlines-of-strategic-action-plan-to-counter-sanctions>

Iran nuclear crisis: Law aims to boost enrichment and block inspectors. 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-55168112>

Fitzpatrick, M. 2020. "Assassinating a scientist to kill the Iran deal", *The International Institute for Strategic Studies*. URL: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/11/assassinating-a-scientist-to-kill-the-iran-deal>

Iran nuclear deal: Why do the limits on uranium enrichment matter? 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48776695>

Davenport, Kelsey, Kimball, Daryl G., Thielmann, Greg. 2013. "Cliff Notes on the May 2013 IAEA Report on Iran", *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/blog/2013-05-22/cliff-notes-may-2013-iaea-report-iran>

Abueish, T. 2021. "Iran is capable of increasing uranium enrichment to 60 pct: Spokesman", *Al Arabiya English*. URL: <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2021/01/06/Iran-nuclear-deal-Iran-capable-of-increasing-uranium-enrichment-to-60-pct-Spokesman>

Davidovich, J. 2013. "New report says Iran can have nuclear bomb in a month", *Times of Israel*. URL: <https://www.timesofisrael.com/new-report-says-iran-can-have-nuclear-bomb-in-a-month/>

Eisenstadt, M., Khalaji, M. 2011. *Nuclear Fatwa. Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy*. Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy.

Davenport, K. 2020. "Biden Victory May Save Iran Nuclear Deal", *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2020-12/news/biden-victory-may-save-iran-nuclear-deal>

Iran vows no nuclear concessions. 2008. *BBC News*. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7520854.stm

Fisher, M. 2010. "Why Russia and China Joined on Iran Sanctions", *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2010/05/why-russia-and-china-joined-on-iran-sanctions/56905/>

Ядерная программа Ирана и интересы России. Обзор новостей. 2020. *ПИР-Центр*. URL: <http://www.pircenter.org/pages/1156-2761062>

Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran. 2020. *CNN News*. URL: <https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html>

Iran's Rouhani says return to nuclear deal 'just needs a signature'. 2020. *Middle East Eye*. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/iran-rouhani-nuclear-deal-return-signature>

REFERENCES

Joint Comprehensive Plan of Action. Vienna, 14 July 2015. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security

Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/INF/2020/16. 17 November 2020. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/govinf2020-16.pdf>

Geranmayeh, E. 2020. *Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics*. Brussels: European Council on Foreign Relations.

State of play of EU-Iran relations and the future of the JCPOA. 2020. European Parliament. DOI: 10.2861/292104

Sinovets, P., Gergieva, V. 2019. "The EU and the Iranian Nuclear Programme: Is Venus Weaker Than Mars?" *UA: Ukraine Analytica*. 4 (18): 14 – 20.

Iran nuclear deal: Trump announces US withdrawal. 2018. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-44044350>

Nuclear Posture Review. 2018. Office of the Secretary of Defense. URL: <https://media.defense.gov/2018/feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-nuclear-posture-review-final-report.pdf>

Pompeo, M.R. "Secretary of State. After the Deal: A New Iran Strategy. Speech", 2018. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/after-the-deal-a-new-iran-strategy/>

Dunaeva, E.V., Mamedova, N. M., Sazhin, V. I. 2019. "A year after US withdrawal from the nuclear deal (the new risks for Iran)", *Eastern analytics*. 1: 76-90 (in Russian).

Shugerman, E. 2017. "EU condemns Donald Trump's decision to decertify Iran nuclear deal", *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/politics/iran-nuclear-deal-trump-eu-federica-mogherini-netanyahu-israel-a7999556.html>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/21. 31 May 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/06/gov2019-21.pdf>

INSTEX: Europe sets up transactions channel with Iran. 2019. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/instex-europe-sets-up-transactions-channel-with-iran/a-47303580>

EU-Iran Instex trade channel remains pipe dream. 2020. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/eu-iran-instex-trade-channel-remains-pipe-dream/a-52168576>

Wintour, P. 2019. "Iran announces partial withdrawal from nuclear deal", *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/07/iran-to-announce-partial-withdrawal-from-nuclear-deal>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/INF/2019/8. 1 July 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/07/govinf2019-8.pdf>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/32. 30 August 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/09/gov2019-32.pdf>

Qasem Soleimani: US kills top Iranian general in Baghdad air strike. 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50979463>

Safi, M., Holmes, O., Abdul-Ahad, G. 2020. "Iran launches missiles at Iraq airbases hosting US and coalition troops", *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/08/sulei-mani-assassination-two-us-airbases-in-iraq-hit-by-missiles-in-retaliation>

Haltiwanger, J. 2020. "Iran is withdrawing from the 2015 nuclear deal after Trump ordered deadly strike on its top general", *Business Insider*. URL: <https://www.businessinsider.com/iran-fully-withdrawing-2015-nuclear-deal-amid-tensions-with-us-2020-1>

Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2020/51. 11 November 2020. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/gov2020-51.pdf>

Murphy, F. 2020. "Explainer: How close is Iran to producing a nuclear bomb?" *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-explainer/explainer-how-close-is-iran-to-producing-a-nuclear-bomb-idUSKBN2880NU>

Trump 'asked for options on strike on Iran nuclear site'. 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-54972269>

Saikal, A. 2020. "Is Trump trigger-happy towards Iran?" *The Australian Strategic Policy Institute*. URL: <https://www.aspi.org.au/is-trump-trigger-happy-towards-iran/>

Sazhin, V. 2020. "Will the 'bombs' explode that were put by Trump on Biden's way to Iran?", *International Affairs*. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/28370> (in Russian).

Iran Parl. approves outlines of strategic action plan to counter sanctions. 2020. *Islamic Consultative Assembly News Agency*. URL: <https://www.icana.ir/En/News/461843/Iran-Parl-approves-outlines-of-strategic-action-plan-to-counter-sanctions>

Iran nuclear crisis: Law aims to boost enrichment and block inspectors. 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-55168112>

Fitzpatrick, M. 2020. "Assassinating a scientist to kill the Iran deal", *The International Institute for Strategic Studies*.

URL: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/11/assassinating-a-scientist-to-kill-the-iran-deal>

Iran nuclear deal: Why do the limits on uranium enrichment matter? 2020. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48776695>

Davenport, Kelsey, Kimball, Daryl G., Thielmann, Greg. 2013. "Cliff Notes on the May 2013 IAEA Report on Iran", *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/blog/2013-05-22/cliff-notes-may-2013-iaea-report-iran>

Abueish, T. 2021. "Iran is capable of increasing uranium enrichment to 60 pct: Spokesman", *Al Arabiya English*.

URL: <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2021/01/06/Iran-nuclear-deal-Iran-capable-of-increasing-uranium-enrichment-to-60-pct-Spokesman>

Davidovich, J. 2013. "New report says Iran can have nuclear bomb in a month", *Times of Israel*. URL: <https://www.timesofisrael.com/new-report-says-iran-can-have-nuclear-bomb-in-a-month/>

Eisenstadt, M., Khalaji, M. 2011. *Nuclear Fatwa. Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy*. Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy.

Davenport, K. 2020. "Biden Victory May Save Iran Nuclear Deal", *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2020-12/news/biden-victory-may-save-iran-nuclear-deal>

Iran vows no nuclear concessions. 2008. *BBC News*.

URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7520854.stm

Fisher, M. 2010. "Why Russia and China Joined on Iran Sanctions", *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2010/05/why-russia-and-china-joined-on-iran-sanctions/56905/>

Iran's nuclear program and Russian interests. News Review. 2020. *PIR Center*. URL: <http://www.pircenter.org/pages/1156-2761062> (in Russian).

Joe Biden: There's a smarter way to be tough on Iran. 2020. *CNN News*. URL: <https://edition.cnn.com/2020/09/13/opinions/smarter-way-to-be-tough-on-iran-joe-biden/index.html>

Iran's Rouhani says return to nuclear deal 'just needs a signature'. 2020. *Middle East Eye*. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/iran-rouhani-nuclear-deal-return-signature>

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-10
УДК: 327

Гайко Олег Сергійович

ст. викладач, к. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ЯК ЧИННИК МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглядаються демографічні процеси у сучасному світі в контексті міжнародної безпеки. Основну увагу зосереджено на демографічній ситуації в індустріально розвинутих країнах та країнах, що розвиваються. Простежено особливості зростання населення в регіонах, що розвиваються та загрозу неконтрольованої міграції. Висвітлено демографічну проблему в індустріально розвинутих країнах – зростання частки населення пенсійного віку при зменшенні частки населення працездатного віку. Виявлено, що маргіналізація населення в поєднанні з високою мобільністю населення, яка притаманна регіонам, що розвиваються, створюють передумови для подальшої міграції населення, в тому числі в більш розвинуті регіони, така ситуація – великий відсоток мобільного і молодого населення в регіонах, що розвиваються, є загрозою для соціально-економічної і політичної стабільності в розвинутих регіонах, оскільки високий рівень життя, розвинута інфраструктура, економічна і соціальна стабільність роблять розвинуті регіони привабливими для міграції з регіонів, що розвиваються. Зроблено висновок, що індустріально розвинуті регіони здійснили демографічний перехід, який призвів до зростання частки населення похилого віку при зменшенні частки населення працездатного віку; такі демографічні зміни ставлять під сумнів життєздатність моделі держави загального добробуту (Welfare state) в подальшій перспективі через відсутність ресурсів для її підтримки, а високий рівень життя актуалізує проблему неконтрольованої міграції з регіонів, що розвиваються і мають надлишок населення. Розглянуто проблему інституційної неефективності в регіонах, що розвиваються, яка може детермінувати проблему природних катастроф, голоду, війн та епідемій і, як наслідок, масовий неконтрольований процес зміни місця проживання, що являє собою серйозну загрозу регіональній та міжнародній безпеці. Проаналізовано чинники такої загрози.

Ключові слова: демографія, міжнародна безпека, індустріально розвинуті країни, країни, що розвиваються.

Гайко Олег Сергеевич

ст. преподаватель, к. полит. н.,
Харьковский национальный
Университет имени В. Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ КАК ФАКТОР МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Рассматриваются демографические процессы в современном мире в контексте международной безопасности. Основное внимание сосредоточено на демографической ситуации в индустриально развитых странах и развивающихся странах. Прослежены

особенности роста населения в развивающихся регионах и угрозу неконтролируемой миграции. Освещено демографическую проблему в индустриально развитых странах - рост доли населения пенсионного возраста при уменьшении доли населения трудоспособного возраста. Выявлено, что маргинализация населения в сочетании с высокой мобильностью населения, которая присуща развивающимся регионам создают предпосылки для дальнейшей миграции населения, в том числе в более развитые регионы, такая ситуация - большой процент мобильного и молодого населения в развивающихся регионах является угрозой для социально-экономической и политической стабильности в развитых регионах, поскольку высокий уровень жизни, развитая инфраструктура, экономическая и социальная стабильность делают развитые регионы привлекательными для миграции из развивающихся странах. Сделан вывод, что индустриально развитые регионы осуществили демографический переход, который привел к росту доли пожилого населения при уменьшении доли населения трудоспособного возраста; такие демографические изменения ставят под сомнение жизнеспособность модели государства всеобщего благосостояния (Welfare state) в дальнейшей перспективе из-за отсутствия ресурсов для ее поддержки, а высокий уровень жизни актуализирует проблему неконтролируемой миграции из развивающихся регионов, которые имеют избыток населения. Рассмотрена проблема институциональной неэффективности в развивающихся регионах, которая может детерминировать проблему природных катастроф, голода, войн и эпидемий и, как следствие, массовый неконтролируемый процесс изменения места жительства, что представляет собой серьезную угрозы региональной и международной безопасности. Проанализированы факторы такой угрозы

Ключевые слова: демография, международная безопасность, индустриально развитые страны, развивающиеся страны.

Oleg Gaiko

Assistant professor in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE MODERN WORLD AS A FACTOR OF INTERNATIONAL SECURITY

The demographic processes of the modern world in the context of international security are considered. The main focus is on the demographic situation in industrialized countries and developing countries. The nature of population growth in developing regions and the threat of uncontrolled migration are traced. The demographic problem of industrially developed countries - an increase in the proportion of the population of retirement age with a decrease in the proportion of the population of working age - is highlighted. It was revealed that the marginalization of the population, combined with the high mobility of the population, which is inherent in developing regions, creates the preconditions for further migration of the population, particularly to more developed regions, such a situation - a large percentage of mobile and young population in developing regions is a threat to socio-economic and political stability in developed regions, since a high standard of living, developed infrastructure, economic and social stability make developed regions attractive for migration from developing countries. It is analyzed that industrially developed regions have undergone a demographic transition, which has led to an increase in the proportion of the elderly population while the proportion of the working-age population has decreased, such demographic changes call into question the viability of the Welfare state model in the long term due to the lack of resources to support it, and a high standard of living actualizes the problem of uncontrolled migration from developing regions that have a surplus of population. The problem of institutional inefficiency in developing regions is considered, which can determine the problem of

natural disasters, hunger, wars and epidemics and, as a consequence, a massive uncontrolled process of changing the place of residence, is a serious factor of regional and international security. The article analyzes how the demographic situation in the modern world is a challenge and threat to regional and international security.

Key words: *demography, international security, industrially developed countries, developing countries.*

Останні десятиліття демографічні процеси у сучасному світі все частіше розглядаються в контексті міжнародної безпеки. Актуалізація таких досліджень в рамках міжнародної безпеки зумовлюється декількома чинниками.

По-перше, «гуманістичний поворот» у міжнародній безпеці відбувся на початку 1990 рр. Він супроводжувався перенесенням основного фокусу досліджень з військового аспекту на гуманітарний, міжнародна безпека починає розглядатися в більш широкій перспективі, предметом дослідження стають соціально-економічні проблеми, інформаційні, дотримання прав людини, політичної стабільності тощо. Все більше уваги приділяється особливостям сучасних демографічних процесів.

По-друге, протягом останніх десятиліть відбуваються стрімкі зміни в демографії всього світу, що створює дисбаланс, який, в свою чергу, є викликом для регіональної та міжнародної безпеки.

У статті будуть розглянуті основні проблеми демографічного розвитку в сучасному світі, буде виявлено основні ризики, загрози та виклики для міжнародної безпеки демографічних процесів в сучасному світі.

Загроза неконтрольованої міграції

Демографічна ситуація у сучасному світі являє собою дисбаланс між індустріально розвинутими регіонами та регіонами, що розвиваються. Такий дисбаланс, у поєднанні з принциповими відмінностями в рівні життя, створює ризики неконтрольованої міграції із слаборозвинутих регіонів з високими темпами демографічного зростання до високорозвинутих регіонів з низькими темпами демографічного зростання. Проблема неконтрольованої міграції перестала бути предметом лише теоретичних обговорень, а стала нагальною політичною проблемою в розвинутих країнах. Наприклад, наміри президента США Д. Трампа посилити контроль над нелегальною міграцією та будівництва стіни між США та Мексикою, яка мала б обмежити можливість незаконного проникнення на територію

США з Мексики, що стало предметом тривалих політичних дискусій і протистояння між представниками демократичної та республіканської партій. Значимою подією для внутрішньої політики ЄС стала міграційна криза 2015 року, яка зумовила поляризацію поглядів між країнами-членами ЄС щодо політики, яку варто проводити по відношенню до мігрантів (Buonanno 2017).

Окрім очевидних відмінностей в демографічному та соціально-економічному аспектах між розвинутими регіонами та регіонами, що розвиваються, варто виділити чинники, які створюють додаткова загрози неконтрольованої міграції:

1. *Стрімка урбанізація в регіонах, що розвиваються.* Протягом другої половини ХХ століття відбувається стрімкий процес урбанізації, що може бути пояснений соціальною трансформацією низки регіонів світу, які здійснили перехід від традиційних до індустріальних суспільств. Якщо в індустріально розвинутих регіонах стрімкий процес урбанізації завершився в середині ХХ століття, то в регіонах, що розвиваються, стрімке зростання чисельності міст відбувається протягом другої половини ХХ ст. Станом на сьогодні стрімке зростання чисельності міського населення відбувається в регіонах, що розвиваються. Таке стрімке зростання чисельності міст свідчить про відхід від традиційної форми соціальної організації, яка передбачає прив'язаність населення до землі і, як наслідок, його низьку мобільність. Натомість процес урбанізації в країнах, що розвиваються, свідчить про досить високу мобільність населення. Переміщення значної частини населення є типовим явищем для світової історії і зумовлюється масштабними екологічними, військовими, соціально-економічними та політичними причинами. У випадку із зростанням міст в країнах, що розвиваються, ми маємо справу не з масовим переселенням населення в результаті надзвичайних обставин, а з індивідуальним прагненням людей покращити власний добробут (Вишне夫斯基 2017: 85-86). Стрімке зростання чисельності міст у регіонах, що розвиваються, призводить до маргіналізації

та люмпенізації населення, через такі причини:

- значна частина представників першого покоління містян не може повністю інтегруватися в міське середовище, в його специфічні соціальні зв'язки і повністю адаптуватися та відтворювати ті практики, які характерні для міста;

- відносно низький рівень життя в країнах, що розвиваються, зумовлює низьке фінансування освіти та актуалізує проблему доступу до освіти, відповідно, значна частина населення, що перемістилась до міста, не має достатніх знань та кваліфікації для того, щоб знайти роботу із гідною заробітною платою в умовах високої конкуренції;

- зростання населення міст перевищує потреби економіки та інфраструктури, що призводить до появи залишку населення, яке не може бути абсорбовано містом.

2. *Неефективність державних інститутів в регіонах, що розвиваються.* Державні інститути в багатьох країнах, що розвиваються, характеризуються неефективністю, що зумовлює неможливість реалізувати існуючий потенціал та ефективно і своєчасно реагувати на наявні виклики і загрози. Демографічний тиск являє собою виклик інституційній спроможності для низки регіонів, що розвиваються. Інституційна неефективність унеможлиблює реалізацію економічних чи інфраструктурних реформ, які здатні були б послабити наявний демографічний тиск через створення нових робочих місць, розвиток міського та міжміського транспорту, модернізацію ЖКГ та міської інфраструктури, поліпшення якості освіти тощо. Окрім цього, стрімке зростання населення зумовлює проблему дефіциту ресурсів в багатьох регіонах, виникає проблема не лише браку продуктів харчування, але й питної води, оскільки регіони не мають необхідної кількості ресурсів для забезпечення такої чисельності населення. Державні інститути не здатні в низці регіонів, що розвиваються, реалізувати масштабні інфраструктурні проекти у сфері водопостачання та забезпечення населення базовими продуктами харчування. Ситуація ускладнюється тим, що наявні ресурси досить неефективно використовуються, що призводить до деградації цих ресурсів. Таким чином, демографічний тиск в регіонах, що розвивається, є чинником соціально-економічної і політичної нестабільності, оскільки посилює існуючі

дисбаланси та проблеми, що в перспективі може зумовлювати масове соціально-політичне невдоволення, екологічні та інфраструктурні кризи, військові конфлікти як в середині країни, так і з сусідніми країнами. Нестабільність регіонів, що розвиваються, може зумовити масову неконтрольовану міграцію населення, яка є загрозою як для регіональної, так для міжнародної безпеки.

Маргіналізація населення в поєднанні із високою мобільністю створюють передумови для подальшої міграції населення, в тому числі в більш розвинуті регіони. Така ситуація – великий відсоток мобільного і молодого населення в регіонах, що розвиваються, є загрозою для соціально-економічної і політичної стабільності в розвинутих регіонах, оскільки високий рівень життя, розвинута інфраструктура, економічна і соціальна стабільність роблять розвинуті регіони привабливими для міграції з регіонів, що розвиваються. Основна загроза полягає в тому, що демографічний тиск в країнах, що розвиваються в поєднанні із мобільністю населення може зумовити неконтрольований і масовий характер міграції, якій державні інститути розвинутих країн не зможуть дати ефективну відповідь.

Соціально-економічна стабільність розвинутих країн

Демографічні процеси в індустріально розвинутих країнах являють собою виклик для соціально-економічної і політичної стабільності. Сучасні соціальні стандарти і високий рівень добробуту в розвинутих країнах (особливо в країнах Західної Європи) є результатом післявоєнного розвитку та формуванням соціально-орієнтованої держави – держави загального добробуту (*Welfare state*), яка формується після Другої світової війни (Гайко 2016: 48).

Соціально-орієнтована політика у вигляді держави загального добробуту мала виконувати декілька основних функцій у післявоєнній Європі:

- не допустити масові соціальні невдоволення після завершення війни, радикалізацію політичних поглядів населення та підтримку популістських сил, як це було після Першої світової війни. Друга світова війна суттєво погіршила рівень життя значної частини населення Західної Європи, мобілізувавши значну частину населення на війну, що створювало потенційно небезпечну ситуацію – радикальні і рішучі дії

населення, яке має реальний досвід бойових дій, за поліпшення власного добробуту;

- високий добробут населення мав би сприяти економічному зростанню, оскільки в людей з'являються ресурси, які вони можуть витратити на споживання, яке стимулювало б економічне зростання, відповідно, безкоштовна медицина й освіта, розвиток інфраструктури, гарантії соціального захисту та інші мали б забезпечити населенню ресурси для споживання;

- ідеологічна загроза з боку СРСР, яка стала особливо актуальною після Другої світової війни через позитивний образ країни, що внесла значний вклад в перемогу над нацизмом; позитивний образ СРСР разом із популярними гаслами про рівність і високі соціальні стандарти сприяв популяризації загрози приходу до влади прокомуністичних сил у країнах Західної Європи та ідеологічне протистояння із СРСР в «Холодній війні комуністичних ідей у Західній Європі, відповідно,» мотивували на формування сприятливого образу країн Західної Європи для власних громадян шляхом проведення соціально-орієнтованої внутрішньої політики.

Формування держави загального добробуту в післявоєнних капіталістичних країнах обумовлювалось двома чинниками – рівнем життя та постійним зростанням населення. Традиційно держави не виділяли значні кошти на реалізацію різноманітних соціальних програм, відповідно, база соціального забезпечення була відносно низькою, а постійне зростання чисельності населення давало змогу отримувати ресурси на соціальні програми через збільшення податків, окрім цього, можна було брати кошти в борг у наступних поколінь. Така конфігурація створювала досить сприятливі умови для проведення соціальної політики, оскільки постійне зростання чисельності населення давало можливість реалізувати солідарну пенсійну систему, різноманітні програми у сфері охорони здоров'я, які були орієнтовані на літніх людей.

Станом на сьогоднішній день чинники, які забезпечили формування держави загального добробуту принципово змінилися.

По-перше, постійно з'являлися нові соціальні гарантії та нові сфери, які фінансувалися державою, – таких стає критично багато. Значна частина громадян стає прямими отримувачами соціальної допомоги. Проблема різноманітних соціальних гарантій полягає в тому, що їх легко можна ввести, але досить складно відмінити в

демократичному суспільстві. Можемо констатувати наявність патової ситуації – соціальні зобов'язання стають обтяжливими для державних бюджетів, але відмінити їх неможливо через невдоволення населення, яке конвертується у вигляді відповідного результату на виборах правлячою політичною силою.

По-друге, принципово змінилась демографічна ситуація. З другої половини ХХ століття в індустріально розвинутих країнах відбувається демографічний перехід, який полягає в зменшенні народжуваності, відповідно, змінюється структура населення – частка людей похилого віку збільшується. Окрім цього, покоління «бебі-буму» (яке народилось між 1940-1960 рр.) починає виходити на пенсію, це найбільше за чисельністю покоління, яке має народжуваність нижче мінімально необхідно рівня для відтворення населення. Відповідно, протягом найближчого десятиліття суттєво буде збільшена частка людей похилого віку в загальній структурі населення. Збільшення частки населення похилого віку має такі наслідки: необхідність збільшення фінансування системи охорони здоров'я та різноманітних соціальних програм для літніх людей, зміни в структурі споживання, суттєвий тиск на пенсійні фонди і т.п. Разом із тим, частка людей працездатного віку зменшується, тобто виникає ситуація дисбалансу, що змушує збільшувати фінансування соціальних програм, зважаючи на те, що в багатьох індустріально розвинутих країнах податки є досить високими, а їх збільшення може викликати невдоволення виборців та зменшувати конкурентоздатність економіки.

Однією із форм покриття бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах є зовнішній борг, який постійно збільшується. Саме зростання зовнішнього боргу і стало однією з причин кризи єврозони (Frieden 2017). Однак у ситуації скорочення частки працездатного населення при збільшенні частки населення пенсійного віку є досить сумнівними перспективи погашення боргів. Та й сам зовнішній борг можна розглядати як інструмент консервації існуючої соціально-економічної моделі, яка не вирішує структурні соціально-економічні проблеми в індустріально розвинутих країнах.

Отже, можемо стверджувати, що демографічна ситуація в індустріально розвинутих країнах являє собою загрозу для існуючої соціально-економічної моделі.

Найважчий дисбаланс – збільшення частки населення похилого віку при зменшенні частки працездатного населення, який в подальшому буде лише посилюватись, робить модель держави загального добробуту (*Welfare state*) нежиттєздатною в подальшій перспективі через відсутність необхідних ресурсів для підтримання цієї соціально-економічної моделі. Дисбаланс безпосередньо впливає на політичну стабільність значної частини індустріально розвинутих країн, оскільки може бути виражений політичними кризами, підтримкою популістських та радикальних політичних сил, ревіталізацією елементів неопатримоніалізму (Фисун 2007).

Таким чином, демографічні процеси в сучасному світі можуть бути виражені поляризацією між «глобальним Півднем» (регіони, що розвиваються) та «глобальною Північчю» (розвинуті регіони). Індустріально розвинуті регіони здійснили демографічний перехід в другій половині ХХ століття, який призвів до зростання частки населення похилого віку при зменшенні частки населення працездатного віку. Такі демографічні зміни ставлять під сумнів життєздатність моделі держави загального добробуту (*Welfare state*) в подальшій перспективі через відсутність ресурсів для її підтримки, а високий рівень життя актуалізує проблему неконтрольованої міграції з регіонів, що розвиваються і мають надлишок населення. Демографічний тиск у поєднанні з інституційною неефективністю в регіонах, що розвиваються, може термінувати проблему природних катастроф, голоду, війн та епідемій і, як наслідок, масовий неконтрольований процес зміни місця проживання, що являє собою серйозний виклик регіональній та міжнародній безпеці.

ЛІТЕРАТУРА

Buonanno, L. 2017. "The European Migration Crisis". In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Вишне夫斯基, А. 2017. "Глобальный миграционный взрыв – вызов XXI века", *Український соціологічний журнал*. 1-2: 82-86

Frieden, J., Walter, S. 2017. "Understanding the political economy of the Eurozone Crisis", *Annual Review of Political Science*. 20: 371-390.

Гайко, О. 2016 "Трансформація держав сучасного типу", *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології*. 29: 46-50.

Фисун, А. 2007. "Концепция неопатримониализма в современной политической теории: уроки для «четвертой волны» демократизации", *Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. Вып. 5. X.: Золотые страницы: 123-137.

REFERENCES

Buonanno, L. 2017. "The European Migration Crisis". In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Vishnevsky, A. 2017. "Global migration explosion – a challenge of the 21st century", *Ukrainian Sociological Journal*. 1-2: 82-86 (in Russian).

Frieden, J., Walter, S. 2017. "Understanding the political economy of the Eurozone Crisis", *Annual Review of Political Science*. 20: 371-390

Gaiko, O. 2016 "Transformation of the modern state", *The Journal of V.N. Karazin Kharkov National University: Issues of Political Science*. 29: 46-50 (in Ukrainian).

Fisun, A. 2007. "Concept of Neopatrimonialism in the Contemporary Political Theory: Lessons for the Fourth Wave of Democratization," *Oikumena: Comparative Studies of Political Institutions, Socioeconomic Systems, and Civilizations*. Vol. 5. Kharkiv: 123-137 (in Russian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-11
УДК 323.28

Целуйко Марина Євгенівна

доцент, к. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
marytseluyko@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ІСНУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ ГРУП В ІСЛАМСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Розглядається питання наявності соціально-політичних умов в ісламських державах, що можуть впливати на діяльність тут терористичних організацій. Найбільше з проявами терористичної діяльності стикаються країни Близького та Середнього Сходу. Населення цих країн може бути етнічно різноманітним або однорідним, проте переважна більшість сповідує іслам – релігію, що має духовні, юридичні і соціально-політичні настанови, пропонує альтернативний підхід до державного устрою і принципів його функціонування. Ісламизм як політична течія має своїх прибічників як серед поміркованих, так і радикальних кіл у суспільствах цих країн. Правлячі еліти окремих країн оголошують іслам державною релігією з відповідними преференціями для нього. Проте ісламські держави не менше, а іноді й більше ніж інші країни цих регіонів, потерпають від діяльності терористичних груп.

Виділяється низка соціально-політичних характеристик та розглядається їхній можливий зв'язок з появою і подальшою діяльністю терористичних груп у будь-якому напрямі (від збору інформації і вербування місцевого населення до підготовки і проведення теракту). Увага приділяється співвідношенню стабільності політичної системи в ісламських державах і контрольованості ними території в межах власних кордонів з наявністю і характером діяльності терористичних організацій. Підкреслюється взаємна значущість проблем безпеки, освіти, умов життя й особливостей політичного режиму у питанні ризику появи і подальшого існування на території ісламської держави терористичних груп.

Відзначається необхідність наявності комплексу факторів для існування терористичної групи. Зазначається, що цей комплекс є різним для постійної або короткострокової діяльності терористів. Погіршення ситуації щодо існування і діяльності терористів у країні тим більше, чим більше загрозливих факторів з'явиться, тим менше значення гратимуть особливості політичного режиму. Встановлюється пріоритетність окремих факторів за наявності різних ситуацій.

Ключові слова: ісламська держава, політична система, соціально-політичні умови, неконтрольована територія, терористичні групи, терористична діяльність.

Целуйко Марина Євгенівна

доцент, к. політ. н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
marytseluyko@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ ГРУПП В ИСЛАМСКИХ ГОСУДАРСТВАХ

Рассматривается вопрос наличия социально-политических условий в исламских государствах, которые могут влиять на деятельность тут террористических организаций. Более всего с проявлениями террористической деятельности сталкиваются страны Ближнего и Среднего Востока. Население этих стран может быть этнически разнообразным или однородным, но преобладающее большинство исповедует ислам – религию, которая имеет духовные, юридические и социально-политические установки, предлагает альтернативный подход к основам государственного устройства и принципам его функционирования. Исламизм как политическое течение имеет своих сторонников как среди умеренных, так и радикальных общественных групп в этих странах. Правящие элиты отдельных стран провозглашают ислам государственной религией с соответствующими предпочтениями для него. Однако исламские государства не меньше, а иногда и больше чем другие страны этих регионов, страдают от деятельности террористических групп.

Выделяется ряд социально-политических характеристик и рассматривается их возможная связь с появлением и дальнейшей деятельностью террористических групп в каком-либо направлении (от сбора информации и вербовки местного населения до подготовки и проведения теракта). Внимание уделяется соотношению стабильности политической системы в исламских государствах и контролируемости ими территории в пределах собственных границ с наличием и характером деятельности террористических организаций. Подчеркивается взаимное значение проблем безопасности, образования, условий жизни и особенностей политического режима в вопросе риска появления и дальнейшего существования на территории исламского государства террористических групп.

Подчеркивается необходимость наличия комплекса факторов для существования террористической группы. Отмечается, что этот комплекс является различным для постоянной или кратковременной деятельности террористов. Ухудшение ситуации относительно существования и деятельности террористов в стране тем больше, чем больше угрожающих факторов появляется, тем меньшее значение будут играть особенности политического режима. Устанавливается приоритетность отдельных факторов при наличии различных ситуаций.

***Ключевые слова:** исламское государство, политическая система, социально-политические условия, неконтролируемая территория, террористические группы, террористическая деятельность.*

Maryna Tseluiko

Associate Professor, Ph.D in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
marytseluyko@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8195-6837>

SOCIO-POLITICAL FACTORS OF TERRORIST GROUPS EXISTENCE IN ISLAMIC STATES

The question about socio-political conditions in Islamic states, which may affect the activities of terrorist organizations is considered. The countries of the Middle East are most often faced with terrorist activity. The population of these countries may be ethnically diverse or homogeneous, but the overwhelming majority professes Islam - a religion that has spiritual, legal and socio-political principles, offers an alternative approach to the foundations of the state system and the principles of its functioning. Islamism as a political trend has its supporters among both moderate and radical social groups in these countries. The ruling elites of some countries proclaims Islam the state

religion with the appropriate preferences for it. However, Islamic states no less, and sometimes more than other countries in these regions, suffer from the activities of terrorist groups.

A number of socio-political characteristics that take place in Islamic states is highlighted, and their possible connection with the emergence and further activities of terrorist groups in any direction (from collecting information and recruiting local people to preparing and conducting a terrorist attack) is considered. Attention is paid to the relationship between the stability of the political system in Islamic states and their controllability of the territory within their own borders with the presence and type of the activities of terrorist organizations. The mutual importance of the problems of security, education, living conditions and features of the political regime in the issue of the risk of the emergence and further existence of terrorist groups in the Islamic state is accented.

The necessity of a complex of factors for the existence of a terrorist group is emphasized. It is noted that this complex is different for the constant or short-term activities of terrorists. The deterioration of the situation regarding the existence and activities of terrorists in the country is the greater, the more threatening factors appear, the less important will be the features of the political regime. The priority of individual factors in the presence of various situations is established type.

Keywords: *Islamic state, political system, socio-political conditions, uncontrolled territory, terrorist groups, terrorist activities.*

У сучасному світі тероризм став частиною соціально-політичних процесів у багатьох країнах, а терористичні організації впливають на міжнародну політику держав як Азії, Африки, так і Європи та Америки. Терористичні методи боротьби поширюються світом через комунікаційну мережу Інтернет, стаючи відомими і доступними для громадян будь-якої країни. Основними причинниками терористичних методів і тими, хто їх активно поширює, сьогодні є такі ісламістські угруповання, як Аль-Каїда та ІДІЛ. Проте популяризація ними тероризму у власних цілях має побічний ефект: він стає загальнодоступним як метод для відстоювання будь-яких цілей (екологічних, антиглобалістських, об'єднання чи відокремлення територій або пов'язаних з різноманітними ксенофобськими ідеями, ідеалами суспільної і політичної справедливості і таке інше). Кожна країна має реагувати на поширення екстремістських ідей і методів перш за все на власній території. Однак вона не повинна лишатися осторонь вирішення глобальної проблеми виникнення та існування ісламістського тероризму як основного поширювача терористичних методів. Необхідно досліджувати і боротися саме з джерелами, що живлять терористичні групи, мінімізувати фактори, що сприяють їхньому виникненню та існуванню.

Найчастіше у сучасному світі терористичні угруповання виникають і діють в ісламських державах. Це країни, де на рівні державної влади офіційно підтримується іслам, у більшій чи меншій мірі державою регулюється діяльність ісламських

організацій, релігійні лідери залучаються до участі у державних структурах, а норми Шариату частково включені у правову систему. Сьогодні таких країн двадцять шість, і всі вони розташовані на африканському континенті та азійській частині Євразії. Вони мають різні суспільні традиції та історію, різні форми правління і політичні системи, різний економічний розвиток і рівень багатства. Проте їх об'єднує більше зближення політичної і релігійної сфер, ніж у неісламських країнах. Саме вони є об'єктом нашого дослідження.

Питаннями соціального і політичного устрою ісламських держав займалися такі вчені, як П. Салем, А. Воскресенський, М. Сапронова, В. Орлов, В. Білокреницький, Х. Бехруз. Місце ісламу у політичній і суспільній структурах, його можливості впливу на суспільно-політичні процеси в цих країнах також вивчали Е. Бінбас, Т. Моріна, Ж. Кепель, Л. Сюкіяйнен, Б. Волтер. Діяльності же ісламістських терористичних груп у мусульманському світі присвячені праці Б. Перкінса, А. Зеліна, А. Роула, Х. Гамбхір. Проте вони чітко не виділяють суспільно-політичні риси, що можуть сприяти виникненню і подальшій діяльності терористичних осередків саме в ісламських державах. Тому метою статті є з'ясувати, чи є зв'язок між суспільно-політичними характеристиками ісламських держав та інтенсивністю діяльності терористичних груп в них і які саме суспільно-політичні фактори ризику ми можемо виділити.

Загалом ісламські держави не є однорідною масою і далеко не всі сьогодні стикаються з діяльністю терористичних

організацій на власній території. Тому ми маємо означити ті країни, на території яких виникли і сьогодні або знаходяться в активно діючому стані, або епізодично себе проявляють терористичні групи. Це Пакистан, Алжир, Марокко, Туніс, Мальдіви, Бангладеш, Ірак, Палестина, Афганістан, Єгипет, Лівія, Сомалі, Ємен, що складає 50 % від усіх ісламських країн. До того ж суспільно-політичні ситуації в ісламських державах, їхні традиції, історії розвитку, сучасні політичні устрої є як схожими, так і вкрай протилежними. Наприклад, країни Аравійського півострову між собою схожі, а, зокрема, Саудівська Аравія і Сомалі мають масу розбіжностей. Тому слід розглядати сферу політичних відносин у цих країнах за критеріями, значущими для появи й діяльності екстремістських ідей та організацій.

По-перше, це стабільність політичної системи, тобто здатність системи зберігати динамічну рівновагу, стійкість до зовнішніх і внутрішніх впливів у довгостроковому періоді. С. Хантінгтон, визначає стабільність як «порядок плюс наступність», тобто такий варіант розвитку країни, за якого модель організації влади протягом тривалого часу

зберігає свої сутнісні характеристики. Головним є відсутність структурних змін у політичній системі або здатність влади керувати ними. Забезпечення порядку у стабільних системах продовжується шляхом механізму передавання влади, який дає змогу уникнути кризових ситуацій, насилля і тримати цей процес під контролем (Хантінгтон 2004). Навпаки проявами відсутності політичного порядку є постійні спроби зміни політичного устрою шляхом революцій, переворотів, заколотів, іншими неконтрольованими владою проявами соціально-політичної активності, наявності довгострокової політичної кризи і неможливості здійснювати повноцінне та ефективне керування державою. З цієї точки зору, можна розділити ісламські держави на такі, що мають стабільну політичну систему і нестабільну. До перших належать Бангладеш, Пакистан, Туніс, Алжир, Єгипет, Бруней, Комори, Джибуті, Мавританія, Йорданія, Мальдіви, Малайзія, Марокко, Катар, СА, ОАЕ, Іран, Оман, Бахрейн, Кувейт. До других, відповідно, віднесемо Ірак, Палестину, Афганістан, Лівію, Сомалі, Ємен.

Таблиця 1.

Співвідношення стабільності політичної системи в ісламських державах з наявністю терористичних організацій

Ісламські країни	Наявні постійно діючої терористичної групи	Наявна епізодична терористична діяльність	Відсутня діяльність терористичних груп
Стабільна політична система	Пакистан, Єгипет	Бангладеш, Туніс, Алжир, Мальдіви, Марокко	Бруней, Комори, Джибуті, Малайзія, Мавританія, Йорданія, Катар, СА, ОАЕ, Іран, Оман, Бахрейн, Кувейт.
Нестабільна політична система	Ірак, Палестина, Афганістан, Лівія, Сомалі, Ємен		

Можна побачити, що серед 20 ісламських держав, які мають більш-менш стабільну політичну систему, і водночас постійну або епізодичну терористичну діяльність місцевих осередків на своїй території, таких не дуже багато, а саме третина. Це Марокко, Алжир, Єгипет, Пакистан, Мальдіви. Натомість серед країн з нестабільною політичною системою і відсутністю ефективного керівництва кожна має активні терористичні групи, складені з місцевих мешканців. Проте у кожній з країн,

які мають терористичні організації, є ще інші причини для їхнього існування.

Одною з таких є територіальний фактор, тобто обсяг контролювання країною власної території, наявності так званих «сірих зон». Неконтрольовану центральною владою територію терористичні групи використовують у власних цілях, а саме розташовують тут керуючі структури, тренувальні табори, використовують її як місце перепочинку, схову. Це дає їм змогу поширювати насильницькі дії на інші території. Тому країни, що знаходяться у сусідстві з

країнами, де є неконтрольована територія і присутність терористичної групи, так чи інакше будуть стикатися з насильницькою, логістичною, інформаційною або іншою діяльністю терористів на своїй території. До ісламських держав, що мають у своїх межах неконтрольовану центральною владою територію, можна віднести Сомалі, Лівію, Афганістан, Ємен, Ірак, Палестину, Пакистан, Єгипет. У всіх них діють терористичні організації. Відповідно, країни, що межують з ними, але контролюють власну територію, це Джибуті, Туніс, Алжир, Іран, Оман, Кувейт, Саудівська Аравія, Йорданія. У деяких з цих країн терористичні групи відкрито заявляють про

себе (Алжир, Туніс), в інших відбуваються регулярні арешти осіб, пов'язаних з певними терористичними групами (Саудівська Аравія, Іран). Територіально на відстані знаходяться Марокко, ОАЕ, Бахрейн, Катар, Мальдіви, Бангладеш, Бруней, Малайзія, Мавританія, Комори. Іноді терористичні акції та угруповання відмічаються у Марокко, Мальдівах, Бангладеш. У цих країнах намагаються діяти групи, пов'язані з ІДІЛ або аль-Каїдою. До того ж Марокко, крім того, що має бойовиків-мароканців, що повернулися з Сирії (Barrett 2017), розглядається терористами ще й як платформа для організації терактів у європейських країнах.

Таблиця 2.

Співвідношення контрольованості території в ісламських державах з наявністю терористичних організацій

Ісламські країни	Наявні постійно діючої терористичної групи	Наявна епізодична терористична діяльність	Відсутня діяльність терористичних груп
Відсутність неконтрольованої території		Бангладеш, Туніс, Алжир, Мальдіви, Марокко	Бруней, Комори, Джибуті, Малайзія, Мавританія, Йорданія, Катар, СА, ОАЕ, Іран, Оман, Бахрейн, Кувейт.
Наявність неконтрольованої території	Пакистан, Єгипет Ірак, Палестина, Афганістан, Лівія, Сомалі, Ємен		

За наявності збройних конфліктів як в середині країни, так і ззовні підтримка радикальних ідеологій підвищується. Збільшується кількість фанатично віруючих. Так сталося із поширенням радикального ісламізму під час афганської війни (1979-89 рр.). Після неї він закріпився і поширився далі перш за все країнами, де мали місце соціальні конфлікти або війни: Пакистан, Алжир, Палестина тощо. Громадянські війни, що спалахнули в Іраку, Лівії, Сирії, Ємені лише підвищили популярність радикальних ісламістів і прискорили поширення їхньої ідеології у країнах Близького Сходу (більшість з яких є ісламськими) та за його межами. І вже не тільки фанатично віруючі підтримали радикалів, а й помірковані ісламісти схилиються до них як до сили, яка може перемогти, принести стабільність і порядок як в країні, де ведеться війна, так і в країні з поганим (з точки зору населення) політичним керуванням, де громадяни

прагнуть справедливості. Так було з отриманням популярності рухом Талібан на початку 1990-х років в Афганістані. Екстремістська ідеологія завжди буде притягувати деяких істино віруючих, але у часи невизначеності й небезпеки вона також буде приваблювати і поміркованих ісламістів (Walter 2018). Якщо ми подивимось на соціальні й політичні характеристики режимів в ісламських державах, то побачимо, що більшості з них притаманні високі показники у сфері корупції і диктатури, відсутність контролю за владою, особиста й громадянська несвободи, високий рівень безробіття й низький доступ до освіти, інформації, медицини (Індекс человеческого развития 2019, The Legatum Prosperity Index 2019, Індекс уровня образования 2019, Індекс верховенства закона 2017, Social Progress Index 2019, Corruption Perceptions Index 2019, Freedom in the World 2019, Democracy Index 2019).

Таблиця 3.

Співвідношення соціальних і політичних умов в ісламських державах з наявністю терористичних організацій

	Індекс людського розвитку	Індекс процвітання	Індекс освіти	Індекс верховенства закону	Індекс соціального розвитку	Індекс корупції	Індекс громадянської свободи	Індекс демократії
Перша половина у рейтингу	ОАЕ, СА Катар Бруней Бахрейн Оман Кувейт Малайзія Іран Алжир	ОАЕ Малайзія Катар Бахрейн Оман Кувейт СА	СА, ОАЕ Іран, Бахрейн Оман Малайзія Бруней	ОАЕ Йордан Малайз <i>Туніс</i>	Малайз Туніс ОАЕ Йорданія Катар Оман	ОАЕ, Катар Бруней Малайз СА, Оман Йорданія <i>Туніс</i> Бахрейн Марокко Кувейт	<i>Свобідні</i> <i>Туніс</i>	<i>Недосконала демократія</i> Малайзія <i>Туніс</i> Перехідний режим <i>Бангладеш</i>
Друга половина у рейтингу	<i>Туніс</i> Йорданія <i>Малайзія</i> Лівія Єгипет Палестина , Ірак Марокко <i>Банглад</i> Пакистан Комори Маврит	Йордан <i>Туніс</i> Марокко Алжир Іран Єгипет <i>Банглад</i> Комори Пакистан Ірак	Йордан Алжир Катар Палест <i>Туніс</i> Кувейт Єгипет Лівія <i>Мальдів</i> Ірак Марокко <i>Банглад</i> Комори	Марокко Іран <i>Банглад</i>	Алжир Марокко Іран СА Єгипет <i>Банглад</i> Комори Пакистан	Алжир Єгипет Пакистан <i>Мальдіви</i> Мавритан <i>Банглад</i> Іран Комори Ірак Джибуті	<i>Частково</i> <i>свобідні</i> Комори Банглад Марокко Пакистан Йорданія <i>Несвобідні</i> Кувейт Мальдіви Алжир Мавританія Ірак Бруней Афганістан Катар Палестина Оман	Марокко Пакистан Алжир Авторитарний режим Йорданія Кувейт Маврит Палестина
Остання двадцятка	Афганістан Ємен Сомалі	Лівія Мавританія Сомалі Афганістан Ємен	Афган Пакист Маврит Ємен Сомалі	Пакист Єгипет Афганістан	Мавританія Афганістан	Лівія Афганістан Ємен Сомалі	Іран ОАЕ Бахрейн Ємен Лівія Сомалі СА	Бахрейн Іран, Лівія Ємен СА

Жирним шрифтом виділено країни, на території яких постійно діє одна або кілька терористичних організацій. Курсивом означені країни, в яких іноді з'являються невеликі терористичні групи.

Порівнюючи ісламські держави між собою, можна побачити, що дещо кращі показники у всіх сферах, окрім свободи і рівня демократичності режиму мають країни Перської затоки (окрім Ємену). Проте поєднання кращих умов життя з авторитарним наглядом за суспільством з боку владних органів не дає можливості розвиватися тут

терористичним організаціям. Дещо схожі умови у Брунеї, Ірані та Йорданії. Також слід відмітити Малайзію, яка з усіх ісламських держав має одні з найкращих показників не тільки у соціальній і соціально-економічних сферах, але й у політичній. Всі ці країни не мають на своїй території постійно діючих терористичних угруповань.

Країни, що не можуть похвалитися гарними показниками у всіх сферах життя, але й не мають терористичних груп – це Комори, Мавританія і Джибуті. Тут відсутня потрібна комбінація факторів для появи та існування терористів.

Серед країн, на території яких діють або намагаються закріпитися терористичні організації, є країни, що мають посередні соціальні й соціально-економічні показники, але їхня політична система знаходиться ближче до демократичної з точки зору організації і проведення виборів, діяльності уряду, наявності багатопартійної системи, можливостей громадянської участі у політиці і рівнем політичної культури. Це Туніс, Марокко, Алжир, Мальдіви, Бангладеш, Пакистан. Серед цих країн лише Пакистан є світовим лідером за кількістю терористичних організацій на власній території, але він і відрізняється від інших дуже низьким рівнем політичної культури та участі населення у політиці (Democracy Index 2019), більш низькими показниками серед цієї групи країн рівня якості життя, освіти, безпеки. Як наслідок люди обирають інші засоби відстоювання своїх інтересів, аніж участь у політичній сфері. Ситуацію погіршує наявність неконтрольованої території (Територія племен федерального управління), спірної території (Азад-Кашмір), терористичних організацій у сусідній країні (Афганістані) і розташуванні тут лідерів однієї з найбільших терористичних мереж (аль-Каїди). Що стосується інших п'ятих країн, то вони не мають такого комплексу загрозливих факторів. Недостатньо високі соціально-політичні, економічні показники викликають невдоволення громадян і прагнення захистити свої інтереси. Але дещо вищий, ніж у Пакистані, рівень політичної культури освіти сприяє тому, що населення менше спирається на ісламські цінності у повсякденному житті, обирає більш помірковані ісламістські або світські ідеології і легальну політичну участь. Політичні умови у цих країнах, так би мовити, пом'якшують ризик постійного існування терористичних груп, але не ліквідують його. Тут спостерігається епізодична терористична активність, намагання як зовнішніх, так і внутрішніх ісламістів-радикалів діяти на цій території. Тому у майбутньому життєдіяльність тероризму у цих країнах залежатиме багато в чому від соціально-економічного й політичного розвитку.

Наступну групу країн складають Єгипет, Ірак, Палестина – країни з наявністю низь-

ких соціальних показників, авторитарних режимів, значною обмеженістю особистих і громадянських свобод, більш низьким рівнем політичної культури. Не дивлячись на вищу, ніж у попередньої групи громадянську участь у політиці у Палестині та Іраку, вкрай низько тут оцінюється якість діяльності урядів, зазначається наявність політичних конфліктів, більш високого рівня корупції, що призводить до падіння віри у можливість справедливості при розподілі влади, матеріальних і соціальних благ. Це призводить до підтримки екстремістських ідеологій і методів. Також для тривалого існування терористичних організацій тут є й інші з відмічених вище факторів.

Останню групу країн складають країни з найнижчими соціально-політичними показниками у всіх сферах. Вони входять до останньої двадцятки у більшості світових рейтингів. Це Афганістан, Ємен, Сирія, Лівія, Сомалі. Саме такі країни стають об'єктами підвищеної уваги міжнародних терористичних організацій. Там їм вдається закріпитися і знайти підтримку місцевого населення, яке живе у тяжких умовах і хапається за екстремістів як за таку силу, яка зможе перемогти і навести порядок.

Отже, для того, щоб виникали та існували терористичні групи, потрібна комбінація факторів (нестабільність політичної системи, наявність неконтрольованої території, низький рівень життя, освіти, невідповідні умовам характеристики політичного режиму). Чим кращі соціально-економічні показники країни, тим більш лояльне ставлення громадян до будь-якого політичного режиму. За відсутності інших загрозливих факторів (як то неконтрольована територія, збройні конфлікти, нестабільність політичної системи) у таких країнах дуже низька імовірність діяльності терористичних груп. Чим більше погіршуються умови життя, тим більшого значення набувають особливості політичної системи країни. Якщо зазначені дестабілізуючі фактори відсутні, то авторитарні режими справляються з екстремістськими настроями, які можуть виникнути у частини населення. Проте, якщо політичні режими за поганих соціально-економічних умов мають демократичні риси, надають більшої свободи і достатніх умов для політичної участі, то це має неоднозначний ефект. З одного боку, це дає можливості прибічникам поміркованого ісламізму відстоювати свої інтереси у політичному полі через створення суспільних або політичних організацій і партій. З іншого – відсутність

жорсткого контролю за діяльністю суспільних організацій, певна ліберальність думок, сприяють проникненню в суспільне середовище екстремістських ідеологій через представників міжнародних терористичних організацій і тамтешніх прибічників ісламського фундаменталізму. В результаті у країнах періодично створюються і діють невеликі терористичні осередки. Для майбутнього таких країн дуже важливим є питання, чи приживуться терористичні організації на їхній території, чи ні. Якщо для такого непевного стану додаються інші загрозливі фактори, то політична система такої країни може не впоратися з цим і не зможе запобігти виникненню терористичних груп на своїй території (наприклад, як у Пакистані). Якщо ж, навпаки, відбуватиметься розвиток у бік працюючих демократичних процедур, політичної справедливості, підвищення рівня освіти, то боротьба за інтереси різних груп спрямується у політичну сферу, екстремісти не матимуть достатньої соціальної бази для існування. Чим більше загрозливих факторів з'явиться, тим менше значення вже матимуть особливості політичного режиму.

Отже, одні ісламські держави намагаються будувати демократію у поганих соціально-економічних умовах, стикаючись зі спротивом з боку правлячих кланів, олігархічних або військових груп, низькою політичною грамотністю населення, несприятливими факторами через наявність збройних конфліктів у регіонах. Правлячі еліти інших держав не використовують демократичні інститути, а намагаються авторитарним шляхом контролювати державу. Треті країни знаходяться у стані війни і є фактично джерелами поширення терористичної ідеології і відповідних груп. Тому одних лише особливостей політичної системи в якості фактора для запобігання появі терористичних груп замало, адже вона має бути адекватною до ситуації в країні і регіоні, здатною зменшувати ризики виникнення терористів. Не можна просто впроваджувати демократичні процедури без вирішення соціально-економічних, освітніх проблем і проблем безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

- Хантингтон, С. 2004. *Политический порядок в меняющихся обществах*. М.: Прогресс-Традиция.
- Barrett, Richard. 2017. *Beyond the caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees*. URL: <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/10/>

- Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf*
- Walter, B. Why Moderates Support Extreme Groups, *Foreign Affairs*. 2018. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-06-18/why-moderates-support-extreme-groups?cid=nlc-fa_fatoday-20180618
- Индекс человеческого развития*. 2019. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index>
- The Legatum Prosperity Index*. 2019. URL: <https://www.prosperity.com/rankings>
- Индекс уровня образования*. 2019. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>
- Индекс верховенства закона*. 2017. URL: <https://gtmarket.ru/research/rule-of-law-index/info>
- Social Progress Index*. 2019. URL: <https://www.socialprogress.org/>
- Corruption Perceptions Index*. 2019. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results>
- Freedom in the World*. 2019. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/civil-freedom>
- Democracy Index*. 2019. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex2019

REFERENCES

- Huntington, S. 2004. *Political order in changing societies*. M.: Progress-Tradiciya (in Russian).
- Barrett, Richard. 2017. *Beyond the caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees*. URL: <http://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/10/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017.pdf>
- Walter, B. 2018. Why Moderates Support Extreme Groups, *Foreign Affairs*. 2018. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-06-18/why-moderates-support-extreme-groups?cid=nlc-fa_fatoday-20180618
- Human Development Index*. 2019. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index> (in Russian).
- The Legatum Prosperity Index*. 2019. URL: <https://www.prosperity.com/rankings>
- Education Index*. 2019. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info> (in Russian)
- The Rule of Law Index*. 2017. URL: <https://gtmarket.ru/research/rule-of-law-index/info> (in Russian).
- Social Progress Index*. 2019. URL: <https://www.socialprogress.org/>
- Corruption Perceptions Index*. 2019. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results>
- Freedom in the World*. 2019. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/civil-freedom>
- Democracy Index*. 2019. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex2019

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-12
УДК 327.3:329

Геба Ганна Ігорівна
аспірант кафедри міжнародних відносин
Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082,
anechka.i.smile@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2627-0984>

ПЕРСПЕКТИВИ «ИТАЛЕКЗИТУ» У КОНТЕКСТІ РИЗИКІВ ПОСИЛЕННЯ ДЕЗИНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПІ

Проаналізовано ризики виходу Італії з Європейського Союзу (Италекзиту). Італія має одну з найпотужніших економік Євросоюзу і великий політичний вплив на процеси в ЄС, і тому імовірний вихід цієї країни з Об'єднання може обернутися катастрофічними економічними та політичними наслідками для майбутнього європейської інтеграції. Досліджено ступінь реальності довго обговорюваної впливовими італійськими політиками та ЗМІ загрози так званого Италекзиту, а також з'ясовано способи й можливості уникнення цієї загрози і зміцнення європейської солідарності, незважаючи на розвиток дезинтеграційних процесів у Європі в цілому та в Італії зокрема. Оцінка вірогідності Италекзиту визначається як невисока, однак зазначено певні негативні тенденції, які можуть підвищити ризики виходу Італії з ЄС у майбутньому. Простежено зростання настроїв євроскептицизму в Італії та їх вплив на зовнішню політику країни і на відносини між Італією та центральними інституціями ЄС у Брюсселі. Розглянуті найбільш впливові партії євроскептиків і правих популістів та їхня діяльність в італійському парламенті та уряді. Прогнозовано перспективи подальшої діяльності партій євроскептиків і їх потенційний вплив на політику Італії та всього ЄС. Доводиться, що італійські євроскептики потенційно найнебезпечніші у Європі через їхню популярність не тільки на національному, а й на загальноєвропейському рівні, їхню здатність згуртувати навколо себе праворадикальні партії з інших європейських країн, їх амбіції посісти ключові посади в Єврокомісії, а також їх активні зв'язки з Росією. Проаналізовано можливі шляхи уникнення найбільш катастрофічних сценаріїв виходу Італії з ЄС.

Ключові слова: Италекзит, Європейський Союз, євроінтеграція, дезинтеграційні процеси, євроскептицизм, праві популістські партії

Геба Анна Игоревна,
аспірант кафедри міжнародних відносин
Одесский национальный
университет имени И. И. Мечникова
ул. Дворянская, 2, г. Одеса, 65082
anechka.i.smile@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2627-0984>

ПЕРСПЕКТИВЫ «ИТАЛЕКЗИТА» В КОНТЕКСТЕ РИСКОВ УСИЛЕНИЯ ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЕВРОПЕ

Проанализированы риски выхода Италии из Европейского Союза (Италекзита). Италия имеет одну из самых мощных экономик Евросоюза и большое политическое влияние на процессы в ЕС, и поэтому вероятный выход этой страны из Объединения может обернуться катастрофическими экономическими и политическими последствиями для будущего европейской интеграции. Исследована степень реальности давно обсуждаемой

влиятельными итальянскими политиками и СМИ угрозы так называемого Италекзита, а также выяснены способы и возможности, дабы избежать этой угрозы и укрепить европейскую солидарность, несмотря на развитие дезинтеграционных процессов в Европе в целом и в Италии в частности. Оценка вероятности Италекзита оценивается как невысокая, однако отмечены определенные негативные тенденции, которые могут повысить риски выхода Италии из ЕС в будущем. Прослежен рост настроений евроскептицизма в Италии и их влияние на внешнюю политику страны и на отношения между Италией и центральными институтами ЕС в Брюсселе. Рассмотрены наиболее влиятельные партии евроскептиков и правых популистов и их деятельность в итальянском парламенте и правительстве. Прогнозируются перспективы дальнейшей деятельности партий евроскептиков и их потенциальное влияние на политику Италии и всего ЕС. Доказывается, что итальянские евроскептики потенциально самые опасные в Европе из-за их популярности не только на национальном, но и на общеевропейском уровне, их способности сплотить вокруг себя праворадикальные партии из других европейских стран, их амбиций занять ключевые посты в Еврокомиссии, а также их активных связей с Россией. Проанализированы возможные пути предотвращения наиболее катастрофических сценариев выхода Италии из ЕС.

Ключевые слова: Италекзит, Европейский Союз, евроинтеграция, дезинтеграционные процессы, евроскептицизм, правые популистские партии

Hanna Heba

PhD student of the Department
of International Relations,
Odessa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, 65082, Ukraine,
anechka.i.smile@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2627-0984>

PROSPECTS OF ITALEXIT IN THE CONTEXT OF RISKS OF STRENGTHENING DISINTEGRATION PROCESSES IN EUROPE

The risks of Italy's withdrawal from the European Union (Italexit) are analyzed. Italy has one of the most powerful economies in the European Union and a great political influence on the processes in the EU. Therefore, the possible exit of this country from the Union could have catastrophic economic and political consequences for the future of European integration. The probability of the threat of the so-called Italexit, which has been discussed by the Italian politicians for a long time, is researched. In addition, the ways and possibilities of avoiding the threat of Italexit, as well as strengthening European solidarity despite the development of disintegration processes in Europe in general and in Italy in particular, are discovered. The probability of Italexit is defined as low, but some negative trends that may increase the risks of Italy's exit from the EU in the future are outlined. The growing sentiments of euroscepticism in Italy and their impact on the country's foreign policy and on relations between Italy and the EU's central institutions in Brussels are observed. The most influential parties of Eurosceptics and right-wing populists and their activities in the Italian parliament and government are considered. The prospects for further activities of Eurosceptic parties and their potential impact on the policy of Italy and the EU are forecasted. It is proved that Italian Eurosceptics are potentially the most dangerous in Europe because of their popularity not only at the national but also at the European level, their ability to unite right-wing radical parties from other European countries, their ambitions to occupy key positions in the European Commission and their active ties with Russia. The possible ways to avoid the most catastrophic scenarios of Italy's exit from the EU are analyzed.

Keywords: Italexit, European Union, European integration, disintegration processes, Euroscepticism, right-wing populist parties

Після того, як розпочався процес так званого «Брекзиту», тобто виходу Британії з

Євросоюзу, в Європі заговорили про імовірність появи схожих явищ «Некзит»

(вихід Нідерландів), та «Італекзит» (вихід Італії). В італійському суспільстві неухильно зростають євроскептичні настрої. Якщо у 2018 році кількість бажаючих вийти з ЄС в Італії становила близько 30%, то на сьогодні цей показник становить майже 50% (Поплавский 2020). На тлі зростання таких антиєвропейських настроїв в Італії у липні 2020 року заснована політична партія «Італекзит» (Итальянский сенатор создал партию 2020), яка поставила собі за мету домогтися виходу країни з ЄС. Ця партія одразу після свого заснування уже мала рейтинг близько 4–6 % (Монасі 2020). Це означає, що новостворена партія мала би шанси подолати 5-відсотковий бар'єр та пройти до парламенту, де вона може посилити і без того доволі потужні позиції євроскептиків. Проблема загострюється тим фактом, що італійські політики-євроскептики популярні не лише на загальнонаціональному, а й виходять на загальноєвропейський рівень. Так, лідер правої популістської партії «Ліга» Маттео Сальвіні тривалий час був представлений у Європарламенті, а впродовж останніх років він організував спільні конференції і наради своєї партії разом із праворадикальними партіями інших країн ЄС задля здобуття більшої кількості місць у Європарламенті і в перспективі навіть зайняття ключових посад у Єврокомісії та проведення там спільної політики, направленої проти сучасних принципів ЄС (Проросійські «європейські праві» 2019). Таким чином, італійські євроскептики потенційно можуть завдати ударів по євроінтеграції як зсередини своєї країни, добиваючись її виходу з ЄС, так і з самого Брюсселя, де вони мають шанс створити потужну коаліцію правих популістів з різних країн, які можуть поставити під сумнів сучасні демократичні принципи ЄС і саме його існування. Також ускладнюють ситуацію дружні зв'язки італійських правих популістів з Росією, яка їх активно підтримує і заохочує до дій, направлених на посилення дезинтеграційних процесів в Європі. Тому для вивчення перспектив євроінтеграції важливо також розуміти особливості сучасної італійської політики та діяльність італійських правих партій щодо сприяння Італекзиту.

Аналіз досліджень, пов'язаних з дезинтеграційними процесами в Європі в цілому та ризиками виходу Італії з ЄС зокрема, для цілей статті дозволяє виокремити дві основні групи дослідників. До першої групи належать науковці, які

аналізують євроінтеграційні та дезинтеграційні процеси у Європі в цілому. До цієї групи можна віднести таких зарубіжних учених, як Дж. Стігліц, К.Виплош, Б. Гралвілле, А. Багнаї. До другої групи вчених можна віднести аналітиків, які спеціалізуються на вивченні зовнішньої політики Італії та її політики щодо ЄС. Зокрема, можна виділити у цій групі таких науковців як Є. Маслова, Т. Мершель, Д. Барігацці, А. Греко, А. Гурков, А. Дунаєв, Д. Рейнольдс. Серед вітчизняних науковців, які займаються проблематикою євроінтеграції слід виокремити таких дослідників, як І. Грицяк, В. Копійка, М. Коваль-Гончарук, О. Чалий, І. Максименко, Д. Кузьмін та ін. Серед українських учених на зовнішній політиці Італії фокусуються В. Вдовиченко та Н. Тарасенко.

Різні автори досліджували окремі аспекти зазначеної проблематики зокрема причини зростання євроскептичних настроїв в Італії та інших країнах Європи. Також аналізувалися можливі економічні результати виходу Італії з Єврозони, але досі не вивчалися потенційні зовнішньополітичні наслідки Італекзиту та ступінь імовірності такої загрози з точки зору політики та міжнародних відносин.

Метою статті є вивчення перспектив виходу Італії з ЄС. Основними **завданнями** відповідно до цієї мети є: 1) з'ясування ступеня імовірності такого виходу, визначення економічних, внутрішньополітичних та зовнішньополітичних факторів, які можуть сприяти Італекзиту; 2) аналіз можливих наслідків для Італії та перспектив євроінтеграції потенційного виходу країни з ЄС; 3) окреслення можливих шляхів запобігання сценарію Італекзиту.

Посилення настроїв євроскептицизму характерне для більшої частини Європи, і Італія не стала винятком. Слід відзначити, що вихід Італії з Євросоюзу дуже складно практично реалізувати. По-перше, вихід з ЄС шляхом проведення референдуму, як це було у Великобританії напередодні Брекзиту, не передбачає конституція Італії, в якій в статті 75 чітко сказано, що референдум не може проводитися щодо питань ратифікації міжнародних договорів (Constitution of the Italian Republic 1947: 20). Для того, щоб була можливість провести всенародний референдум про вихід з ЄС, необхідно буде змінювати конституцію, а для цього необхідно мати абсолютну більшість в обох палатах італійського парламенту. Навряд чи політичні партії євроскептиків у найближчому

майбутньому зможуть набрати так багато місць у парламенті, особливо враховуючи той факт, що зазвичай на виборах в Італії жодна партія не здобуває абсолютної більшості, і тому всі уряди доводиться формувати через коаліцію.

По-друге, на офіційному рівні жодний високопосадовець Італії не заявляв про намір його країни вийти з ЄС. Зараз у парламенті та уряді країни правлять помірно (чи принаймні відносно помірно, якщо говорити про партію «П'ять зірок») налаштовані проєвропейські політики на чолі з прем'єр-міністром Джузеппе Конте. Навіть колись відверто антиєвропейські партії, такі як «Рух п'ять зірок» або «Ліга Півночі», після того як їхні представники потрапляли до коаліції і уряду, перестали заявляти про необхідність виходу з ЄС (Кузьмін 2018). Одіозний політик, лідер партії Ліга Півночі (яка віднедавна називається Ліга, а її члени – легістами), Маттео Сальвіні, який не раз відзначився провокаційними заявами щодо іммігрантів (Пудовкин 2020) та політики Євросоюзу (Сальвіні: Италия победит коронавирус 2020), тим не менше, прямо не закликав до виходу з ЄС, заявляючи про те, що його партія намагатиметься не зруйнувати ЄС, а реформувати його зсередини (Как итальянский вице-премьер Маттео Сальвини предложил реформировать 2019). Сам Сальвіні є також яскравим прикладом політика, який здобув велику популярність на хвилі масових настроїв євроскептицизму, але при цьому сам не зацікавлений у розвалі ЄС: так, у 2009 році Сальвіні достроково відмовився від посади депутата італійського парламенту заради того, щоб залишитися депутатом Європарламенту, де політик пропрацював близько десяти років (Сальвіні Маттео 2020). У 2019 році, балотуючись у Європарламент, Маттео Сальвіні навіть поставив собі за мету стати президентом Єврокомісії, і хоча його партії та її союзникам з правого табору не вдалося набрати достатню для цього кількість голосів, політик, попри критику сучасного ЄС, залишився прихильником єдиної Європи (Маслова 2018). Щоправда, єдина Європа у тому вигляді, в якому бачить її Сальвіні, може стати джерелом нестабільності і кризи демократії, що у свою чергу потенційно може посилити дезінтеграційні процеси.

Тому повністю виключати загрозу виходу Італії з ЄС або того, що впливові італійські політики в інший спосіб стимулюють дезінтеграційні процеси, на жаль, не можна. Для цього є декілька причин.

По-перше, як уже згадувалося, в Італії зростає популярність ідеї виходу Італії з ЄС. У 2010-х роках антиєвропейські партії регулярно здобували місця в парламенті. Хоча, як вже зазначалося, ці партії після потрапляння в коаліцію та уряд ставали більш помірними, однак від того антиєвропейські настрої в народних масах не йшли на спад (Vincenzo 2020), зате падали рейтинги партій колишніх непримиренних євроскептиків, таких як «Рух п'ять зірок» і меншою мірою «Ліга» (Итальянское популистское движение 2020).

Показовим у цьому відношенні є приклад вже згадуваної нещодавно створеної відомим сенатором італійського парламенту Джанлуїджі Парагоне партії «Італекзит», яка уже зараз мала би шанси подолати 5-відсотковий бар'єр та пройти до парламенту. Таким чином, разом із іншими правими партіями в італійському парламенті партія «Італекзит» потенційно зможе якщо не привести Італію до виходу з ЄС, то принаймні суттєво поспувати нерви високопосадовцям як у Римі, так і в Брюсселі.

Другою причиною того, що перспектива Італекзиту може стати досить реальною, є несприятливе економічне становище Італії. Італійська економіка є однією з найбільших у Європі, але при цьому вже упродовж багатьох років вона страждає від уповільнення темпів зростання та катастрофічного збільшення зовнішнього боргу, який наприкінці 2019 року становив майже 135 % ВВП, а до кінця 2020 року за прогнозами Єврокомісії може зрости уже до 160% (Государственный долг Италии 2020). Також в Італії як серед простого населення (Итальянцы недовольны введением евро 2003), так і на рівні експертів (Bagnai, Granville, Mongeau 2017: 524), побутує думка про те, що країна занадто рано вступила в зону євро, не будучи готовою до цього кроку, і це призвело до зростання економічних проблем. В експертному середовищі також висловлюється думка про необхідність децентралізації єврозони (Wyplosz 2019). У деяких італійських ЗМІ пропагується ідея про те, що Італія за умови відмови від євро здатна повернути собі позиції провідної економіки у світі, як це було ще в часи використання ліри у якості італійської грошової одиниці (Vucchi 2017). Також в Італії популярна ідея про те, що євровалюта була запроваджена в інтересах лише Німеччини, а інтересам Італії існування цієї валюти шкодить (Vucchi 2013). На цих настроях також намагаються грати популіс-

тичні праві партії. Драматичності ситуації додає і той факт, що згідно з законодавством ЄС, країна не може вийти з єврозони і при цьому залишитися в Євросоюзі: тобто відмова від використання валюти євро має обов'язково супроводжуватися виходом з ЄС (Stiglitz 2018). Таким чином, ностальгія за лірою в італійському суспільстві автоматично посилює дезінтеграційні настрої.

Крім того, незадоволення в Італії викликає і фискальна політика ЄС, якій змушений підкорятися уряд Італії. Наприклад, намагання уряду знизити податки в Італії з метою стимулювати економічне зростання у 2019 р. викликали негативну реакцію в Брюсселі, де остерігалися, що така політика зниження податків призведе до ще більш катастрофічного зростання державного боргу Італії (Димитриади 2019). Також в Італії багато хто незадоволений тим, що з бюджету країни регулярно виплачуються великі суми в загальний бюджет ЄС, але у кризовій ситуації фінансова допомога з ЄС приходить не завжди оперативну, як це сталося на початку пандемії коронавірусу навесні 2020 р., коли Італія на тлі високої смертності і кризи системи охорони здоров'я гостро потребувала додаткових коштів, однак країни ЄС із так званої «Економної четвірки», а саме Австрія, Данія, Нідерланди та Швеція, заявляли, що італійський уряд та уряди інших найбільш постраждалих від епідемії країн мають впоратися з епідемією самотужки і що не треба збільшувати видатки та борги ЄС (Коваль-Гончар 2020). Через відсутність згоди у цьому питанні Італія так і не отримала у березні 2020 р. допомогу від Брюсселю, як сподівалися у Римі, а натомість Єврокомісія, попри необхідність вирішувати питання допомоги терміново, взяла ще два тижні на обговорення та узгодження цього питання (В ЕС не змогли домовитися 2020). Щоправда, ЄС згодом виправився і таки надіслав допомогу Італії та іншим найбільш постраждалим від коронавірусу європейським країнам (ЕС виділить €750 млрд на боротьбу з коронакризисом), однак це вже не зупинило зростання євроскептичних настроїв у країні (Логінова 2020). Як наслідок, задля зниження євроскептичних настроїв в Італії лідерам ЄС довелося на саміті Європейського Союзу у липні 2020 р. схвалити виділення фінансової допомоги Риму на боротьбу з коронавірусом у розмірі 200 млрд. євро (із загальної суми 750 млрд. євро, передбачених на протидію пандемії у всьому ЄС) (Італія получит 209 млрд. євро 2020). Щоправда, навіть такий

крок повністю не заспокоїв євроскептиків в Італії, які відзначали, що частина виділених коштів були кредитними, тобто наданими у борг, який згодом доведеться Брюсселю віддавати (Італія получит от ЕС 27 млрд. євро 2020).

Ще одним фактором, який підвищує вірогідність виходу Італії з ЄС, є проблема іммігрантів. З початком так званої «арабської весни» та розв'язанням громадянських воєн у Сирії та Лівії у 2011 р. потік біженців до країн ЄС неухильно зростає. Італія є однією з країн, через яку біженці з Лівії масово намагаються потрапити на територію ЄС через море. Тому традиційно багато біженців перебуває на прикордонному італійському острові Лампедуза та в Сицилії, звідки вони при першій можливості розходяться по решті території Італії, осідають у якості нелегальних мігрантів і часто вдаються до протиправної діяльності, викликаючи незадоволення та паніку серед італійських громадян. Керівництво ЄС вимагає від Італії, так само як і від інших країн-членів, утримувати за державний коштом на своїй території певну визначену відповідним квотами для кожної країни кількість біженців (Barigazzi 2019). Така політика влаштування мігрантів може в перспективі викликати зростання євроскептичних настроїв у італійському суспільстві, де росте невдоволення нелегальними мігрантами (Соціологи: більшість італійців недовольні 2020).

З напливом мігрантів досить ефективно, хоча не завжди гуманно і часто дуже скандально, борюся вже згадуваний одіозний та популярний політик Маттео Сальвіні, який після досягнення хорошого результату очолюваної ним партії Ліга на парламентських виборах 2018 р. увійшов разом із однопартійцями до коаліції і отримав в уряді посаду одного з двох віце-прем'єр-міністрів та посаду міністра внутрішніх справ. Користуючись службовим становищем міністра внутрішніх справ, Маттео Сальвіні за період свого перебування на цій посаді у 2018–2019 роках зумів знизити наплив мігрантів в Італію (За два роки потік мігрантів в Італію знизився 2019). Однак після того як Сальвіні пішов із посади міністра і у вересні 2019 р. були сформовані нова коаліція та уряд, Італія знову пом'якшила свою міграційну політику і навіть приєдналася разом із Мальтою, Німеччиною та Францією до Мальтійської угоди про розподіл та облаштування мігрантів на своїй території (Франція, ФРГ, Італія и Мальта договорились 2020). З одного боку, ця угода має потенціал

знизити міграційне навантаження на Італію, адже вона передбачає, що більша частина біженців, яких рятуватимуть біля італійських берегів, розмішуватимуться на території інших учасників угоди і фінансуватимуться за їхній рахунок. З іншого боку, угода не торкається питання тих мігрантів, які не були «врятовані» у морі, а благополучно дісталися європейських берегів. Такі біженці не підпадають під дію угоди, тому вони автоматично ставатимуть нелегальними мігрантами, і тягар вирішення їхніх проблем або ж їх депортації назад на батьківщину матиме нести лише та країна, на територію якої вони потрапили (Коваль 2019). Очевидно, що найчастіше саме Італія ставатиме такою країною у силу її географічної близькості до Північної Африки. Таким чином, Мальтійська угода про міграцію суттєво не допоможе Італії у випадку появи нових масових хвиль міграції з Північної Африки. Втім, на сьогодні навіть попри певне пом'якшення італійської міграційної політики, проблема мігрантів в Італії не стоїть так гостро, як декілька років тому. Однак відновлення цієї проблеми у ще більших масштабах у майбутньому не виключене, і ця загроза також підігріває євроскептичні настрої.

Перспектива виходу Італії з ЄС залишається досить реальною через дію ще одного фактора – зовнішнього. Зовнішні гравці, насамперед Росія, також можуть вплинути на перебіг дезінтеграційних процесів у Європі в цілому та Італії зокрема. В інтересах путінської Росії є ослаблення єдності Заходу, заохочення дезінтеграційних процесів та поглиблення кризи в ЄС. Найпопулярніший правий політик Італії Маттео Сальвіні звинувачувався в отриманні фінансування з Москви (Кудрик 2019). Колишній італійський віце-прем'єр відвідував Москву, фотографувався у футболці із зображенням Володимира Путіна, а також з самим російським президентом вживу (Рейнольдс 2018), та неодноразово висловлювався проти застосування санкцій щодо Росії і про необхідність покращення відносин між Італією та Росією (Сальвіні: Італія не дозволит 2018).

Критичну ситуацію початку пандемії в Італії навесні 2020 р. Росія також спробувала використати у своїх інтересах. Поки Брюссель зволював з наданням додаткових коштів Риму і узгоджував деталі, Москва надіслала італійському уряду «гуманітарну допомогу», а російська пропаганда активно просуvala ідею про те, що реальну підтримку у складних ситуаціях Італії слід очікувати не від західних партнерів, а від РФ (Тара-

сенко 2020: 27). Скоріше за все, Росія намагатиметься і надалі проводити антизахідну пропаганду в Італії, підтримувати теплі стосунки з лідерами італійських правих партій та всіляко заохочувати їхню політику щодо ослаблення єдності всередині ЄС з перспективою повного розриву між Римом та Брюсселем. Така діяльність Кремля може підвищити шанси на реалізацію Італекзиту.

Нарешті, ще одним фактором, який підвищує ризик Італекзиту, є масштаб фігури одного з його головних потенційних авторів Маттео Сальвіні, який попри свій нерівноважений характер і скандальний популізм, перетворився на одного з най-впливовіших політиків не тільки в Італії, а і в ЄС. Як вже зазначалося, Маттео Сальвіні неодноразово проходив до Європарламенту і навіть мав амбіції і певні шанси стати президентом Єврокомісії (Сальвіні подумує баллотироваться 2018). Таким чином, успіхи політики Сальвіні можуть посилити дезінтеграційні процеси не тільки в Італії, а і в усьому ЄС.

Як уже зазначалося, Маттео Сальвіні на відміну від інших правих радикалів не є прихильником ліквідації ЄС, і пояснити це можна його амбіціями посісти високу посаду у Брюсселі. Водночас не можна виключати, що колишній італійський урядовець змінить свою позицію і приєднається до прибічників виходу Італії з ЄС, якщо зрозуміє, що його шанси стати впливовим єврокомісаром мізерні. Якщо ж Маттео Сальвіні таки вдасться після наступних виборів у Європарламент реалізувати свої амбіції і очолити Єврокомісію, то наслідки можуть бути ще катастрофічнішими для ЄС. Можливо, італійський праворадикал дійсно щиро бажає зберегти ЄС і реформувати його зсередини, як він заявляв, але методи, які він скоріше за все буде для цього застосовувати, неминуче зруйнують ЄС. Перебуваючи на посаді віце-прем'єр-міністра італійського уряду у 2018–2019 р., Сальвіні уже дав підстави розглядати його як потенційно дуже поганого і невдалого лідера ЄС, оскільки працюючи в італійському уряді, він неодноразово показав свою здатність заради реалізації популістичних лозунгів серйозно шкодити національним інтересам Італії та європейській солідарності. Наприклад, Маттео Сальвіні разом із представником іншої популістської партії «П'ять зірок», віце-прем'єр-міністром Луїджі ді Майо став одним із головних ініціаторів безпрецедентного конфлікту між Італією та Францією, яка у лютому 2019 р. була навіть змушена відкликати свого посла з Риму, і така акція сталася уперше з 1940

року, коли Італія оголосила війну Франції (Франция отзывает посла 2019). Передували такому різкому охолодженню двосторонніх відносин провокаційні заяви Сальвіні, який у своїх офіційних заявах дозволив собі обзивати французького президента Емануеля Макрона «дуже поганим президентом» (Дунаев 2019), який «багато балакає та мало робить» і закликав французький народ голосувати за праворадикального політика Марін ле Пен (Salvini: Macron pessimo presidente 2019).

Інші приклади також доводять, що Маттео Сальвіні був би поганим лідером Італії, не кажучи уже про лідерство в ЄС. Так, Маттео Сальвіні на посту віце-прем'єр-міністра у 2019 р. заради реалізації популістських гасел і всупереч правилам фінансової дисципліни ЄС ініціював податкову реформу, унаслідок якої податки мали знизитися на 10%, що могло призвести до подальшого небезпечного зростання державного боргу Італії і зростання ризиків економічної кризи, в яку може бути втягнутий увесь ЄС (Гурков 2018).

Також занепокоєння викликає вже згадувана дружба Маттео Сальвіні з Володимиром Путіним та підтримка італійським політиком скасування антиросійських санкцій. Крім того, Маттео Сальвіні безпідставно звинувачують у расизмі за його провокаційні висловлювання щодо біженців, мігрантів, циган і про необхідність «чисток» на вулицях (Расизм шагает по Италии? 2018). Нарешті, широкий резонанс викликало цитування італійським популістом фашистського диктатора Беніто Муссоліні (Глава МВД Италии процитировал Муссолини 2018). Відома італійська газета «Ла Републіка» назвала Маттео Сальвіні «найнебезпечнішим популістом Європи» (Gresco, Puledda 2020).

Усі ці факти на тлі великої популярності Маттео Сальвіні змушують замислитися про потенційну імовірність катастрофічних сценаріїв, які можуть мати місце у випадку, якщо Сальвіні очолить італійський уряд, який міг би спробувати запустити процедуру виходу Італії з Євросони та ЄС, налагодити відносини з путінською Росією, почати демонтаж демократичних інститутів в Італії, і на цьому тлі ЄС опинився б у глибокій економічній та політичній кризі, а валюта євро могла би взагалі припинити своє існування (Barigazzi, Sciorilli Borrelli 2019). Така невтішна перспектива багатьом здавалася досить реальною під час урядової кризи у серпні – вересні 2019 р., коли партія «Ліга»

вийшла з коаліції і країна постала перед імовірністю проведення дострокових парламентських виборів, на яких переконливу перемогу мав шанси здобути саме Маттео Сальвіні (за деякими опитуваннями його рейтинг на кінець червня 2019 р. наближався до 40% (Мёршель 2019). Втім, Італії тоді вдалося уникнути позачергових виборів. Проевропейська Демократична партія зуміла домовитися про створення коаліції з партією «П'ять зірок», яка відмовилася від своєї колишньої антиєвропейської позиції і стала більш поміркованою. У результаті, безпартійний політик Джузеппе Конте знову став головою нового уряду, який за відсутності у своєму складі одіозних політиків типу Маттео Сальвіні почав проводити більш послідовну проєвропейську політику.

Однак, незважаючи на таке благополучне завершення політичної кризи 2019 року, загроза її повторення зберігається. Маттео Сальвіні залишився у великій політиці, і хоча його особистий рейтинг дещо просів (до близько 30% (Analysis: How Italy's far right was stalled 2020), але сукупний рейтинг очолюваної ним партії «Ліга» та інших правих партій («Вперед Італіє» та «Брати Італії») перевищує сукупний рейтинг правлячих у коаліції партій (Демократична партія та «П'ять зірок») на 6% (Опрос: в Италии избиратели отдают предпочтение 2020). У випадку проходження в парламент вищезгаданої партії «Італекзит» перевага правих популістів і євроскептиків може зрости ще більше. Таким чином, політична ситуація в Італії змінюється дуже динамічно, тому не можна повністю виключати і проведення дострокових виборів з перемогою на них правих сил, що може мати негативні для перспектив євроінтеграції наслідки.

Висновки. Попри негативні тенденції, що можуть сприяти дезінтеграційним процесам, у Європі в цілому та Італії зокрема, як вбачається, навіть у випадку реалізації негативного сценарію перемоги правих популістських сил на італійських парламентських виборах до повного розриву між Брюсселем та Римом все одно навряд чи дійде. Для того, щоб Італія дійсно розпочала вихід з ЄС, необхідно, щоб на парламентських виборах перемогли такі антиєвропейські політичні сили, які змогли б зробити таке:

по-перше, набрати на виборах достатньо голосів для того, щоб здобути абсолютну більшість в обох палатах парламенту і змінити конституцію з метою зробити можливим проведення референдуму про вихід Італії з ЄС;

по-друге, відмовитися від привабливої перспективи отримати високооплачувані і престижні посади в Європейському парламенті та інших інституціях в Брюсселі;

по-третє, взяти на себе відповідальність за економічні труднощі та кризові явища в Італії, якими неминуче супроводжуватиметься вихід країни з зони євро та ЄС, зміна традиційних ринків збуту і т.д.;

по-четверте, залишитись без перспективи допомоги з боку ЄС та самостійно вирішувати проблему величезного зовнішнього боргу країни.

Зрозуміло, що в нинішніх умовах в Італії немає такої партії, яка могла б набрати достатню кількість голосів виборців, щоб змінити конституцію і розпочати вихід країни з ЄС. І навіть якщо така партія (чи, що більш імовірно, блок партій) коли-небудь з'явиться, то навряд чи вона згодиться брати на себе величезну відповідальність і жертвувати своїм рейтингом через тяжкі економічні наслідки виходу країни з зони євро та ЄС.

Водночас у сучасних умовах, коли пандемія коронавірусу та інші кризові явища можуть стрімко змінювати ситуацію, повністю виключати загрозу Італекзиту не варто. Тривожним явищем є зростаюча кількість прихильників виходу Італії з ЄС, а також вплив зовнішніх факторів на дезінтеграційні процеси (мається на увазі насамперед небезуспішна російська пропаганда проти євроінтеграції в Італії). Викликана пандемією економічна рецесія та криза системи охорони здоров'я демонструють слабкість ЄС у протидії цим викликам і, відповідно, збільшують антиєвропейські настрої в італійському суспільстві. Проблема іммігрантів та біженців з Близького Сходу також не сприяє популяризації ідей євроінтеграції. На цьому тлі деякі ЗМІ всерйоз пишуть про імовірність катастрофічних сценаріїв, коли після перемоги на виборах правої популістської партії Італія почне вихід з ЄС, і такі публікації посилюють невпевненість щодо перспектив євроінтеграції Італії та майбутнього усього ЄС.

Як вбачається, для запобігання таким катастрофічним сценаріям, проурядові і проєвропейські політичні сили мають зберігати нинішню коаліцію Демократичної партії та партії «П'ять зірок» і по можливості уникати дострокових виборів, які неминуче посилять нестабільність у країні і сприятимуть зростанню популярності правих антиєвропейських партій. На сьогодні коаліція та уряд Італії

функціонують досить нормально, що дає підстави сподіватися на відносно політичну стабільність у найближчому майбутньому. Великою перемогою італійської дипломатії можна вважати виділення Євросоюзом 200 млрд. євро допомоги Італії для боротьби з коронавірусом, що також може стимулювати італійську економіку та послабити соціально-економічні протиріччя в італійському суспільстві. Таким чином, можна зробити висновок, що поки на часі ситуація в Італії розвивається за відносно оптимістичним сценарієм, і хоча загроза Італекзиту існує, тим не менше, у разі відсутності непередбачуваних потрясінь та вкрай несприятливих обставин, ця загроза залишатиметься малоімовірною.

ЛІТЕРАТУРА

Поплавский, А. 2020. “Волна разочарования: итальянцы требуют выхода из ЕС”, *Газета.ru*. URL: https://m.gazeta.ru/politics/2020/07/30_a_13170853.shtml

Итальянский сенатор создал партию, агитирующую за выход из ЕС. 2020. *Голос Америки*. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/italian-senator-forms-italexit-party/5515818.html>

Monaci, A. 2020. “Sondaggi Italexit, Paragone ago della bilancia: con lui il Centrodestra vince”, *Urban*. URL: <https://urbanpost.it/sondaggi-italexit-paragone-ago-della-bilancia/>

Проросійські «європейські праві» хочуть об'єднатися у Європарламенті, щоб змінити ЄС. 2019. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29872042.html>

Constitution of the Italian Republic. 1947. Senato della Repubblica. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

Денис Кузьмін про тенденції популізму в Європі. Європейський популізм чи народна демократія? 2018. *Центр міжнародних досліджень*. URL: http://cis-onu.com/https://www.youtube.com/watch?v=WEWqg3FKnwM&feature=emb_logo

Пудовкин, Е. 2020. “Маттео Сальвини посоветовал мигрантам паковать чемоданы”, *Газета.ру*. URL: https://m.gazeta.ru/politics/2020/07/30_a_13170853.shtml

Сальвини: Италия победит коронавирус, а потом подумает о выходе из ЕС. 2020. *ИА REGNUM*. URL: <https://regnum.ru/news/2898003.html>

Как итальянский вице-премьер Маттео Сальвини предложил реформировать Евросоюз. 2019. *Baltnews*. URL: https://baltnews.ee/tallinn_news/20190413/1017570863/italyansky-premyer-predlozhit.html

- Сальвіні Маттео. 2020. *Лига Досье*. URL: <https://file.liga.net/persons/salvini-matteo>
- Маслова, Е. 2018. “Маттео Сальвіні – не євроскептик, а сторонник єдиної Європи”, *МГИМО університет*. URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/matteo-salvini-ne-evroskeptik-a-storonnik-edinoj-evropy/>
- Vincenzo, V. 2020. “La destra mai tanto forte e mai tanto influente”, *Next Quotidiano*. URL: <https://www.nextquotidiano.it/la-destra-mai-tanto-forte-e-mai-tanto-influente/>
- Італійське популістське рухування “П’ять зірок” стає більш нормальною партією – *The Economist*. 2020. *Зеркало неділі*. URL: <https://zn.ua/WORLD/italjanskoe-populistskoe-dvizhenie-pjati-zvezd-stanovitsja-bolee-normalnoj-partiej-the-economist.html>
- Государственный долг Италии вырастет до 160% ВВП из-за коронавирусного кризиса. 2020. *Европейская правда*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/05/6/71109588/>
- Італійці невдоволені введенням євро. 2003. *Travel.ru*. URL: <http://www.travel.ru/news/2003/11/14/25579.html>
- Bagnai, A., Granville, B., Mongeau, C. 2017. “Withdrawal of Italy from the euro area: Stochastic simulations of a structural macroeconomic model”, *Economic Modelling* 64: 524-538.
- Wyplosz, C. 2019. “Creating a Decentralised Eurozone”, *Wilfried Martens Centre for European Studies*. URL: <https://martenscentre.eu/publications/creating-decentralised-eurozone>
- Bucchi, G. 2017. “Tutti i 50 motivi per cui all'Italia conviene uscire dall'euro”, *Libero Quotidiano.it*. URL: <https://www.liberoquotidiano.it/news/economia/13218073/euro-50-motivi-italia-conviene-uscire-dossier-integrale-libero-becchi-dragoni-.html>
- Bucchi, G. 2013. “Gli sciacalli dell'Ue: così la Germania ha derubato gli italiani”, *Libero Quotidiano.it*. URL: <https://www.liberoquotidiano.it/news/economia/1342864/Gli-sciacalli-dell-Ue--cosi-la-Germania-ha-derubato-gli-italiani.html>
- Stiglitz, J. 2018. “How to exit the eurozone”, *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/opinion-italy-germany-how-to-exit-the-eurozone-euro-reform/>
- Димитриаді, М. 2019. “Італія знижує податки – ЄС невдоволений”. *Euronews*. URL: <https://ru.euronews.com/2019/05/29/italy-budget-and-tax-cuts>
- Коваль-Гончар, М. 2020. “Головування Німеччини у Раді ЄС: сильніша Європа та шанси для України”, *Українська призма*. URL: <http://prisma.org/wp-content/uploads/2020/07/Germany3-1.pdf>
- В ЄС не змогли домовитися, як спасти поразену коронавірусом економіку. 2020. *Европейская правда*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/03/27/7108040/>
- ЕС выделит €750 млрд на борьбу с коронакризисом. Испания и Италия получат больше всех. 2020. *Русская служба BBC NEWS*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-53485239>
- Логинова, К. 2020. “Чо, рагачі: італійці обиділись на ЄС і захотіли вийти”, *Ізвестія*. URL: <https://iz.ru/1004247/kseniia-loginova/chao-ragatcii-italiantcy-obidelis-na-es-i-zakhoteli-vyiti>
- Італія отримуватиме 209 млрд. євро з 750-мільярдного “фонду спасіння” ЄС. 2020. *Европейская правда*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/07/21/7112352/>
- Італія отримуватиме від ЄС 27 млрд. євро в кредит на боротьбу з безробіттям. 2020. *ІА REGNUM*. URL: <https://regnum.ru/news/economy/3044659.html>
- Barigazzi, J. 2019. “4 EU countries agree on migration relocation system”, *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/4-eu-countries-agree-on-migration-relocation-system-malta/>
- Соціологи: більшість італійців невдоволені нелегальною міграцією. 2020. *ІА REGNUM*. URL: <https://regnum.ru/news/polit/3052510.html>
- За два роки потік мігрантів в Італію знизився в 10 разів – МВД. 2019. *Рамблер*. URL: https://finance.rambler.ru/other/43420820/?utm_content=finance_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
- Франція, ФРН, Італія та Мальта домовилися про розподіл мігрантів. 2020. *UATV*. URL: <https://rus.uatv.ua/frantsiya-frg-italiya-i-malta-dogovorilis-o-raspredelenii-migrantov/>
- Коваль, А. 2019. “Бери або плати. Європейці розробляють механізм солідарного розподілу біженців”, *Зеркало неділі*. URL: https://zn.ua/international/beri-ili-plati-331123_.html
- Кудрик, Н. 2019. “Росія фінансує націоналістів Італії? Опозиція вимагає пояснень від уряду”, *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/italija-rosija-liha-finansuvannia-rozsliduvannia/29788995.html>
- Рейнольдс, Д. 2018. “Цитати Муссоліні, футболка з Путиным, боротьба з міграцією: хто такою Маттео Сальвіні, нова зірка італійської політики”, *Русская служба BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45075670>
- Сальвіні: Італія не дозволить ЄС продовжити «бесполезные и вредоносные» санкції проти Росії. 2018. *ІноТВ*. URL: <https://russian.rt.com/inotv/2018-10-22/Salvini-Italiya-ne-pozvolit-ES>
- Тарасенко, Н. 2020. “‘Из России с любовью’: гуманитарна чи пропагандистська акція Кремля в Італії?”, *Україна: події, факти, коментарі*. 7: 27–37.
- Сальвіні подумує балотуватися на пост президента Єврокомісії. 2018. *Европейская правда*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2018/10/18/7088322/>

Франция отзывает посла из Италии впервые после войны. Что происходит? 2019. *Русская служба BBC NEWS*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-47164442>

Дунаев, А. 2019. “Назад в 1940-й. Почему в конфликте Франции и Италии дошло до отзыва посла”, *Московский центр Карнеги*. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78327>

Salvini: Macron pessimo presidente, pessimo governo in Francia. 2019. *Askanews*. URL: http://www.askanews.it/video/2019/01/22/salvini-macron-pessimo-presidente-pessimo-governo-in-francia-20190122_video_15552834/

Гурков, А. 2018. “Комментарий: Италия может втянуть ЕС и Россию в большой финансовый кризис”, *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%BE%D0%B%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B9-%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F-%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%82-%D0%B2%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%8C-%D0%B5%D1%81-%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8E-%D0%B2-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%BE%D0%B9-%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81/a-46046314>

Расизм шагает по Италии? 2018. *Eurotopics*. URL: <https://www.eurotopics.net/ru/203881/%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%88%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B5%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B8>

Глава МВД Италии процитировал Муссолини в день рождения диктатора. 2018. *РБК*. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreeneews/5b5f019e9a7947d7ae219f7d>

Greco, A., Puledda, V. 2020. “Voto in Emilia, Salvini non spaventa i mercati. Ma, se vince, lo spread salirà”, *La Repubblica*. URL: https://www.repubblica.it/economia/finanza/2020/01/23/news/voto_in_emilia_salvini_non_spaventa_i_mercati_il_governo_reggera_1_urto-246535270/?ref=search

Barigazzi, J., Sciorilli Borrelli, S. 2019. “Can anyone stop Matteo Salvini?” *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/can-anyone-stop-matteo-salvini/>

Мёршель, Т. 2019. “Просчет Сальвини”, *IPG-Journal*. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/evropa/proschet-salvini-874/>

Analysis: How Italy's far right was stalled by the coronavirus crisis. 2020. *The Local.it*. URL: <https://www.thelocal.it/20200609/analysis-how-italys-far-right-was-stalled-by-the-coronavirus-crisis>

Опрос: в Италии избиратели отдадут предпочтение правоцентристской оппозиции. 2020. *Парламентская газета*. URL: [https://www.pnp.ru/in-world/opros-v-italii-izbirateli-](https://www.pnp.ru/in-world/opros-v-italii-izbirateli-otdayut-predpochtenie-pravocentristskoy-oppozicii.html)

[otdayut-predpochtenie-pravocentristskoy-oppozicii.html](https://www.pnp.ru/in-world/opros-v-italii-izbirateli-otdayut-predpochtenie-pravocentristskoy-oppozicii.html)

REFERENCES

Poplavskiy, A. 2020. “The wave of disappointment: the Italians demand to withdraw from the EU”, *Gazeta.ru*. URL: https://m.gazeta.ru/politics/2020/07/30_a_13170853.shtml (in Russian).

An Italian Senator created a party which campaigns for the withdrawal from the EU. 2020. *Voice of America*. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/italian-senator-forms-italexit-party/5515818.html> (in Russian).

Monaci, A. 2020. “Italexit polls, Paragone changes the balance: with him the Center-right wins”, *Urban*. URL: <https://urbanpost.it/sondaggi-italexit-paragone-ago-della-bilancia/> (in Italian).

The pro-Russian “European right-wingers” want to unite in the European parliament to change the EU. 2019. *Radio svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29872042.html> (in Ukrainian).

Constitution of the Italian Republic. 1947. *Senato della Repubblica*. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

Denis Kuzmin about the populism trends in Europe. European populism or people’s democracy? 2018. *Center of International Studies*. URL: <http://cis-onu.com/> (in Ukrainian).

Pudovkin, E. 2020. “Matteo Salvini advised the migrants to pack the suitcases”, *Gazeta.ru*. URL: https://m.gazeta.ru/politics/2020/07/30_a_13170853.shtml (in Russian).

Salvini: Italy will defeat coronavirus and then think about withdrawal from the EU. 2020. *IA REGNUM*. URL: <https://regnum.ru/news/2898003.html> (in Russian).

How Italian Vice-Prime-Minister Matteo Salvini suggested reforming the EU. 2019. *Baltnews*. URL: https://baltnews.ee/tallinn_news/20190413/1017570863/italyansky-premyer-predlozhit.html (in Russian).

Salvini Matteo. 2020. *Liga Dosye*. URL: <https://file.liga.net/persons/salvini-matteo> (in Russian).

Maslova, E. 2018. “Matteo Salvini is not a euroskeptic, but proponent of the unified Europe”, *MGIMO University*. URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/matteo-salvini-nevroskeptik-a-storonnik-edinoy-evropy/> (in Russian).

Vincenzo, V. 2020. “Right-wingers have never been so strong and so irrelevant”, *Next Quotidiano*. URL: <https://www.nextquotidiano.it/la-destra-mai-tanto-forte-e-mai-tanto-ininfluente/> (in Italian).

The Italian populist movement “Five Stars” is becoming more normal party – The Economist. 2020. *ZN,UA*. URL: <https://zn.ua/WORLD/italjanskoe-populistskoe-dvizhenie-pjati-zvezd-stanovitsja-bolee-normalnoj-partiej-the-economist.html> (in Russian).

Italy's state debt will grow until 160% of GDP due to the coronavirus crisis. *Yevropeyskaya pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/05/6/7109588/> (in Russian).

Italians are not happy with euro. 2003. *Travel.ru*. URL: <http://www.travel.ru/news/2003/11/14/25579.html> (in Russian).

Bagnai, A., Granville, B., Mongeau, C. 2017. "Withdrawal of Italy from the euro area: Stochastic simulations of a structural macroeconomic model", *Economic Modelling* 64: 524-538.

Wyplosz, C. 2019. "Creating a Decentralised Eurozone", *Wilfried Martens Centre for European Studies*. URL: <https://martenscentre.eu/publications/creating-decentralised-eurozone>

Bucchi, G. 2017. "All 50 reasons why Italy should leave the Eurozone", *Libero Quotidiano.it*. URL: <https://www.liberoquotidiano.it/news/economia/13218073/euro-50-motivi-italia-conviene-uscire-dossier-integrale-libero-becchi-dragoni-.html> (in Italian).

Bucchi, G. 2013. "The EU jackals: this is how Germany robbed the Italians", *Libero Quotidiano.it*. URL: <https://www.liberoquotidiano.it/news/economia/1342864/Gli-sciacalli-dell-Ue--cosi-la-Germania-ha-derubato-gli-italiani.html> (in Italian).

Stiglitz, J. 2018. "How to exit the eurozone", *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/opinion-italy-germany-how-to-exit-the-eurozone-euro-reform/>

Dimitriadi, M. 2019. "Italy reduces taxes – the EU is disappointed", *Euronews*. URL: <https://ru.euronews.com/2019/05/29/italy-budget-and-tax-cuts> (in Russian).

Koval-Gonchar, M. 2020. "Germany's Chairmanship in the EU Council: The stronger Europe and chances for Ukraine", *Ukrainian prism*. URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2020/07/Germany3-1.pdf> (in Ukrainian).

In the EU it was not reached an agreement how to save the economy which was harmed by coronavirus. 2020. *Yevropeyskaya pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/03/27/7108040/> (in Russian).

The EU will allocate € 750 billion to fight the coronavirus crisis. Spain and Italy will get the most. 2020 (in Russian). *BBC NEWS*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-53485239> (in Russian).

Loginova, K. 2020. "Chao ragazzi: The Italians have been disappointed by the EU and want to withdraw", *Izvestiya*. URL: <https://iz.ru/1004247/kseniia-loginova/chao-ragatcii-italiantcy-obidelis-na-es-i-zakhoteli-vyiti> (in Russian).

Italy will receive 209 billion euro from the 750 billion "Save Fund". 2020. *Yevropeyskaya pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/07/21/7112352/> (in Russian).

Italy will receive a credit of 27 billion euro from the EU to overcome the unemployment. 2020. *IA REGNUM*. URL: <https://regnum.ru/news/economy/3044659.html> (in Russian).

Barigazzi, J. 2019. "4 EU countries agree on migration relocation system", *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/4-eu-countries-agree-on-migration-relocation-system-malta/>

Sociologists: The majority of Italians are not satisfied with the illegal migration. 2020. *IA REGNUM*. URL: <https://regnum.ru/news/polit/3052510.html> (in Russian).

For two years the migration flow to Italy has been ten times reduced – the Internal Affairs Ministry. 2019. *Rambler*. URL: https://finance.rambler.ru/other/43420820/?utm_content=finance_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (in Russian).

France, FRG, Italy, and Malta agreed about sharing the migrants. 2020. *UATV*. URL: <https://rus.uatv.ua/frantsiya-frg-italiya-i-malta-dogovorilis-o-raspredelenii-migrantov/> (in Russian).

Koval, A. 2019. "Take and pay. The Europeans elaborate the mechanism of the common sharing of the refugees", *ZN,UA.* URL: https://zn.ua/international/beri-ili-plati-331123_.html (in Russian).

Kudrik, N. 2019. "Russia funds nationalists of Italy? The opposition demands explication from the government", *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/italija-rosija-liha-finansuvannia-rozsliduvannia/29788995.html> (in Ukrainian).

Reinolds, D. 2018. "Quoting Mussolini, T-shirt with Putin, the struggle with migration: Who is Mussolini, the new star of Italian politics." *Russian Service of BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45075670> (in Russian).

Salvini: Italy will not let to prolong "useless and harmful" sanctions against Russia. 2018. *ИНОТВ*. URL: <https://russian.rt.com/inotv/2018-10-22/Salvini-Italiya-ne-pozvolit-ES> (in Russian).

Taraskenko, N. 2020. "From Russia with love": Humanitarian or propagandist action of Kremlin in Italy?" *Ukraina: podii, fakty, komentari* 7: 27–37 (in Ukrainian).

Salvini thinks about running for the President of the European Commission. 2018. *Yevropeyskaya pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2018/10/18/7088322/> (in Russian).

France recalls its ambassador for the first time since the war. What is happening? 2019. *BBC NEWS*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-47164442> (in Russian).

Dunaev, A. 2019. "Back to 1940. Why the conflict between France and Italy led to the recall of ambassador", *Moscow Carnegie Center*. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78327> (in Russian).

Salvini: Macron the worst president, the worst government in France. *Askaneews*. URL: http://www.askaneews.it/video/2019/01/22/salvini-macron-pessimo-presidente-pessimo-governo-in-francia-20190122_video_15552834/ (in Italian).

Gurkov, A. 2018. "The comment: Italy can lead the EU and Russia to the big financial crisis", *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B9-%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8F-%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%82-%D0%B2%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%8C-%D0%B5%D1%81-%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8E-%D0%B2-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%BE%D0%B9-%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81/a-46046314> (in Russian).

Racism walks in Europe? 2018. *Eurotopics*. URL: <https://www.eurotopics.net/ru/203881/%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%88%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B5%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B8> (in Russian).

The head of the Ministry of Internal Affairs quoted Mussolini on the dictator's birthday. 2018. *RBK*. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5b5f019e9a7947d7ae219f7d> (in Russian).

Greco, A., Puledda, V. 2020. "Voting in Emilia, Salvini does not scare the markets. But, if he wins, the spread will go up", *La Repubblica*. URL: https://www.repubblica.it/economia/finanza/2020/01/23/news/voto_in_emilia_salvini_non_spaventa_i_merca_ti_il_governo_reggera_1_urto-246535270/?ref=search (in Italian)

Barigazzi, J., Sciorilli Borrelli, S. 2019. "Can anyone stop Matteo Salvini?" *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/can-anyone-stop-matteo-salvini/>

Morshel, T. 2019. "Salvini's mistake", *IPG-Journal*. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/evropa/proschet-salvini-874/> (in Russian).

Analysis: How Italy's far right was stalled by the coronavirus crisis. 2020. *The Local.it*. URL: <https://www.thelocal.it/20200609/analysis-how-italys-far-right-was-stalled-by-the-coronavirus-crisis>

The poll: in Italy the electorate prefers the right-center opposition. 2020. *Parliamentary newspaper*. URL: <https://www.pnp.ru/in-world/opros-v-italii-izbirateli-ot-dayut-predpochtenie-pravocentristskoy-oppozicii.html> (in Russian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-13
УДК 327(075).88

Сутула Оксана Анатоліївна

ст. викладач кафедри соціології
та політології,
Національний технічний
університет «ХПІ»,
вул. Кирпичова, 2, Харків, 61002,
sutula.oksana5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3788-464X>

Григор'єва Світлана Василівна

ст. викладач кафедри
соціології та політології,
Національний технічний університет «ХПІ»,
вул. Кирпичова, Харків, 2, 61002,
sgrygoryeva1970@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-5092-4354>

ГЕОПОЛІТИЧНІ СКЛАДОВІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Радикальні трансформації у світовій геополітичній реальності призвели до появи новітньої форми геополітичного конфлікту – гібридної війни. Зазначено актуальність розуміння поняття «гібридна війна», систематизації геополітичних концепцій, розробки і впровадження технології досягнення консенсусу у світових та регіональних гібридних війнах. Розглядаються основні характерні риси російсько-української гібридної війни з точки зору класичних та сучасних геополітичних концепцій.

Акцентовано увагу на тому, що російсько-українська гібридна війна відбувається у принципово новому світовому геополітичному середовищі. Розв'язання воєнних дій з боку країни-агресора вказує на неспроможність досягти мети несилловими методами. Доводиться, що основні геостратегічні цілі Росії пов'язані з намаганням перетворити власні євразійські ресурси на єдині у світі. Таким чином, по-перше, створюється конкуренція атлантичній геополітичній системі, а по-друге, це може призвести більшість держав, в тому числі й Україну до енергетичного виснаження, що сприятиме інституційному руйнуванню та кризі легітимності влади.

Доводиться, що головна причина розв'язування російсько-української гібридної війни пов'язана з бажанням РФ відновити регіональне та світове лідерство. Така геостратегія базується на всебічно обґрунтованій геополітичній євразійській концепції Росії, яка надає російській експансії цивілізаційний зміст і виправдовує необхідність об'єднання євразійського материка як противагу експансії атлантизму. З позиції цивілізаційного підходу, підкреслюється геополітична вразливість України через те, що вона знаходиться на межі зіткнення двох потужних цивілізацій – євразійської та європейської. Зазначено, що під час загострення протистояння геополітична межа перетворилася на реальну лінію фронту, а територія України використовується як плацдарм для воєнних дій. Виокремлюються геостратегічні чинники, що пояснюють умови існування сучасних взаємовідносин між державою-агресором та державою-об'єктом.

Ключові слова: геополітична концепція, цивілізаційний простір, кіберпростір гібридна війна, інформаційна війна.

Сутула Оксана Анатольевна

ст. преподаватель кафедры
социологии и политологии,
Национальный технический университет «ХПИ»,
ул. Кирпичева, Харьков, 2, 61002,
sutula.oksana5@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3788-464X>.

Григорьева Светлана Васильевна

ст. преподаватель,
Национальный технический университет «ХПИ»,
ул. Кирпичева, 2, Харьков, 61002,
sgrygoryeva1970@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5092-4354>.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Радикальные трансформации в мировой геополитической реальности привели к появлению новейшей формы геополитического конфликта – гибридной войны. Указана актуальность понимания понятия «гибридная война», систематизации геополитических концепций, разработки и внедрения технологии достижения консенсуса в мировых и региональных гибридных войнах. Рассматриваются основные характерные черты феномена российско-украинской гибридной войны с точки зрения классических и современных геополитических концепций.

Акцентируется внимание на том, что российско-украинская гибридная война происходит в принципиально новой мировой геополитической среде. Развязывание военных действий со стороны государства-агрессора указывает на несостоятельность достичь цели несиловыми методами. Доказывается, что основные геостратегические цели России связаны с попыткой превратить собственные евразийские ресурсы в единственные в мире. Таким образом, во-первых, создается конкуренция атлантической геополитической системе, а во-вторых, это может привести большинство государств, в том числе и Украину к энергетическому истощению, что будет способствовать институциональному разрушению и кризису легитимности власти.

Доказывается, что основная причина решения российско-украинского гибридной войны связана с желанием РФ восстановить региональное и мировое лидерство. Такая геостратегия основывается на всесторонне обоснованной евразийской геополитической концепции России, которая предоставляет российской экспансии цивилизационный смысл и оправдывает необходимость объединения евразийского материка как противовеса экспансии атлантизму. С позиции цивилизационного подхода подчеркивается геополитическая уязвимость Украины из-за того, что она находится на грани столкновения двух мощных цивилизаций – евразийской и европейской. Указано, что во время обострения противостояния геополитическая граница превратилась в реальную линию фронта, а территория Украины используется как плацдарм для военных действий. Выделяются геостратегические факторы, которые объясняют условия существования современных взаимоотношений между государством-агрессором и государством-объектом.

Ключевые слова: геополитическая концепция, цивилизационное пространство, киберпространство, гибридная война, информационная война.

Oksana Sutula

lecturer Department of sociology
and political science,
National Technical University «KhPI»,
2, Курпичова str., Kharkiv, 61022, Ukraine,
sutula.oksana5@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3788-464X>

Svetlana Grygoryeva

lecturer Department
of sociology and political science,
National Technical University «KhPI»,
2, Курпичова str., Kharkiv, 61022, Ukraine,
sgrygoryeva1970@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5092-4354>

GEOPOLITICAL COMPONENTS OF HYBRID WAR: CONCEPTUAL ANALYSIS

Radical transformations in the global geopolitical reality led to the immediate development of the latest form of geopolitical conflict – hybrid war. The urgency of understanding is indicated the concept of "hybrid war", of systematization geopolitical concepts, development and implementation of reaching a consensus technology in global and regional hybrid wars. The main characteristic features of the Russian-Ukrainian hybrid war are considered from the point of view of classical and modern geopolitical concepts are considered.

Emphasis is placed on the fact that the Russian-Ukrainian hybrid war is taking place in a fundamentally new world geopolitical environment. Denouement of hostilities from the aggressor country indicates the inability to achieve the goal by non-forceful methods. It is proved that the main geostrategic goals of Russia are associated with an attempt to turn its own Eurasian resources into the only ones in the world. Thus, firstly, it will create competition for the Atlantic geopolitical system, and secondly, it could lead most states, including Ukraine, to energy depletion, which would contribute to institutional destruction and a crisis of the legitimacy of power. It is being proved that the main reason for the Russian-Ukrainian hybrid war is Russia's desire to restore regional and world leadership. This geostrategy is based on a well-founded geopolitical Eurasian concept of Russia, which gives Russian expansion a civilizational meaning and justifies the need to unite the Eurasian continent as a counterweight to the expansion of Atlanticism. From the standpoint of the civilization approach, the geopolitical vulnerability of Ukraine is emphasized due to the fact that it is on the verge of a collision of two powerful civilizations - Eurasian and European. It is noted that during the escalation of the confrontation, the geopolitical border became a real front line, and the territory of Ukraine is used as a springboard for military action. Geostrategic factors are highlighted that explain the conditions for the existence of modern relations between the aggressor state and the object state.

Keywords: *geopolitical concept, civilization space, hybrid war, informational war, expansion, cyber space.*

У XXI ст. одними із новітніх глобальних загроз виступають локальні військові конфлікти та війни гібридного характеру, що виникають на геополітичному і територіальному ґрунті. Усвідомлення наявності нового рівня небезпеки змушують держави переглянути концептуальні та практичні засади національної безпеки й оборони. На жаль, для України така ситуація є на сьогодні найактуальнішою.

У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність осмислення дискурсу, основу якого становить поняття «гібридна війна». У сучасній науковій літературі на цей базі формується цілий комплекс понять і категорій, які суттєво доповнюють і поглиблюють вищезазначений дискурс. Проблематиці гібридної війни у різних аспектах присвячено наукові праці таких відомих зарубіжних і вітчизняних дослідників, як М. Кайлан, М. Лібіка, Д. Ліллекер, Дж. МакКуен,

Дж. Грюндер, Н.Дж. Спикмен, Ф. Хоффман, О. Базалук, В. Бебик, К. Войтовський, В. Горбулін, О. Кондратенко, О. Литвиненко, Є. Магда, В. Остроухов, Б. Парахонський, Г. Почепцов, І. Рущенко, М. Требін, І. Хижняк, С. Юрченко, Г. Яворська та ін.

З точки зору історичної ретроспективи, поняття «гібридна війна» не є винаходом ХХІ ст. Ще з часів античних і до сучасних війн в ХХІ ст. (лівано-ізраїльський, російсько-грузинський, російсько-український збройні конфлікти) завойовники нарівні з фізичними і механічними принципами веденням битв застосовували різноманітні економічні, психологічні, пропагандистські засоби для досягнення перемоги. Але однією з найбільш характерних рис гібридної війни ХХІ ст. є прагнення та практична можливість агресора базуючись на власних концептуальних та ідеологічних засадах, самостійно переглядати принципи світового геополітичного устрою і проводити його геополітичне перезавантаження. Тобто світові країною, що розв'язала війну, нав'язується своє бачення конкретної моделі міжнародної реальності та міждержавних відносин як єдиної і вірної.

Зазначимо, що російська агресія проти Української держави з 2014 р. є прикладом геополітичного конфлікту та гібридної форми війни, яка впливає і на стан світового порядку. Саме тому сучасні динамічні політичні події в Україні потребують системного геополітичного концептуального підходу.

З позиції цивілізаційного підходу, Україна знаходиться на межі зіткнення двох потужних цивілізацій – східної або євразійської та західної або європейської. За визначенням Р. Коллінгса, в умовах боротьби двох суперпотужностей за домінацію Україна опинилася в «буферній зоні». Такі держави, рано чи пізно втрачають свій суверенітет і територіальну цілісність у результаті наміру як Сходу, так і Заходу захопити чи розділити геополітичний простір серединної держави (Коллінз 2015: 102).

Зазначимо, що протягом ХХ ст. українське питання було одним із центральних у світових геополітичних концепціях. Так, учені Х. Макіндер, Р. Сетон-Уотсон, М. Вебер вказували на те, що від геополітичного вибору України та визначення пріоритетності її зовнішньої політики залежить рівень європейської безпеки і стабільності.

Протилежного концептуального погляду дотримувався З. Бжезінський. Він доводив, що саме євразійський чинник відіграє найважливішу роль у розподілі світового

простору. Єдиним сенсом існування сучасної Росії є участь у геополітичній боротьбі, в якій континентальна Євразія протистоїть морським державам і заокеанській Америці З. Бжезінський вважав, що за умов нового світового порядку сучасний світ характеризується нестабільністю на глобальному та регіональному рівнях. Геополітичним центром нестабільності на регіональному рівні виступає Україна, оскільки вона є середньою державою між Центральною та Східною Європою. Саме від вираженого геополітичного визначення України залежить світовий безпековий аспект (Бжезінський 2018: 220).

Інший вимір геополітичної теорії запропонував Г. Кіссінджер. Сучасний світовий геополітичний процес складається з так званих світових центрів і осередків. У певних ситуаціях між ними відбуваються різноманітні геополітичні форми взаємодії, які іноді набувають конфліктного характеру. З часом це призводить до зіткнення світових силових центрів або цивілізаційного протистояння. Ті держави, що не мають геополітичних амбіцій, виступають об'єктами і для власного існування перебувають в зоні впливу суб'єкта. В результаті з'являється необхідність в розподілі сфер впливів між світовими центрами, що виправдовує домінуючий статус супердержави в конкретному геополітичному полі (Кіссінджер 2017: 55). Зазначимо, що сьогодні теорія Г.Кіссінджера має широке теоретичне та практичне застосування російською школою геополітики для пояснення своїх геостратегічних дій.

Наприкінці ХХ ст. С. Хантінгтон вказував не те, що Українська держава знаходиться на лінії розлому між західною і незахідними цивілізаціями, яка з часом може перетворитися на реальну лінію фронту (Хантінгтон 1998). Сьогодні на прикладі російсько-українській гібридній війні ми можемо констатувати, що припущення вченого мали пророцький характер. Саме від Росії постійно йдуть меседжі щодо створення не європейських об'єднань та організацій різного формату для того, щоб мати вплив на західну цивілізацію. Основними конкурентами США і Європи виступають Росія, Китай, Індія, певні ісламські країни. Цей фактор доводить, що стосунки між західною і незахідними цивілізаціями мають гібридний характер, який має високу ступінь напруги. Іншими словами ми можемо констатувати, що гібридна світова війна вже розпочалася.

У російській геополітичній концепції домінує ідея світового балансу сил супердержав. До таких держав відносяться ті, які

мають високий військовий, ракетний, ядерний потенціал – це США, КНР, РФ. Інші країни або мають бути включені у сферу впливу супердержав, або їхні території перетворюються на так звану буферну зону. Згідно з концепцією С. Хантінгтона, буферна зона між Росією та Середньою Європою повинна проходити між країнами Прибалтики, Польщі, Молдови та України (Хантінгтон 1998). Особливістю географічного розташування України є наявність кордону з РФ, що зумовлює вразливість її геополітичного положення. Однією з причин російсько-української гібридної війни є потреба Росії в припиненні атлантистського контролю над українською територією та створенні євразійської континентальної оборонної системи.

Геостратегічна мета РФ пов'язана з намаганням перетворити власні євразійські ресурси на єдині у світі, які з часом повністю зруйнують атлантичну геополітичну систему. Досягненню цієї мети слугують різноманітні гібридні конфлікти на підлеглий території.

Згідно з науковим підходом Дж. МакКуена, сучасні гібридні конфлікти розгортаються в чотирьох проекціях: фізичній, соціальній, когнітивній, інформаційній. У фізичному просторі це боротьба проти озброєного супротивника, у соціальному – це боротьба за людський капітал, за підтримку з боку місцевого населення, у когнітивному – це боротьба за збереження та отримання нових знань і форм поведінки, у інформаційній – це боротьба за пропагандистські методи, ведення смислової війни (Першин 2015: 81).

Американський теоретик у сфері збройних конфліктів та військово-політичної стратегії Ф. Хоффман, використовуючи структурно-функціональну теорію, розкрив сутність, форми та принципи військово-політичного насилля. Він вважав, що під сучасним визначенням гібридної війни необхідно розуміти мультимодальні поєднання традиційних і нерегулярних бойових дій із все більшим залученням недержавних суб'єктів, які володіють доступом до новітньої зброї і технологій (Хоффман 2013: 55-58). До таких недержавних суб'єктів учений відносив терористичні організації, кримінальні об'єднання які через кон'юнктуру політичну ситуацію отримують монопольне право на застосування силових ресурсів.

Європейський експерт з міжнародної політики А. Ланоска розглядає гібридну війну як стратегію, в рамках якої поєднуються різні інструменти національної могут-

ності для досягнення зовнішньополітичних цілей (Lanoszka 2017). Така стратегія може бути пов'язана з територіальною експансією, впровадженням країною-агресором своїх інститутів влади, практичним застосуванням інформаційних, технологічних, кіберзагроз з метою знищення держави як суб'єкта. В технологічному плані існує велика небезпека через втручання в роботу системи безпеки енергетики, виробництва, транспорту, технологічних серверів, джерел живлення, стратегічних природних об'єктів тощо. За таких умов агресор використовує принцип шантажу. Для досягнення зовнішньополітичних цілей РФ активно використовує у якості «енергетичної зброї» власний паливно-енергетичний комплекс. В умовах гібридної війни проти України, окрім військових дій, було застосовано торгівельно-економічну і енергетичну війну, яка характеризувалася не тільки підвищенням ціни на газ, а іноді і припиненням його поставок, але й завдала удару по вугільно-видобувній галузі, зруйнувавши роботу понад половину шахт на підконтрольних територіях. У свою чергу Україна мала можливість використовувати міжнародні організації як захисний бар'єр, як ресурс у протистоянні. Проте частина західноєвропейської політичної еліти, бажаючи зберегти дружні стосунки з важливим постачальником енергоресурсів, намагалася розглядати поведінку Росії лише в межах економічної раціональності, нехтуючи міжнародними правовими засадами.

Український дослідник Є. Магда розглядає гібридну війну з позиції права. «Прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру та без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» (Магда 2017: 54). З правової точки зору, гібридна війна небезпечна тим, що поперше, їй притаманна парадоксальна ситуація, коли стан війни є одночасно й станом миру, тобто штучно створюється ситуація невизначеності. Тому більшість конфліктних ситуацій не підпадає під юридичну відповідальність. У зв'язку з цим, інститут правосуддя фактично не може виконувати свої функціональні обов'язки. По-друге, з позиції національної безпеки, держави фактично відбувається нівелювання понять «державний кордон», «внутрішній та зовнішній суверенітет держави» тощо, що призводить до зростання сепаратистських настроїв серед населення та застосування технології «м'якої сили». По-третє, агресор намагається як

можна довше залишатися публічно непричетним до військового конфлікту, а тому в подальшому ситуація загострюється та переростає у військове протистояння.

Українські вчені Б. Парахонський та Г. Яворська вважають, що базовою ознакою сучасних гібридних війн є активне ведення інформаційних війн. Вони вказують на те, що насправді війна ведеться за владу над волею, свідомістю та реальністю людей, але з часом можна опанувати й соціально-політичний простір, історичний час і життєві ресурси (Парахонський, Яворська 2019: 349). Відмітимо, що принципи інформаційної війни полягають у прагненні однієї держави впливати на свідомість населення різноманітними методами: від агресивних – залякування, дезінформування, деморалізування населення до лояльних, які базуються на маніпуляційних технологіях смислової війни і реалізуються через ЗМІ, Інтернет, кінопродукцію, літературу тощо.

Учений І. Рущенко звертає увагу на те, що гібридна війна поєднає традиційні (війна за територію) і нетрадиційні методи ведення війни: економічна, торгівельна, енергетична, інформаційна, кібернетична та інші форми війни, що не ведуться безпосередньо на полі бою або театрі воєнних дій, проте можуть мати згубні наслідки для країни, що обрана жертвою агресії (Рущенко 2015: 219).

Дійсно, гібридна війна відбувається у принципово новому світовому геополітичному середовищі. Її підступністю є те, що вона по-перше, використовує здобутки цивілізації для досягнення виключно егоїстичних намірів. По-друге, відбувається в умовах глобалізованого кіберпростору, який базується на складних технологіях та характеризується взаємозалежністю комунікаційних та технотронних складових.

Український дослідник О. Литвиненко розглядає феномен гібридної війни з позиції парадигми державного управління. Він вказує на той факт, що початковий етап гібридної війни починається з дестабілізації соціально-політичної ситуації в державі (Литвиненко 2016: 45-49). Першими, хто відчуває на собі елементи гібридного тиску, – це державні владні інститути та структури. Велику роль відіграють інформаційні та економічні засоби які використовуються агресором для ліквідації довіри населення до влади. Головна тактична мета – спровокувати офіційну українську владу на застосування сили, що призведе до тотального руйнування економічної і соціальної інфраструктури держави та до кризи легітимності. На

початку XXI ст. характерною особливістю української військової сфери була чітка направленість на руйнування системи національної безпеки і оборони, систематична відсутність належного фінансування, саботаж, зрадництво на всіх рівнях тощо. Підтримуючи осередок напруги на Донбасі та Криму, РФ прагне політичного, економічного, соціального виснаження Української держави. Таким чином, однією з відмінних рис гібридної війни XXI ст. є те, що політичні і інформаційні аспекти відіграють значно більшу роль ніж традиційні військові і механічні. Офіційно гібридна війна не оголошується, а тому не має початку і закінчення, оскільки мирна угода під час війни неможлива. Війна може бути закінчена тільки через брак ресурсів або політичної волі.

Аналізуючи вищезазначене, можна стверджувати, що на початку XXI ст. відбуваються радикальні трансформації у світовій геополітичній реальності. На зміну класичному геополітичному мисленню, яке використовує теорії життєвого простору, балансу сил, морської могутності, з'являються новітні концепції геостратегічного мислення, що базуються на розробках і впровадженнях технологій гібридних війн.

Таким чином, можемо зазначити, що під визначенням гібридної війни необхідно розуміти новітнє глобальне протистояння, що виникає в умовах сучасного світового геополітичного устрою, а також боротьбу між міжнародними суб'єктами за домінування і впливи, які використовують ресурси власних державних та недержавних інститутів та установ.

Гібридну війну доцільно кваліфікувати як новітню форму геополітичного конфлікту. Підтвердженням цієї тези виступають численні та різноманітні конфлікти у світі. Така ситуація вказує на наявність гібридного глобального протистояння та викликає потребу у формуванні нових форм геополітичного співіснування. Світова гібридна війна ведеться у фронтних межах єдиного глобалізованого простору. Цей простір має демаркаційну лінію між демократичними засадами, де панують правові, гуманні, безпечні принципи, та авторитарними, де панує право сильного. Технології гібридної війни спрямовані на руйнування демократичних принципів через своєрідне використання демократичного інструментарію.

На жаль з 2014 р. одним із таких фронтів є український, де агресором виступає Російська Федерація. Разом із цим Росія використовує одну з тактик гібридної війни і

прагне дестабілізувати не лише українське суспільство, але й розхитати політичну ситуацію в середині Євросоюзу, в ісламських країнах, навіть на американському континенті. Претензії РФ на регіональне та світове лідерство базуються на всебічно обґрунтованій геополітичній концепції російського євразійства, яка надає російській експансії цивілізаційний зміст і доводить необхідність в об'єднанні гігантських територій євразійського материка для боротьби зі спільним супротивником – атлантизмом.

Природне та геополітичне розташування України на межі зіткнення двох цивілізацій – євразійської та європейської, тривале спільне історичне минуле є вагомим підставою для підживлення сучасною Росією імперського бачення й спільного майбутнього, для чого необхідно постійне утримання Української держави в орбіті своїх геополітичних інтересів та пріоритетів. Звичайно, тривале перебування під ідеологічним впливом Росії, не могло не відбитися на масовій свідомості українців, частина яких ще перебуває під таким впливом, а інша (більша) налаштована на –відродження та укріплення національної української самоідентифікації.

Для повернення Української держави в її межі до поч. 2014 р. необхідно, щоб між владними структурами обох держав на правовому рівні було досягнуто консенсус базових геополітичних цінностей і пріоритетів, які мають визначати особливості поточних геополітичних змін. Але перш за все Україні необхідно повністю переглянути кризу призму сучасних російсько-українських відносин визначення концептуальних засад Конституції України, воєнної доктрини, стратегії соціально-економічного, розвитку, зовнішньої і внутрішньої політики, інформаційної безпеки, науки, освіти й виховання, національної культури тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Коллінз, Р. 2015. *Макроісторія: очерки соціології більшої довготривалості*. М.: УРСС.

Бжезінський, З. 2018. *Велика шахівниця*. Х.: Фабула.

Кіссінджер, Г. 2017. *Світовий порядок. Роздуми про характер націй у світовому контексті*. К.: Наш формат.

Хантінгтон, С. 1999. *Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір*. URL: http://www.uis.kiev.ua/strategy/hunt_world.html.

Першин, Ю. 2015. “Гібридна війна” як інтелектуальна провокація”, *Ученые записки Крымского федерального университета имени*

В. И. Вернадского, 1: 80-88. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gibridnaya-voyna-kak-intellektualnaya-provokatsiya/viewer>.

Хоффман, Ф. 2013. “Гібридні загрози: переосмислення змінюючого характеру сучасних конфліктів”, *Геополітика*. 21:45-62

Lanoszka, A. 2017. Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. URL: https://think.visegradfund.org/wp-content/uploads/Gerasymchuk_ThinkVisegrad.pdf.

Магда, Е. 2017. *Гібридна агресія для Росії: уроки для Європи*. К.: Каламар.

Парахонський, Б. Яворська, Г. 2019. *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: моногр.* К.: НІСД.

Рушченко, І. 2015. *Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: моногр.* Х.: ФОРМ Павленко О. Г.

Литвиненко, О. 2016. *Тотальна війна по-путінськи: “гібридна” війна РФ проти України*. URL:

https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf

REFERENCES

Collins, R. 2015. *Macrohistory: Essays in Sociology of the Long Run*. М.: URSS (in Russian).

Brzezinski, Z. 2018. *The Grand Chessboard*. Kharkiv: Fabula (in Ukrainian).

Kissinger, H. 2017. *World Order Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. К.: Nash format (in Ukrainian).

Huntington, S. 1999. *The new world order in the XXI century: trends and the European dimension*. URL: http://www.uis.kiev.ua/strategy/hunt_world.html (in Ukrainian).

Pershin, Y. 2015. “Hybrid War” as an Intellectual Provocation”, *Scientific Notes V.I. Vernadsky Crimean Federal University*. 1: 80-88. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gibridnaya-voyna-kak-intellektualnaya-provokatsiya/viewer> (in Russian).

Hoffman, F. 2013. “Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict”, *Geopolitika*. 21: 45-62 (in Russian).

Lanoszka, A. 2017. Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. URL: https://think.visegradfund.org/wp-content/uploads/Gerasymchuk_ThinkVisegrad.pdf.

Magda, E. 2017. *Hybrid aggression for Russia: lessons for Europe*. К.: Kalamar (in Ukrainian).

Parakhonsky, B. Yavorska, G. 2019. *Ontology of war and peace: security, strategy, meaning*. К.: NISS. (in Ukrainian).

Rushchenko, I. 2015. *Russian-Ukrainian hybrid war: the opinion of a sociologist*. Kh.: FOP Pavlenko O.G. (in Ukrainian).

Litvinenko, O. 2016. *Total Putin-style war: "hybrid" war of the Russian Federation against Ukraine*. URL:

https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-14
УДК 327.5

Фещенко Ігор Володимирович
аспірант кафедри філософії, соціології та політології,
Київський національний
торговельно-економічний університет
вул. Кіото 19, м. Київ, 02156
igor-feshchenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

АНЕКСІЯ І ОКУПАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ЗАГОСТРЕННЯ ЗБРОЙНО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ, РОЗВ'ЯЗАНОГО РОСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано загострення збройно-політичних конфліктів на початку ХХІ ст. На прикладі анексії Криму та окупації частини Донбасу розкривається змістовна природа збройних конфліктів, їхня відмінність від класичних форм тотальної війни. Припускається, що в найближчі роки актуальність цієї проблеми дедалі зростатиме. Це зумовлено посиленням, з одного боку, наукового інтересу до теоретичних проблем існування різних видів і форм сучасних збройно-політичних конфліктів, з іншого – практичними потребами пошуку адекватної відповіді України та і всієї демократичної світової спільноти на зухвалу російську анексію Криму та окупацію частини Донецької та Луганської областей у 2014 році. Розгортання новітніх форм збройно-політичного протистояння і «гібридного миру» знищує визначену межу між локальним збройним конфліктом і «великою» війною, що зумовлює необхідність нового усвідомлення значення і ролі за цих умов невоєнних факторів здійснення тиску. У цьому контексті економіка, культура, інформація, наука і політика перетворюються на інструменти «м'якої сили», які мають значний вплив на безпеку життєдіяльності населення будь-якої держави, спричиняють негативні наслідки для соціальної, культурної, економічної, технологічної та екологічної безпеки. «Гібридні» збройно-політичні конфлікти стирають межу між армією і населенням, між ворогами і своїми, між фронтом і тилом. Сучасні збройні зіткнення нерозривно пов'язані зі значним погіршенням умов життя населення та зниженням рівня його соціального захисту. Виявлено ще один важливий негативний наслідок сучасного збройно-політичного конфлікту – поява великої кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб. Сучасні форми збройно-політичні конфлікти визначаються як характеристика саме міждержавних стосунків. Зроблено висновок про те, що агресія Російської Федерації проти України спричиняє глобальну трансформацію світового геополітичного простору та усталених правил світової безпеки та міждержавних відносин.

Ключові слова: анексія, окупація, агресія, збройно-політичний конфлікт, локальні конфлікти, безпека населення, види і типи збройно-політичних конфліктів.

Фещенко Ігорь Владимирович,
аспірант кафедры философии, социологии и политологии,
Киевский национальный
торгово-экономический университет
ул. Киото 19, г. Киев, 02156,
igor-feshchenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

АННЕКСИЯ И ОККУПАЦИЯ КАК ФАКТОРЫ ОБОСТРЕНИЯ ВООРУЖЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА, РАЗВЯЗАННОГО РОССИЕЙ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Проанализировано обострение вооруженно-политических конфликтов в начале XXI века. На примере аннексии Крыма и оккупации части Донбасса раскрывается содержательная природа вооруженных конфликтов, их отличие от классических форм тотальной войны. Предполагается, что в ближайшие годы актуальность этой проблемы будет возрастать. Это обусловлено усилением, с одной стороны, научного интереса к теоретическим проблемам существования различных видов и форм современных вооруженно-политических конфликтов, с другой – практическими потребностями поиска адекватного ответа Украины и всего демократического мирового сообщества на российскую аннексию Крыма и оккупацию части Донецкой и Луганской областей в 2014 году. Возникновение новых форм вооруженно-политического противостояния и «гибридного мира» уничтожает определенную границу между локальным вооруженным конфликтом и «большой» войной, что обуславливает необходимость нового осознания значения и роли в этих условиях невоенных факторов оказания давления. В этом контексте экономика, культура, информация, наука и политика превращаются в инструменты «мягкой силы», которые оказывают значительное влияние на безопасность жизнедеятельности населения любого государства, вызывают негативные последствия для социальной, культурной, экономической, технологической и экологической безопасности. «Гибридные» вооруженно-политические конфликты стирают границу между армией и населением, между врагами и своими, между фронтом и тылом. Современные вооруженные столкновения неразрывно связаны со значительным ухудшением условий жизни населения и снижением уровня его социальной защиты. Обнаружено еще одно важное негативное последствие современного вооруженно-политического конфликта – появление большого количества беженцев и внутренне перемещенных лиц. Современные вооруженно-политические конфликты определяются именно как характеристика межгосударственных отношений. Сделан вывод о том, что агрессия Российской Федерации против Украины вызывает глобальную трансформацию мирового геополитического пространства, устоявшихся правил мировой безопасности и межгосударственных отношений.

Ключевые слова: аннексия, оккупация, агрессия, вооруженно-политических конфликт, локальные конфликты, безопасность населения, виды и типы вооруженно-политических конфликтов.

Igor Feshchenko

Ph.D. Student, Department of
Philosophy and Social sciences,
Kyiv National University of Trade and Economics
Kyoto Street 19, Kyiv, 02156, Ukraine,
igor-feshchenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5561-6721>

ANEXIA AND OCCUPATION AS FACTORS OF EXCERVATION OF THE ARMED-POLITICAL CONFLICT UNLEASHED BY RUSSIA AGAINST UKRAINE

The aggravation of military-political conflicts at the beginning of the XXI century is analyzed. On the example of the annexation of Crimea and the occupation of a part of Donbass, the content nature of armed conflicts and their difference from the classical forms of total war are revealed. It is assumed that the urgency of this problem will increase in the coming years. On the one hand, this is due to the strengthening, of scientific interest in the theoretical problems of the existence of various types and forms of modern armed-political conflicts, and, on the other hand, this is due to the practical needs of finding an adequate response from Ukraine and the entire democratic world community to the Russian annexation of Crimea and the occupation of a part of Donetsk and Luhansk regions in 2014 year. The emergence of new forms of armed-political confrontation and

«hybrid peace» destroys a clear boundary between a local armed conflict and a «big» war, which necessitates a new understanding of the significance and role of non-military pressure factors in these conditions. In this context, the economy, culture, information, science and politics are turning into instruments of «soft power» that have a significant impact on the life safety of the population of any state, can cause negative consequences for social, cultural, economic, technological and environmental security. «Hybrid» armed-political conflicts blur the line between the army and the population, between enemies and allies, between the front and the rear. Modern armed clashes are inextricably linked with a significant deterioration in the living conditions of the population and a decrease in the level of its social protection. The emergence of a big number of refugees and internally displaced persons as another important negative consequence of the modern armed-political conflict is revealed. Modern forms of military-political conflicts are defined as a characteristic of interstate relations. It is concluded that the aggression of the Russian Federation against Ukraine is causing a global transformation of the world geopolitical space, the established rules of world security and interstate relations.

Key words: *annexation, occupation, aggression, armed-political conflict, local conflicts, population security, types and kinds of military-political conflicts.*

Драматичні події в Україні стосовно протистояння російській агресії (анексія Криму та окупація* Донбасу), значною мірою підтверджують, що сучасні збройно-політичні конфлікти мають значний вплив на безпеку життєдіяльності населення нашої держави, спричиняють негативні наслідки для технологічної та екологічної безпеки регіону й країни в цілому. Наслідки незавершеного збройного конфлікту на Сході України також свідчать про нерозривний зв'язок збройно-політичного конфлікту і суттєвого погіршення умов життя для населення та зниження рівня його соціального захисту. Під час неоголошеної війни Україна втратила щонайменше 20 відсотків свого економічного потенціалу. Унаслідок окупації окремих територій Луганської та Донецької областей багато підприємств змушені були призупинити або припинити виробничі процеси. Руйнувань і пошкоджень зазнали основні підприємства галузей промисловості, що формують бюджет регіону, припинила діяльність значна кількість містоутворюючих підприємств. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80–90 %, а майже 40 тис. із них повністю припинили свою діяльність (Донбас і Крим: ціна повернення 2015: 127–128).

Соціальні наслідки збройно-політичних конфліктів, різноманітність методів і форм їх ведення є складними та стосуються всього без винятку населення України. Війна безпосередньо загрожує джерел доходів,

життю і здоров'ю людей, руйнує нормальні умови їхнього існування, позбавляє майна та збільшує кількість сиріт, погіршує доступ до освіти та системи охорони здоров'я, призводить до вимушеної міграції.

За нових умов збройно-політичні конфлікти набули якісно іншого характеру. Насамперед, зі світової арени майже зникли «класичні» міждержавні конфлікти, які були типовими для розквіту державно-центристської політичної моделі світу. Урізноманітнення форм і методів ведення сучасних збройно-політичних конфліктів, поступове стирання чіткої межі між локальним збройно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного збройно-політичного конфлікту гібридного характеру та, безумовно, свідчать про актуальність досліджень впливу сучасних збройно-політичних конфліктів на різні сфери життя суспільства, у тому числі безпеку життєдіяльності цивільного населення.

Як бачимо, актуальність дослідження цієї проблеми достатньо очевидна. Більше того, можна припустити, що в найближчі роки вона лише дедалі зростатиме. Це зумовлено посиленням, з одного боку, наукового інтересу до теоретичних проблем існування різних видів і форм сучасних збройно-політичних конфліктів, з іншого – практичними потребами пошуку адекватної відповіді України та і всієї демократичної світової спільноти на зухвалу російську анексію Криму та окупацію частини Донецької та Луганської областей у 2014 р.

Аналізом теоретичних проблем анексії та окупації і в першу чергу їх практичних проявів у період загострення збройно-

* Поняття «окупація» (захоплення, оволодіння).

політичних конфліктів досить давно і ґрунтовно займаються зарубіжні дослідники. Серед сучасних вітчизняних дослідників питанням загострення збройно-політичних конфліктів, шляхів їх урегулювання, проявів анексії і відкритої окупації значну увагу приділяють С. Асланов, Т. Горбань, П. Гай-Нижник, Г. Жиров, О. Калакура, О. Задорожний, Д. Касьяненко та інші.

Метою статті є аналіз насильницьких форм і методів використаних Російською Федерацією в загостренні збройно-політичного конфлікту крізь призму анексії Кримської АР та окупації окремих територій Донецької та Луганської областей.

Початок ХХІ ст. характеризується активізацією збройно-політичних конфліктів, які відрізняються від своєї, так би мовити «традиційної» форми, – класичної тотальної війни. Різноманітність форм і методів ведення цих конфліктів, використання при цьому широкого спектра невоєнних методів тиску (економічних, інформаційних, соціальних, політичних тощо), поступове стирання чіткої межі між локальним збройно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного збройно-політичного конфлікту «гібридного характеру» або гібридної війни, яку розпочала і веде проти України Російська Федерація.

Росія готувалася сама та підготовлювала світ до цього конфлікту щонайменше сім років – від промови президента Росії Путіна в лютому 2007 року на конференції з безпеки в Мюнхені. Крім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть цієї концепції полягає в тому, що сучасний воїн повинен бути готовий в одному кварталі вести загальновоєнний бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії. Саме концепцію «війни трьох кварталів» і реалізує Росія на території України, наочно демонструючи власні політичні, загарбницькі наміри. Тобто Кремль використовує той набір сил, засобів, способів та сценаріїв їх застосування, який він вважає достатнім для досягнення своїх цілей у протистоянні із заздальгідь і цілеспрямовано зруйнованим сектором безпеки України.

Мета Російської Федерації – за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, а й зробити заявку на

глобальне лідерство на основі особливої моделі відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні (Чупрій, Загребельний 2017: 67-68).

Нещодавно і дотепер увесь світ з приди-хом дивиться на події в Україні і особливо в Криму, а стрічки новин всіх без винятку світових ЗМІ переповнені загадковим словом «анексія». Анексія (лат. *annexio* – приєднання) – це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії і тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Але оскільки на нашій планеті вже зовсім не лишилось нічийної території (за винятком хіба що Антарктиди, де лишень пінгвіни хазяйнують), то щоб приєднати собі якусь територію, треба її в когось спершу від'єднати. Тож мабуть не здивує той факт, що історія мало не 70% всіх війн пов'язана з анексією, решта 30% – це всілякі внутрідержавні конфлікти, громадянські війни, революції, тощо. Історія людської цивілізації сповнена численними прикладами анексій. Загальновідомо, що величезні колоніальні імперії, зокрема британська, іспанська, португальська, російська, французька та інші виникли внаслідок анексії сусідських або заморських, або навіть заокеанських територій, що дало підстави західним дослідникам ввести таке поняття як «колоніальна анексія».

Анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополя фактично є збройною агресією Росії, спрямованою на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії і м. Севастополя від України, а також їх приєднання до Російської Федерації на правах окремих суб'єктів. Насильницька анексія Криму не визнається українською державою, Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, а також суперечить рішенню Венеційської комісії, натомість російською владою цей акт тлумачиться як «повернення Криму до Росії». На основі положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та

правовий режим на тимчасово окупованій території України» територія Кримського півострова внаслідок російської окупації вважається тимчасово окупованою територією (Жукорська, Дранчук 2016).

Проголосивши в односторонньому порядку і визнавши Автономну Республіку Крим «суверенною і незалежною державою», Російська Федерація тим самим грубо порушила свої обов'язки та зобов'язання, що випливають з факту її членства в цих міжнародних організаціях. Визнання Росією незалежності самопроголошеної Республіки Крим має одну єдину мету – створити псевдоправові підстави для анексії цієї частини території України та її інкорпорації в Російську Федерацію. Однак юридичне значення цього акта в умовах неспровокованої збройної агресії Росії проти України і російської військової окупації Кримського півострова є нікчемним. Сучасне міжнародне право не визнає насильницьке приєднання державної території як правомірний спосіб її придбання. Україна і весь цивілізований світ ніколи не визнають нелегітимно проголошеної незалежності Криму і його насильницького відторгнення від території нашої держави (Чумак 2013).

Аналізуючи сучасну, триваючу досі «анексію Криму», важливо дослідити і врахувати її історичні, культурно-ідеологічні, соціально-економічні, політико-правові витоки. Стосовно останнього, обов'язково слід підкреслити їх міжнародно-правовий аспект. Адже розкривши його належною мірою, можемо сподіватися, вийде всебічно і точно встановити відповідну юридичну класифікацію міжнародних злочинних діянь, які протягом тривалого часу вчиняються на анексованій території АР Крим, так само як і на тимчасово окупованих територіях Луганської і Донецької областей, на цій основі притягнути до відповідальності, відшкодувати заподіяні збитки, відповідно забезпечити процес реінтеграції цих українських земель – складових адміністративно-територіального устрою України, відновити конституційний лад, територіальну цілісність. Це ті загальновизнані демократичні цінності, які конституційно закріплені та гарантовані міжнародно-правовими договорами.

Збройний конфлікт, який відбувається на Сході України, на думку більшості експертів, можна характеризувати не лише як гібридну, асиметричну війну Російської

Федерації проти України, але й як війну загарбницьку, окупаційну з порушенням усіх міжнародних норм і правових засад. Режим окупації з боку Російської Федерації набуває все більш різноманітних форм і методів, ігноруючи будь-які застереження міжнародної демократичної спільноти про припинення окупаційних дій на Сході України.

Відповідно до норм міжнародного права, режим окупації попри свій протиправний характер все ж підпадає під дію кількох конвенцій, зокрема: 4-ї Гаазької конвенції (1907 р.); Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.); Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 р.). Держава-окупант має право стягувати податки на захопленій території, вимагати від населення підкорятися встановленим нею нормам та законам. Разом із тим окупаційна влада позбавлена права змушувати громадян, які проживають на захоплених нею територіях, допомагати їй (окупаційній владі) у проведенні військових дій проти їх вітчизни.

Міжнародне право застерігає, що окуповану територію заборонено включати до складу держави-окупанта. На цій території повинні забезпечуватись основні права людини та громадянина, у тому числі право на майно, приватні та особисті права. Міжнародні правові норми передбачають право громадянина зберігати вірність своїй державі. Водночас окупант має право посилити кримінальну відповідальність та запровадити окремі норми до кримінального законодавства на захоплених територіях, які передбачають посилення покарання за порушення безпеки його військових формувань чи власності. Недотримання державою-окупантом норм міжнародного права тягне за собою політичні, моральні та матеріальні санкції за злочини, які є особливо небезпечними, включаючи й кримінальну відповідальність конкретних посадових осіб чи звичайних громадян. Така відповідальність може наступити за умови порушення державою-окупантом чи її представниками законів і звичаїв війни та за злочини проти миру, людяності, безпеки людства й міжнародного правопорядку (Макаров 2012: 194-195).

Важливим аспектом є те, що окупація не означає втрати суверенітету зайнятої території. З цього виходить, що окупація не тягне за собою завоювання, тобто повного підкорення переможеної сторони

переможецю, яке передбачає закінчення війни і припинення існування переможеної держави. Для окупації характерні збереження владних структур і продовження опору її військових операцій проти держави-окупанта. Влада над цивільним населенням обмежується Гаазьким положенням, а також положенням у Женевській конвенції 1949 р. Відповідно до цих положень, держава, що окупувала територію, не повинна примушувати населення брати участь у військових діях проти своєї країни чи надавати відомості про її армію чи засоби оборони, заборонено також змушувати складати присягу на вірність ворожій державі. Державі, що окупує, заборонено депортувати цивільне населення з окупованої території на свою територію чи територію іншої держави. Забороняється також переміщати населення держави-окупанта на окуповану територію і створювати там будь-які поселення.

Отже, режим окупації покладає обов'язки на державу, що окупує, але водночас надає певні права, які не порушують суверенітету окупованої держави. З моменту переходу влади до сторони, що окупує, її обов'язком стає відновлення громадського порядку і безпеки на окупованій території. Російська ж Федерація дивним чином проігнорувала всі вказані норми і перебуває на території окупованих земель як господар, що прийшов сюди раз і назавжди.

Збройно-політичний конфлікт на Сході України продовжується з 2014 року значно загострив існуючі проблеми як соціально-політичного, економічного, так і природно-екологічного характеру в регіоні. Соціальні наслідки збройного конфлікту є найбільш складними та стосуються всіх без винятку мешканців України. Війна безпосередньо загрожує життю і здоров'ю людей, руйнує нормальні умови їхнього існування, позбавляє майна та джерел доходів, збільшує кількість сиріт, погіршує доступ до освіти та системи охорони здоров'я, призводить до вимушеної міграції.

Найбільш поширеним і водночас одним із найнебезпечніших екологічних наслідків ведення бойових дій на Донбасі є забруднення навколишнього середовища в результаті влучення снарядів та аварійного порушення роботи численних підприємств гірничодобувної, хімічної, енергетичної, металургійної галузей. Пошкодження та руйнування виробничої інфраструктури та обладнання, аварійні зупинки підприємств

через відсутність необхідної сировини, енергоносіїв та електроенергії неодноразово призводило до аварійних викидів і скидів шкідливих речовин. Крім того, застосування противником звичайних засобів ураження зазнавали пошкодження та відбувались раптові відключення систем життєзабезпечення населених пунктів та окремих суб'єктів господарювання критичної інфраструктури, включаючи хімічно небезпечні об'єкти та об'єкти підвищеної небезпеки (Толубко, Бут, Косевцов 2002: 50).

Іншим негативним наслідком цього збройного конфлікту є збільшення кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб. Одним із найскладніших завдань цивільного захисту під час проведення антитерористичної операції на сході України стала організація вивезення із зон збройного конфлікту внутрішньо переміщених осіб та комплексне вирішення питань щодо забезпечення їх першочергових потреб.

Разом із тим, як зазначає відомий учений – дослідник цієї проблеми Павло Гай-Нижник, російсько-українська війна за своїми лаштунками виходить за рамки двостороннього конфлікту й виявляє у собі виразні ознаки кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга глобальних змін планетарного значення: зміняться не лише кордони та системи влади в Україні та Росії, закладено початок масштабної трансформації євразійського простору, розпочнеться якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, зазнають змін усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, принципи суспільно-політичної моралі регенеруються, розпочнеться перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки, світовий порядок базуватиметься на змінених правилах гри й розпочне набувати якісно нової конфігурації (Російська агресія проти України 2018: 220).

Таким чином, здійснивши збройну агресію проти України та анексувавши Крим, Росія брутально порушила міжнародне право, що підірвало засади європейської і глобальної безпеки. Відповідно до резолюції № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року зазначені дії кваліфікуються як акт агресії. Непередбачувана поведінка великої ядерної держави, яка відмовляється дотримуватися норм міжнародного права і власних зобов'язань та відверто зневажає державні кордони, відкрила «скриньку Пандори», завдала руйнівного удару всьому

світовому порядку, встановленому після Другої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

- Донбас і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В.П. Горбуліна та ін. 2015. К.: НІСД.
- Чупрій, Л., Загребельний, О. 2017. “Особливості та шляхи вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України”, *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2: 66-72.
- Жукорська, Я.М. Дранчук, Л.М. 2016. “Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації”, *Право і суспільство*. 3(2): 149-154.
- Чумак, В.А. 2013. *Україна і Крим: спільність історичної долі*. К.: ВПЦ АМУ.
- Макаров І.М. 2012. “Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві”, *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 3: 193-197.
- Толубко, В. Б., Бут, Ю. І., Косевцов, В. О. 2002. *Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів*. К.: НАОУ.
- Гай-Нижник, П. П. Краснодемська, І. Й. Фігурний, Ю. С. Чирков, О. А. Чупрій, Л. В. 2018. *Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки*. К.: МП Леся.

REFERENCES

- Donbass and Crimea: the price of return* / Ed by Gorbulin, V.P. et al. 2015. K.: NISS (in Ukrainian).
- Chupriy, L., Zagrebelny, O. 2017. “Peculiarities and Ways of Resolving the Military-Political Conflict in Eastern Ukraine”, *Visnyk of Vasyl Stus Donetsk National University. Series: Political Science*. 2: 66-72 (in Ukrainian).
- Zhukorskaya, Ya.M. Dranchuk, L.M. 2016. “International crimes: legal nature and problems of classification”, *Law and Society*. 3 (2): 149-154 (in Ukrainian).
- Chumak, V.A. 2013. *Ukraine and Crimea: Common Historical Destiny*. K: VPC AUC (in Ukrainian).
- Makarov I.M. 2012. “The concept and content of the occupation regime in international law”, *Scientific Visnyk of the International Humanities University*. 3: 193-197 (in Ukrainian).
- Tolubko, V.B., Booth, Y.I., Kosevtsov, V.O. 2002. *Basic patterns of modern local wars and armed conflicts*. K.: NAOU (in Ukrainian).
- Gai-Nyzhnyk, P.P. Krasnodemskaya, I.Y. Figurny, Y.S. Chirkov, O.A. Chupriy, L.V. 2018. *Russian aggression against Ukraine: truth and fiction, causes and consequences*. K.: MP Lesya (in Ukrainian).

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-15
УДК 327:321

Набока Антон Вадимович
аспірант кафедри політології
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
naboka108@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4658-0509>

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Аналізуються різні аспекти національної безпеки у сучасному глобалізованому світі, досліджуються методи впливу на фактори національної безпеки, особливу увагу звернено на роль національних інтересів у контексті національної безпеки, проаналізовано питання «легітимізації влади» та «права на повстання» як одних із внутрішніх дестабілізуючих факторів національної безпеки. Головну увагу зосереджено на інформаційно-психологічному протистоянні в ЗМІ та вплив його на людську свідомість. Проаналізовано необхідність боротьби з зовнішніми впливами для стабільного розвитку та укріплення власного державного суверенітету. Розглянуто документ «Про Стратегію національної безпеки України» як основоположний що регулює та встановлює напрямки загрози Україні у контексті інформаційного протистояння держав. Досліджено основні елементи впливу та їх результат на європейські країни. Останні події в Білорусі та пандемія коронавірусу змушують уважніше ставитися до проблем національної безпеки та загроз з боку зовнішніх гравців. Основним чинником збереження суверенітету є чітке формулювання власних національних інтересів та відстоювання їх на міжнародній арені. Поглиблення співпраці України з провідними державами світу (передусім у сфері кібернетичної безпеки та військового співробітництва) має сприяти укріпленню міждержавних зв'язків та розширенню міждержавного партнерства у сфері економіки та безпеки. Виокремлено основні аспекти стабільності та нестабільності політичного процесу серед суб'єктів політичної боротьби. Дослідження проблематики національної безпеки передбачає аналіз сучасних світових політичних подій і процесів, а саме – глобалізації, міграції, економічної кризи, розвитку технологій тощо. Ці процеси дуже пов'язані між собою і певною мірою, доповнюють один одного. Ми можемо спостерігати, що глобальні політичні зміни у світі на початку XXI століття є фундаментом формування нового світового порядку.

Ключові слова: Національна безпека, міграція, інформаційний вплив, суверенітет, глобалізація, ЗМІ, політичний вплив.

Набока Антон Вадимович
аспірант кафедри політології
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, Харьков, 61022,
naboka108@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4658-0509>

ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ МЕЖДУНАРОДНОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Анализируются различные аспекты национальной безопасности в современном глобализированном мире, исследуются методы воздействия на факторы национальной безопасности, особое внимание обращено на роль национальных интересов в контексте национальной безопасности, проанализированы вопросы «легитимизации власти» и «права на восстание» как одних из внутренних дестабилизирующих факторов национальной безопасности. Главное внимание сосредоточено на информационно-психологическом противостоянии в СМИ и влияние его на человеческое сознание. Проанализированы необходимость борьбы с внешними воздействиями для стабильного развития и укрепления собственного государственного суверенитета. Рассмотрен документ «О Стратегии национальной безопасности Украины» в качестве основополагающего, регулирующего и устанавливающего направления угрозы Украине в контексте информационного противостояния государств. Исследованы основные элементы влияния и их результат на европейские страны. Последние события в Беларуси и пандемия коронавируса заставляют внимательнее относиться к проблемам национальной безопасности и угрозам со стороны внешних игроков. Основным фактором сохранения суверенитета является четкая формулировка собственных национальных интересов и отстаивания их на международной арене. Углубление сотрудничества Украины с ведущими государствами мира (прежде всего в сфере кибернетической безопасности и военного сотрудничества) должно способствовать укреплению межгосударственных связей и расширению межгосударственного партнерства в сфере экономики и безопасности. Выделены основные аспекты стабильности и нестабильности политического процесса среди субъектов политической борьбы. Исследование проблематики национальной безопасности предусматривает анализ современных мировых политических событий и процессов, а именно – глобализации, миграции, экономического кризиса, развития технологий. Эти процессы очень связаны между собой и в определенной степени дополняют друг друга. Мы можем наблюдать, что глобальные политические изменения в мире в начале XXI века является фундаментом формирования нового мирового порядка.

Ключевые слова: Национальная безопасность, миграция, информационное воздействие, суверенитет, глобализация, СМИ, политическое влияние.

Anton Naboka

PhD student, Department of Political Science
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
naboka108@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4658-0509>

PECULIARITIES OF NATIONAL SECURITY IN CONDITIONS INTERNATIONAL UNCERTAINTY

Aspects of national security in the modern globalized world are analyzed, methods of influencing the factors of national security are studied, special attention is paid to the role of national interests in the context of national security, the issues of «legitimization of power» and «right of rebellion» as ones of the internal destabilizing factors of national security are analyzed. The main focus is given to the information and psychological confrontation in the media and its impact on human consciousness. The necessity of struggle against external influences for stable development and strengthening of own state sovereignty is analyzed. The document «On the National Security Strategy of Ukraine» is considered as a fundamental legislation that regulates and establishes the directions of threat to Ukraine in the context of information confrontation between states. The main elements of influence and their result on European countries are studied. Recent events in Belarus and the coronavirus pandemic are forcing more attention to national security issues and threats from outside players. The main factor in preserving sovereignty is the clear formulation of one's own national interests and defending them in the international arena. Extension of Ukraine's cooperation with the world's leading countries (especially in the field of cyber security and

military cooperation) should help strengthen interstate ties and expand interstate partnerships in the field of economy and security. The main aspects of stability and instability among modern methods of political struggle are highlighted. The study of national security involves the analysis of current world political events and processes, namely – globalization, migration, economic crisis, technological development, etc. These processes are very interconnected and, to some extent, complement each other. We can see that global political change in the world at the beginning of the XXIst century is the foundation for a new world order.

Keywords: *National security, migration, information influence, sovereignty, globalization, media, political influence.*

Сучасний стан міжнародної та національної безпеки знаходиться не на найвищому рівні стабільності. Нарощування озброєння, розвиток військових та гуманітарних технологій є об'єктивним процесом розвитку людства. Підвищення рівня потужності держави у всіх сферах є раціональним вибором еліт, тому що більша міцність держави є певною гарантією виживання на міжнародній арені. Забезпечення державою економічної та інформаційної безпеки, розвитку науки, технологій та озброєння і є фундаментом національної безпеки. Саме поняття «національна безпека» вперше пролунало у посланні Т. Рузвельта до Конгресу 1904 р., де вторгнення Сполучених Штатів на територію Панами було виправдано захистом національних інтересів США. З розширенням проблем до глобального рівня та, відповідно, загостренням боротьби з ними поняття «національна безпека» розширило свої межі, особливо в 1970-1990-х роках. Наприклад, «Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі» гарантував утримання держав-учасниць «від будь-якого втручання, прямого або непрямого, індивідуального або колективного у внутрішні або зовнішні справи, що входять до внутрішньої компетенції іншої держави-учасниці, незалежно від їх взаємовідносин» («Заключительний акт Сопівесання» 1975).

Організація та визначення головних пріоритетів у сфері національної безпеки залежать від правильного розуміння національних інтересів та своєчасного реагування на зовнішні та внутрішньополітичні зміни. Цим пояснюється періодичний перегляд Закону України «Про національну безпеку України» задля внесення відповідних змін з урахуванням різних аспектів безпеки та визначення нових пріоритетів. Так, щонайменше тричі було внесено зміни впродовж 2020 року у цей Закон (Закон України «Про національну безпеку України» 2020). Якщо у держави нечітко сформульовані її загальнонаціональні інтереси, то на низькому рівні буде і її національна безпека, що може нега-

тивно вплинути на стан суб'єктності та суверенітету держави. Національні інтереси різних держав є різними, що подекуди є конфліктогенним фактором різного роду і рівня (у тому числі й міжнародного) особливо у добу глобальної турбулентності, головним змістом якої є наростання неупорядкованих, нелінійних, асиметричних процесів.

Прискорення інтеграційних процесів у XXI столітті має двоїтий вплив на економічну та безпекову сфери для кожного із суб'єктів міжнародного співтовариства як у бік збільшення, так і зменшення їхньої ефективності. Так, створення різних міждержавних союзів та форм колективної безпеки в добу глобалізації є досить ефективним. Але сьогодні можна спостерігати кризу колективної безпеки та згорання процесів інтеграції у цій сфері. А, з іншого боку, світ набирає ознак більш чіткої поляризації.

Важливою прикметою глобальної невизначеності та напруги є масова міграція в Європу з Африки та Близького Сходу, що породило проблему важко контрольованого потоку біженців через загострення конфліктів на Близькому Сході. Це супроводжувалося загостренням проявів расизму, апартеїду та кризи національної ідентичності. Водночас відбувається перехід провідних країн до нового технологічного укладу, коли закриваються цілі галузі старої індустрії, швидко й масштабно зростає безробіття, поширюються соціальні протести і т.ін. – з такими масштабними соціально-економічними та політичними проблемами капіталізм як система вже не може впоратися, але примара соціалізму як позитивний вихід з кризи лякає фінансово-політичну еліту. Тож вона шукає шляхи й способи самозбереження та перезавантаження капіталізму як системи. Одним із таких способів є посилення контролю над населенням, над суспільством загалом та суспільною думкою. Так, пандемія коронавірусної інфекції використовується саме тими силами (приміром, транснаціональними корпораціями та глобальною фінансовою елітою), які зацікав-

лені у такому сценарії цифрового тотального контролю над населенням та послабленні національного державного суверенітету. Така ситуація не могла так чи інакше не вплинути на міжнародну систему безпеки.

Коронавірусна інфекція вже є викликом для людства як хвороба, а також викликом для політичних систем в яких причинно-наслідкові зв'язки, пов'язані з нею утворюють те саме тло, на якому розгортається боротьба за виживання фінансової транснаціональної еліти. Порівнюючи рівень протидії інфекції в Китаї, Європі та США, можна відзначити швидку та ефективну реакцію політичної системи Китаю на цей на глобальний виклик. На протигагу Китаю в Європі та США система реагувала більш повільно та менш ефективно.

Політичні та наукові експерти говорять про те, що світ змінився і таким, як раніше ніколи не буде, особливо після пандемії коронавірусу. Помітним стає підвищення рівня напруженості та загострення кризової ситуації у світі після подій Євромайдану 2014 року, після чого особливу увагу було звернено на ситуацію в Україні з точки зору глобального домінування. Це змусило капіталоκραтію активізувати свої зусилля у плані доступу до інформаційних ресурсів України задля своїх політичних цілей. Так, В. К. Конач у своїй аналітичній доповіді зауважує, що «Проникнення іноземних мас-медіа в національний інформаційний простір держав є стійкою тенденцією і, вочевидь, незворотним наслідком інформаційної глобалізації» (Конач 2014: 97).

Поступово ця проблема витісняється іншими інформаційними приводами через загострення внутрішньополітичних конфліктів та непорозумінь у самому Європейському союзі, а також в США. Процеси, що відбуваються в Європі, та проблема біженців породжує посилення праворадикальних настроїв у країнах-реципієнтах і змушує їхнє політичне керівництво на практиці переносити акцент на внутрішню політику, а у політологічному дискурсі – на значення національних інтересів, національної безпеки, суверенітету, що може призвести до ізоляціонізму. У політологічному дискурсі проблем національної безпеки в умовах міжнародної напруги все частіше можна бачити посилення на конспірологічні теорії, тобто теорії змови міжнародних кланових еліт транснаціональних корпорацій. Зокрема А.В. Манойло, А.И. Петренко, Д.Б. Фролов у книзі, присвяченій проблемам державної інформаційної політики зауважують: «загро-

зи використання іноземними державами та іншими суб'єктами інформаційної боротьби арсеналу сил, засобів і методів інформаційно-психологічній війні в політичних цілях є: таємне зовнішнє управління, в тому числі – інформаційно-психологічна експансія як один із інструментів створення умов для таємного управління; інформаційно-психологічна агресія; інформаційно-психологічна війна» (Манойло, Петренко, Фролов 2012: 27).

Дійсно, світ змінюється досить високими темпами, а особливо в інформаційній та правовій площині. Домінуючу роль у міжнародному порядку відіграють суб'єкти міжнародного права, тобто держави, транснаціональні корпорації, політичні інститути, а важелем впливу є право сили та фінанси. Суверенні держави в ООН відчувають досить сильний тиск з боку окремих держав або окремих груп впливу особливо під час прийняття найважливіших рішень. Рівень суверенітету держави як суб'єкта міжнародних відносин поступово розмивається.

Ще одним аспектом проблеми національної безпеки сучасних країн, зокрема пострадянського простору є необхідність збереження власної національної ідентичності та суверенітету. У зв'язку з цим для цих країн особливого значення набуває виважена, продумана концепція національної безпеки. Україна має власний документ, що регламентує основи національної безпеки. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» (Указ Президента України 2015). Цей закон скасував деякі положення 2007 та 2012 років. Зокрема уточнюються цілі, загрози, напрямки у сфері національної безпеки. Основними складовими є поглиблення співпраці з НАТО, підвищення обороноздатності, реформа збройних сил, створення ефективного сектора безпеки, а також визначення основного стратегічного ворога та головних партнерів. Ця Стратегія, підписана колишнім президентом П. Порошенком, сьогодні втратила чинність на підставі Указу Президента В. Зеленського № 392/2020 від 14.09.2020. Точніше, у ній скасована стаття 2 Стратегії 2015 р., в якій Роботу Міністерства оборони України визнано незадовільною, а у Стратегії 2020 р. вона сформульована таким чином: «Ми творимо Україну вільною, заможною, безпечною державою, де панує право, де держава захищає громадян і суспільство...». Тобто очевидним є підкреслення вектора діяльності на перспективу (Указ Президента України 2020).

Натомість європейський континент демонструє деструктивні тенденції в рамках поглиблення інтеграції в середині Євросоюзу, причиною чого стала міграція та проблема біженців, яка відродила ультраправі течії в політичному житті. Підйом хвилі ультраправих елементів пояснюється передусім тим, що вони ставлять питання про збереження нації та національної ідентичності громадянина держави на противагу ліберальним цінностям, толерантності та знецінення ролі традиційної сім'ї. Спостерігається певне згортання інтеграційних процесів, що, зокрема, призвело до виходу Великої Британії з Європейського союзу. Наявними є непорозуміння між Радою ЄС та Польщею й Угорщиною щодо прив'язки отримання коштів ЄС на допомогу від коронакризи до дотримання країнами принципів верховенства права (Угорщина та Польща 2020). В національних державах Європи у найближчому майбутньому можна передбачати стримування, або гальмування процесів інтеграції з іншими країнами континенту. У цьому зв'язку національна безпека держави виходить на перший план, що гарантує підвищення рейтингів тим політичним елітам, які підходять до політичного процесу саме з цієї точки зору.

Україна також знаходиться в орбіті цих процесів, але самосвідомість українців є розмитою через відсутність почуття загальнонаціональної єдності, чіткої ідеології та конкретної державної програми розвитку громадянського суспільства на демократичних засадах. Починаючи з 2014 року риторика української еліти не збігається з її діями, що поступово консервує Україну як об'єкт міжнародних відносин. Українська політична еліта не відстоює інтереси держави ні в середині країни, ні за її межами. У цьому можна переконатись, спостерігаючи відносини з кредиторами України, заяви дипломатичних місій, що йдуть у фарватері іноземних держав. Все частіше від дипломатичних кіл можна почути, що «Європа втомилися від України», знижується обговорюваність проблематики України серед міжнародних високопосадовців. Певні аспекти національної безпеки трансформувались, починаючи з 2014 року. Вони вийшли за рамки сукупного поняття економічної, інформаційної та військової стабільності, а також внутрішньої стабільності в середині держави. Поняття національної безпеки поступово втрачає своє класичне розуміння через те, що розширюються можливості впливу на державу, на її політичний устрій,

використовуються всі фактори політичної боротьби. В інформаційній сфері це відбувається через маніпулювання фактами та коментарі подій політичного життя, а також підміну понять і у ЗМІ, і навіть на найвищому державному рівні. Це свідчить про низький рівень безпеки інформації та фільтрації інформації на ознаку фейку. Суб'єктами політичної боротьби та політичного впливу можуть бути не лише партійні одиниці та об'єднання, а й одна людина. Наприклад, блогери або відповідні телеграм-канали, що є «нюсмейкерами» політичної інформації. Низький рівень перевірки інформації породжує масу критичних зауважень та висловлювань, що негативно впливає на імідж влади.

На сьогодні до категорії зовнішніх загроз можна включити не лише військову агресію, але й такі глобальні проблеми людства, як тероризм, міграція, зміна клімату, погіршення екології та ін. Ці проблеми виходять за рамки географічних кордонів і є проблемою цінностей людини та самоідентифікації. Взагалі поняття «національної безпеки» можна розширити до «державного виживання». Мається на увазі те, що на сьогодні атаки на державу як політичний інститут діють постійно, а не хвилями чи не діють взагалі. Якщо процес глобалізації майже повністю завершений, то інформаційний вплив зростатиме і надалі, а отже, посилиться і тиск на владу, що постійно буде збуджувати суспільство. Навіть така досить стабільна країна, як Білорусь, у якій порівняно з Україною, був високий рівень життя, потужна інформаційна безпека, потужні спецслужби також відчула на собі наслідки політичної турбулентності. Не існує безпроблемних країн, але не всюди проблеми призводять до політичних потрясінь. У Білорусі протестний рух активізувався після президентських виборів 2020 року, що ставить під загрозу політичний режим у державі, який досить довго існував на радянській основі, хоча й без партії як фундаменту режиму. Спостерігається відсутність команди однодумців, політологів, лідерів думок, які могли б популяризувати державну владу в Білорусі крізь призму сучасності: через інтернет, відеоблоги, залучення молоді та ін. До того ж не слід забувати про такий фактор впливу, як загострення протистояння між США та Росією.

Особливо важливе місце у забезпеченні національної безпеки займає легалізація та легітимація влади, а також права на повстання. З поширенням «кольорових революцій» це питання стає гострішим через те, за

яких умов і перетин якої червоної лінії стає поштовхом для повстання населення? Якщо це населення проголосувало до повстання на виборах, делегувавши повноваження відповідному кандидату, то виникає питання самих понять «повстання», «інтереси держави», а також «демократичні процедури». Питання повстання виникає в тому випадку якщо існує узурпація влади, відсутність прав і свобод, а також демократичних процедур, наприклад, таких як суд. Так, М. В. Шаповаленко наголошує: «Делегування повноважень і готовність підкорятися утворюють політичну довіру, з якої уже випливають такі феномени, як легітимність/нелегітимність, згода/незгода, підпорядкування/непокіра, законслухняність/аномія і так далі» (Шаповаленко 2014: 47). Сьогодні нерідко порушуються демократичні способи приходу до влади, але постійно лунають заклики до свободи слова, демократії, закону. Але ці заклики стосуються не всіх, а окремих осіб чи політичних груп. Подвійні стандарти, рішучість та організованість меншості дає можливість диктувати умови більшості. Якщо за демократичною процедурою більшість перемагає, то влада має право застосовувати примус задля дотримання закону, інша справа що саме поняття закону здебільшого залежить від «гнучкості» судової системи. Стан міжнародної невизначеності негативно впливає і на стан стабільності політичної системи країни, особливо після революційних потрясінь, і зокрема на формування й упорядкування системи їхньої національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

- Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
- Закон України «Про національну безпеку України». Із змінами, внесеними згідно із Законами. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
- Конах, В. К. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання: аналіт. доп. 2014. К.: НІСД.
- Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. 2012. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. 3-е изд., стереотип. М.: Горячая линия–Телеком. URL:

file:///C:/Users/Amd/Downloads/59495_763d3fd1cc7d0e6e52e33a897da48adb.pdf

Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>

Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7>

Угорщина та Польща заблокували бюджетний пакет ЄС. 16.11.2020. URL: <https://www.dw.com/uk/uhorshchyna-ta-polshcha-zablokuvaly-budzhetniy-paket-yes/a-55619042>

Шаповаленко М.В. 2014. «Політична стабільність та політичний капітал в умовах трансформації суспільства», *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 14: 45-51.

REFERENCES

Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (Helsinki, 1.08.1975). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (in Russian).

Law of Ukraine "On National Security of Ukraine". With changes made in accordance with the Laws. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (in Ukrainian).

Konah, V. K. National information space of Ukraine: problems of formation and state regulation. 2014. K.: NISD (in Ukrainian).

Manojlo A.V., Petrenko A.I., Frolov D.B. 2012. State information policy in the conditions of information-psychological war. 3rd ed. M.: Goryachaya liniya-Telekom. URL: file:///C:/Users/Amd/Downloads/59495_763d3fd1cc7d0e6e52e33a897da48adb.pdf

Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 "On the National Security Strategy of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (in Ukrainian).

Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 "On the National Security Strategy of Ukraine" № 392/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7> (in Ukrainian).

Hungary and Poland have blocked the EU budget package. 16.11.2020. URL: <https://www.dw.com/uk/uhorshchyna-ta-polshcha-zablokuvaly-budzhetniy-paket-yes/a-55619042>

Shapovalenko M.V. 2014. "Political stability and political capital in the conditions of society transformation", *Scientific Journal of M. Dragomanov NPU*. 14: 45-51 (in Ukrainian).

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-16

УДК 378.4.014.5:32

Lyubov Pivneva

Professor, Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
lpivneva@karazin.ua,

<https://orcid.org/0000-0002-1592-4746>

INNOVATIONS IN POLICY OF TEACHING AT THE UNIVERSITIES IN THE CONTEXT OF ACADEMIC REVOLUTIONS

Categories of the academic revolutions and innovations in a perspective of educational policy at the higher school are considered. Special attention is paid to the development of innovations in training at the foreign and Ukrainian universities, since XIX of a century up to now.

It is noted that agricultural, industrial, global, demographic and other revolutions created basis for the academic revolutions which resulted from transformations of society and caused innovations in higher education systems. The contribution of the academic revolutions in strengthening of role of the universities in society is confirmed. The major innovations in training stimulated university teaching throughout all academic revolutionary periods (after 1867, 1945, 1983) in developed industrial and developing countries, such as the USA, some states of the European Union and Ukraine.

Emergence of innovations in policy of teaching at the universities during the first academic revolution, their modification during the second one, and new turns in transformation of innovations during the third academic revolution is investigated. Introduction of innovations in teaching differed in intensity and scale during the academic revolutions. On examples of teaching it is shown how political and ideological processes in society influenced functioning of the universities.

An attempt to compare educational processes during three revolutions and to reveal the most innovational period was made. It is proved that innovations in training were implanted in three academic revolutions, the third one turned out to be the most innovative. The major innovations in policy of teaching were connected with the development of scientific and technical knowledge that contributed to the emergence of the information society. The developed countries offered the introduction of policy of cooperation in the higher education that made impact on innovations in university education. The Coronavirus pandemic of 2019/20 demonstrated the need to use various forms of Internet communications (Zoom, Google Classroom, Moodle, Whereby, etc.) to switch to new opportunities to teach students in higher education institutions around the world at the beginning of the XXI century.

Keywords: *academic revolutions, educational policy, higher education, policy of teaching, innovations in training, developed countries, Ukraine.*

Півнева Любов Миколаївна

професор, д. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
lpivneva@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-1592-4746>

ІННОВАЦІЇ В ПОЛІТИЦІ ВИКЛАДАННЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ У КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЧНИХ РЕВОЛЮЦІЙ

Розглядаються категорії академічних революцій і інновацій у ракурсі освітньої політики у вищій школі. Особливу увагу приділено розвитку інновацій у навчанні в зарубіжних і українських університетах, починаючи з XIX століття до сьогодні. Відзначається, що сільськогосподарська, промислова, глобальна, демографічна та інші революції створили основу для академічних революцій, які відбулися в результаті трансформації суспільства і викликали інновації в системах вищої освіти. Підтверджується внесок академічних революцій в посиленні ролі університетів у суспільстві. Найважливіші нововведення в навчанні стимулювали університетське викладання протягом усіх академічних революційних періодів (після 1867, 1945, 1989) у розвинених промислових та країнах, що розвиваються, таких як США, деякі держави Європейського Союзу та Україна.

Досліджується виникнення інновацій у політиці викладання в університетах під час першої академічної революції, розглядається їх модифікація під час другої академічної революції, і нові повороти в трансформації інновацій під час третьої академічної революції. Впровадження інноваційних технологій у викладання відрізнялося інтенсивністю і масштабітністю під час академічних революцій. На прикладах викладання показано, як політико-ідеологічні процеси в суспільстві впливали на функціонування університетів.

Зроблено спробу порівняти освітні процеси протягом трьох революцій і виявити найбільш інноваційний період. Доводиться, що інновації в навчанні були вкорінені в трьох академічних революціях, третя – виявилася найбільш інноваційною. Найважливіші нововведення в політиці викладання були пов'язані з розвитком науково-технічних знань, що сприяло виникненню інформаційного суспільства. Розвинені країни запропонували впровадження політики співпраці у вищій освіті, що вплинуло на інновації в університетському навчанні. Пандемія корона вірусу 2019/20 рр. продемонструвала необхідність використання різних форм інтернет-комунікацій (Zoom, Google Classroom, Moodle, Whereby тощо) для перемикання на нові можливості навчати студентів у закладах вищої освіти у всьому світі на початку XXI століття.

Ключові слова: академічні революції, освітня політика, вища освіта, політика викладання, інновації в навчанні, розвинуті країни, Україна.

Пивнева Любовь Николаевна

професор, д. полит.н.,

Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022
lpivneva@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-1592-4746>

ІННОВАЦІЇ В ПОЛІТИКЕ ПРЕПОДАВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ В КОНТЕКСТЕ АКАДЕМІЧЕСКИХ РЕВОЛЮЦІЙ

Рассматриваются категории академических революций и инноваций в ракурсе образовательной политики в высшей школе. Особое внимание уделено развитию инноваций в обучении в зарубежных и украинских университетах, начиная с XIX века до наших дней. Отмечается, что сельскохозяйственная, промышленная, глобальная, демографическая и другие революции создали основу для академических революций, которые произошли в результате трансформации общества и вызвали инновации в системах высшего образования. Подтверждается вклад академических революций в усилении роли университетов в обществе. Важнейшие нововведения в обучении стимулировали университетское преподавание на протяжении всех академических революционных периодов (после 1867, 1945, 1983) в развитых индустриальных и развивающихся странах, таких как США, некоторые государства Европейского Союза и Украина.

Иследуется возникновение инноваций в политике преподавания в университетах во время первой академической революции, их модификация во время второй академической революции, и новые повороты в трансформации инноваций во время третьей академической

революції. Внедрення інновацій в преподавание отличалось интенсивностью и масштабностью во время академических революций. На примерах преподавания показано, как политико-идеологические процессы в обществе влияли на функционирование университетов.

Предпринята попытка сравнить образовательные процессы в течение трех революций и выявить наиболее инновационный период. Доказывается, что инновации в обучении были укоренены в трех академических революциях, третья оказалась наиболее инновационной. Важнейшие нововведения в политике преподавания были связаны с развитием научно-технических знаний, что способствовало возникновению информационного общества. Развитые страны предложили внедрение политики сотрудничества в высшем образовании, что оказало воздействие на инновации в университетском обучении. Пандемия коронавируса 2019/20 гг. продемонстрировала необходимость использования различных форм интернет-коммуникаций (Zoom, Google Classroom, Moodle, Whereby и т.д.) для переключения на новые возможности обучать студентов в высших учебных заведениях во всем мире в начале XXI века.

Ключевые слова: академические революции, образовательная политика, высшее образование, политика преподавания, инновации в обучении, развитые страны, Украина.

The process of teaching at universities goes back to the emergence of the first universities in Europe and the USA. Since then it has experienced many transformations. Starting from the XIX-th century, teaching at universities was affected by different revolutions – agricultural, industrial, global, demographic, commercial, cultural, etc. They did not replace the political order, but transformed the existing way of life and introduced innovations into the public sphere. Altogether these revolutions created the foundation for academic revolutions which resulted from society transformations, were the reflection of them and led to innovations in higher education systems. They served as the basis for a certain change of the role of universities in society in different historical periods. An approach to academic revolutions' role is given by Etzkowitz and Viale : «The first and second academic revolutions integrated research and then economic and social development as academic missions, changing the nature of the university. The third academic revolution integrates forward and reverse linear models in a programmatic and regulatory framework, synthesizing knowledge, organization and institutions: the endogenous, exogenous and mesogenous drivers of innovation. The university, thus, becomes an increasingly important platform for societal transformation» (Etzkowitz and Viale 2010: 595).

In the world there is big and various academic literature on development of the higher education. It's hard to name all the authors who have made their contribution to this subject. Just a few names give us a picture of the scientists who wrote about university –

industry – government relations in their global dynamics: Ph. Altbach, D. Bok, Ch. Bonser, H.-G. Gadamer, Ch. Hutchison, C.Kerr, W. Ruegg, J. Salmi, H. Silver, G. Wiggan.

Many scientists explored the phenomenon of the academic revolution in their works: L. Benson, H. Etzkowitz, I. Harkavy, J. Puckett, G. A. Olson, J. W. Presley, A. M. Ross, C. Rodrigues, etc. These scholars viewed the role of academic revolutions in the transition from old educational forms to innovative processes as crucial points in higher education history. The majority of scientists considered them as global phenomena in higher education transformations, possessing institutional and educational characteristics. They admitted that revolutions had their own periods of duration, and location on a certain territory. Many of them agreed that starting from the XIX-th century the world witnessed three academic revolutions that began in 1876, 1945 and 1989. These dates as bifurcation points were connected with significant historical events. In 1876 the opening of John Hopkins University gave rise to the formation of the research system in higher educational establishments, existing in the USA to this day; 1945 marked the end of World War II; 1989 was known for the fall of the Berlin wall and the beginning of the socialist system's collapse.

The academic revolutions triggered *the innovations* in higher education in the most countries of the world. The term *innovation* became very popular as a scientific category. At the end of the XX-th century Silver states: «In relation to learning and teaching, there were often reservations about the value of a vocabulary of 'innovation' rather than, say, 'development', which had less of a connotation

of novelty and more one of serious and safe planning» (Silver 1999: 146).

Academic revolutions brought numerous innovations to all segments of higher education, thus contributing to the growth of universities' influence in society. Their introduction into the educational sphere depended upon socio-economic transformations and differed from country to country. But the innovations started to have common features in teaching, when universities began competing for providing services in instruction for additional sums of money. This article will trace the dynamics of the most important innovations which stimulated the development of university teaching throughout revolutionary periods in advanced industrial and developing democratic countries like the USA, some European Union states, and Ukraine.

The first academic revolution: beginning of innovations in universities' teaching policy

After 1876, higher education systems experienced the influence of economic growth, revolutions, and political apathy of the 1920s, Great Depression, World Wars, etc. The innovations in teaching went in line with the emergence of universities all over the globe – in Japan, Brazil, Australia, Russia, etc. While contributing to modernization processes in their countries, new higher educational establishments performed mainly cultural and educational functions. Little by little universities incorporated varieties of regional traditions, religious doctrines and approaches to the quality of education in different educational systems. Later they have been marked as «classical or ideal». There was strengthening of the new universities, problems of the academic freedom have become aggravated, cooperation between science and education started to develop.

During the first academic revolution, political and ideological processes in society affected the functioning of universities. The ideological assessment of teaching from the point of view of the leading state ideology was observed in countries with various political regimes. If, for example, the political views of academics were considered to be ideologically improper, then the professors were not allowed to work at universities. For example, Hegelian A. Ruegg (1802-88), representative of radical materialism L. Buchner (1824-99), and theorist of communist and socialist movements K. Marx (1818-83) were not allowed to teach at universities for political reasons. Similar attitudes to professors existed in the former USSR after the October Socialist Revolution,

during Stalin's regime in the middle of the 30-ies. Changes in ideological views, happened in the second half of the first academic revolution, had also made their impact on teaching.

The first academic revolution was also characterized by an ideological penetration into the teaching process, which differed from country to country. Some researchers considered it even meaningful, for example Hans-Georg Gadamer (2002), who stated that in Germany in the early twentieth century «ideologization of science and academic teaching took place only in extreme cases, which are now reluctant to mention and which intelligent, eager to education and knowledge a student was trying to avoid then» (Гадамер 2002: 174-175). In the former USSR, especially during the Stalin's regime, the Communist ideology was part of the teaching process and its ideas were added in different forms into every science study.

At that academic revolution period universities used mostly traditional forms of instruction with the main accent on lecturing. Practical and seminar classes began to develop, and the involvement of students in the research work at laboratories, clinics, etc. started to take place. Besides, as the volume «History of the USA» states, «learning the materials narrated by the teacher in the classroom was a very popular mode of teaching then» (История США 1983: 518).

The first academic revolution, known for the spread of a classical German University model of the XIX century, was oriented toward the unity of teaching and research in higher educational establishments. Some scientists connected the emergence of the first academic revolution with the process of the introduction of research into the life of higher educational establishments as a consequence of German Universities' initiative. Rodrigues said: «The first Academic Revolution occurred when... the generation of new knowledge through research has been integrated into the mission realm of academia, hitherto centered on the dissemination of existing knowledge through teaching» (Rodrigues 2009: 3614).

The main accent started to be transferred from lecturing to seminars and laboratory classes in which an opportunity to be engaged in research began to be given to students. Ruegg points to the appearance of «university research centers in the form of seminars, which arose before the First World War at only a few universities... After 1818 the German model started to be implemented not only in restored but also in newly created states» (*A History of*

the University in Europe 2004: 440). Introduction of the research mode to training has laid the foundation for unprecedented academic experience of connection of teaching and research. There appeared the innovative idea which prevailed among academy: the best teachers - those who are competent and ready to spend their time in libraries to participate in a research.

One of the most remarkable innovations in teaching during the first academic revolution was the emergence of new forms in training by means of remote education. At the end of the XVIII-th century growth of communication in society thanks to regular and available post service promoted to the distribution of a new correspondence form of education in Europe. Usage of a new innovative teaching method presupposed the correspondence of students with teachers and receiving training materials by mail. Little by little distance education started to be implemented in different countries, for example, in Russia (of which Ukraine was a part at the time) where this method began to develop since the end of the XIX-th century.

So, higher education systems experienced the spread of innovations in teaching during the first Academic Revolution. The teaching process in universities during that time was subjected to ideological influence. Western universities stimulated new trends in teaching process happened in higher education systems of many countries, mostly Germany and the USA. They set a classical university model of the XIX-th century, in which the unity of teaching and research was attained. During the first Academic Revolution new methods, such as transition from traditional use of a lecture to new forms of education, introduction of a research to training, emergence of new technologies and development of use of distance learning, freedom of choice of teacher's and student's behavior in the course of education became innovative attempts of material transfer in a class. They started to undermine the traditional forms of knowledge transfer in the teaching process at universities at that time.

The second academic revolution: innovations development in universities' teaching policy

After 1945 the development of the second academic revolution was affected by new economic and political processes that happened after World War II. The higher education systems experienced the influence of scientific and technological revolution that marked a new step in humanity development. It was based on

scientific and technological knowledge, internationalization and the rise of the information society. The introduction of information technologies, the spread of globalization processes, and the democratic transition in many countries characterized the second half of the XX-th century. At that time higher education gained political importance mostly because of the necessity for economic recovery and the need to develop the economies of European states after World War II. During that period educated experts were in great demand for the implementation of social and economic reforms.

The role of higher education in society got a new turn in scientific discourse. Discussions about educational problems happened not only in sociological and philosophical terms, but also in political ones. Some people argued that education won't be able to survive without becoming the area of politics. As A. M. Ross says, the «educational questions became **political** (L.P.) questions» (Ross 1992:102). It turned out that many academic problems could be solved only with the help of political decisions. At that period research universities which started to be recognized as «a dominant model», a «golden standard», strengthened their contacts with governments. They emphasized their new social role aimed at service to society and were called «multiversities» (C. Kerr). The policy of higher education became a social issue. In many European countries this fact involved the lengthening and expansion of higher and professional education.

New demographic changes demanded new actions in higher education policy due to the growing diversity in students' contingent. As C. Kerr stated, higher educational establishments began to «educate previously unimagined number of students, merge its work with industry as never before» (Kerr 2001: 65). The mass nature of the higher education, its social expansion, the insufficient quality level in education, inflation of diplomas, overproduction of qualified specialists in some fields of economy was characteristic of the higher education systems in many countries. The aspiration of employers to receive graduates for their vacancies with diplomas from prestigious institutions of higher education, also contributed to the importance of educational process.

In this period special innovations in teaching embraced the integration of research with economics, thus making research innovative and commercialized. Some professors and faculty members started to work as scientific advisers at private and state

enterprises, others conducted their research at universities with industry financial support.

At that time the teaching process varied from university to university all over the globe in the area of education content, activities, principles of organization, availability of resources, their deployment, and attitude towards teaching. Since the 1970s-80s, innovations in teaching were made mostly by enthusiasts and became the focus of academy attention. Some of them were aimed at changing the traditional forms of teaching done in conventional universities.

One of the greatest innovations in teaching was the shift from a traditional lecture to a new presentation of lecturing material that stimulated thought. According to Silver, «confidence in conventional lecturing as a means of stimulating thought rather than simply presenting information was being undermined» (Silver 1999:150). Among other innovations in higher education instruction one can name the adaptation of news media to the teaching process; responding to the psychology of students' learning; introduction of case-studies, student-led discussion groups, self-study courses, etc. The quality of teaching and accountability became the central duty of a university.

The second academic revolution, accompanied by the scientific and technological revolution, gave rise to the introduction of innovations in the form of information technology into the teaching process. At its beginning, as D. Bok mentioned, «out of all the new technologies, only the humble audiocassette won a substantial following in the United States for educational purposes» (Bok 2003: 88). 16mm films, linear teaching machines, multimedia approaches and TV were among the first technologies used in teaching all over the globe. Eventually they were ousted from higher education instruction and replaced by computers, which were slow in performance and not widely spread in the fields of exact sciences and humanities.

The beginning of the innovative introduction of electronic and computer technology into teaching referred to the process of preparing first students of technical specialties (late 1950s - early 1960s), and then the humanities (late 1960s – early 1970s). The mid 1970s witnessed a growth in the number of more powerful computers with better interfaces; their introduction into higher education was followed by such innovations as the internet and new forms of distance education.

The internet is undoubtedly considered to be the main higher education innovation of the second academic revolution. This technology can be hardly overestimated as it offers a considerable amount of material that can be used for conducting lectures, seminars and producing research. There are pro and contra voices for internet usage in teaching. For example, Bok (2003) said: «The Internet may do well at performing some educational functions, but it is not yet clear how effective it will be at fostering interest in new ideas, or building a commitment to helping others, or developing leadership talents... Still, the Internet does have features that make it unusually attractive as a teaching vehicle. Compared with radio, television, and other technologies, it allows instructors to update material more easily and tailor teaching programs to suit the needs of particular audiences» (Bok 2003: 88-89).

Use of the Internet opened a new way of teaching by means of distance learning which continued the intensive development in Europe and America during the second academic revolution. A number of benefits made distance learning an important innovative method of university teaching by the end of the XX-th century: individual pace; freedom and flexibility; accessibility; mobility; technology usage; social equality, etc. Critics pointed to the absence of a teacher close by; lack of emotional presentation of the knowledge obtained; the absence of individual approach to a learner, etc. But the policy of higher educational establishments in advanced states, possessing high technological resources, was aimed at the introduction of distance learning into their curriculum.

The end of the second academic revolution was marked by innovative steps in the sphere of cooperation in higher education. In 1995, when the process of unification and cooperation in Europe was on the way, the European Commission elaborated the «White Paper on education and training. Teaching and learning: towards the learning society» (White Paper 1995). It was aimed at propagating new democratic teaching goals. The concept of mobility and the expansion of citizens' rights in higher education gave new turns in teaching and learning cooperation between educational institutions in the global world.

So, the second academic revolution, that lasted more than 40 years, brought new ideas to society connected with the necessity of modernization of higher education system and introduction of new policy into the process of

teaching. It was marked with strengthening university - industry - government relations. Its main innovations in teaching and learning were inherent more or less to all states mostly due to information technology development, emergence of the first educational programs, the unification of the educational field in Europe, changes in traditional forms of teaching, and the appearance of ideas aimed at improving university teaching world-wide. The advanced industrial democratic countries, which possessed the utmost amount of financial and intellectual resources, were the first to introduce new technological innovations in teaching.

The third academic revolution: new turns in innovations' development in teaching

Starting from 1989, the global processes of the XXIst century - economic crises, introduction of a new configuration of world order, emergence of new independent states on the world map (Ukraine example in 1991), deterioration of transparent national borders, development of modern technologies, military and terrorist threats, spread of mass culture, etc., – served as the background for higher education transformation. Since that time there have been numerous discussions about the third stage of the academic revolution, based on world higher education realities. Ph. Altbach referred to them massification of education; growth of private sector and privatization of state higher educational institutions; on-going discussions, concerning the advantages of state and private higher education; rapid development of some Asian countries as scientific centers; recent economic crisis and its impact on higher education (Дорога к академическому совершенству 2012: 13). All these global changes affected the status of the university in the global world.

At the end of the XXth century, the university became a global institution and strengthened complex relationships with state and private business. Its new name, «entrepreneurial», was connected with the development of commercial activity that affected the academic life of the university. Since that time the «entrepreneurial» university became «the center of gravity for economic development, knowledge creation and diffusion in both advanced industrial and developing societies» (Etzkowitz & Viale 2010: 596). Later it gave rise to the «emergence of the democratic, engaged, cosmopolitan, civic university – the radically new type of «great university»» (Benson, Harkavy, & Puckett 2009: 43).

All these and other realities of the third academic revolution brought either diversification or unification processes to universities and made them respond to different demands of the globalizing world. The diversification of higher educational establishments was connected not only with their types and differences in financing, but also with changes in student composition because of demographic fluctuations (growth in the number of minority students, foreign students, women students in comparison to men almost in all countries). There appeared the necessity to work with students having different educational and intellectual background and, sometimes, inadequate level of language study. These factors demanded the usage of new innovative teaching methods in higher education. Their emergence was connected to the technological breakthrough at that time, which manifested itself in the diverse introduction of ICT (information and communication technologies) and the new correlation between teaching and research at higher educational establishments.

The most widespread notion of ICT products having relevance to higher education, included «teleconferencing, email, audio conferencing, television lessons, radio broadcasts, interactive radio counseling, interactive voice response system, audiocassettes and CD ROMs, etc.» (Noor-Ul-Amin 2011:1-2). Their usage in teaching all over the globe at different higher educational establishments boosted the process of education. At present, knowledge of computers, gained at school, helps the overwhelming majority of university students' complete assignments in the form of presentations, written essays, thesis projects; participate in Skype conferences; create short films; search for information in the internet; use YouTube; work with iPads, etc. Such technologies as audio / video conferencing, e-learning, online teaching, internet conferences, and internet broadcast also found their place at universities. They allow students to consult their teachers in real time, take tests, pass exams, etc.

The introduction of multi-media technologies and distance education into university life differs from country to country, from university to university. For example, in Ukraine, the introduction of innovative informative technologies in the form of PC usage was rather slow in implementation; it evolved gradually over the last decades. At the beginning of the author's teaching career at universities, the majority of students had neither laptops nor stationary PCs at home. But there is

a reverse side of this process based on an opposite effect while learning. Students became dependent on their gadgets, some prefer to conduct their own internet search instead of reading the assigned material; sometimes it's hard to locate, download and store the desired texts, etc.

The pandemic of 2019/20 demonstrated the necessity to use different forms of Internet communication (Zoom, Google Classroom, Moodle, Whereby, etc.) for switching to new possibilities to educate students at higher educational establishments worldwide. Under the threat of Corvid, the policy of universities in teaching process is oriented toward the advantages of usage of ICT in present and in future. Distance education started to occupy more and more space in the teaching process worldwide.

The time – span of the third Academic Revolution was also marked by new attitudes towards the dichotomy “teaching or research” at higher educational establishments: either teaching is neglected by universities because of research or teaching is prior to research because of necessity to meet the demands of different cohorts of students in times of demographic changes. These two approaches had their supporters and opponents, their correlations depended mostly on university's traditions in different countries, types and peculiarities of higher educational establishments.

In the time of the third academic revolution the old contradiction about the priority of either teaching or research in education was affected by global transformations and got a new pragmatic understanding. As Ph. Altbach (2012) proved, there was some reduction in financing of academic scientific research in many countries, mostly Anglo-Saxon. But an increase in financing was found in such countries as India and China. The financing in Asian countries is on the same level (except Japan) (Дорога к академическому совершенству 2012: 14). Unfortunately, the reduction of research programs in higher educational establishments took place in some new democratic countries, including in Ukraine.

Educational initiatives, exercised by the USA, Canada, and some Eurasian countries also contributed to innovative ideas in teaching at this period. These countries started to raise the quality of higher education through unified training systems. Creation of a European Higher Education Area (EHEA) modernized the teaching process in Europe with an accent on quality assurance as «the corner stone of Bologna process» (Bonser 2009: 40). Cross-

cultural exchange of knowledge, orientation to quality of training, development of the educational modules, courses and programs leading to joint recognition of steps at the higher school, introduction of lifelong training had an impact on world educational process.

The unification actions contributed to great changes in innovations in teaching in many countries. For example, Ukraine, as a newly formed state, introduced some innovations in university teaching during the years of active participation in the Bologna process (starting from 2005). Among them there were democratic approaches to educational process; introduction of programs of the author (contrary to the existing state standards); attention to a new way of assessment of knowledge; emphasis on the use of the latest information technologies in training, orientation on learning of foreign languages; introduction of individual and group methods of training; use of psychological methods of impact on students, etc. Different educational programs organized by the USA, Canada, some European countries became popular in many parts of the globe. For example, the Fulbright Scholar program allows teachers from different countries to master their teaching skills in a USA university and American teachers are able to introduce their skills in foreign countries as well, thus contributing to the spread of democratic teaching methods world-wide.

So, the most important innovations in the policy of teaching were connected with the development of scientific and technical knowledge that contributed to the emergence of information society. The policy of innovations in teaching during the third academic revolution was influenced by globalization that resulted in the implementation of European educational integration (Bologna agreement, European Higher Education Area, etc.). It was marked by the implementation of European educational initiatives that affected the modernization of teaching process. The main accent was made on its quality, attained first of all with the help of ICT, introduction of the concept of mobility and the expansion of citizens' rights in higher education. The changing role of a university in society and university- business – government relations were deteriorated in a new epoch of crisis. There happened the reduction in financing of academic research in some states.

Out of three academic revolutions the third one turned out to be the most innovative.

Each academic revolution had its own impact on the policy of teaching in different

countries. But only during the third one the most highly technical innovations found their place in the global process of teaching at universities. All three academic revolutions were connected to many political, economic and social events that happened in different parts of the globe. They were characterized by technological developments, fluctuations in politics and finance, demographic growth that changed the student social portrait, etc. They resulted in a new role of the university in society, alongside with transformations in university systems. All academic revolutions, accompanied with innovations in teaching, differed in their intensity and scope and reflected the global trends in educational politics.

The academic revolutions took place not only in established democratic countries; they embraced new states that emerged in the XX-th century. But in the newly emerged countries the academic innovations in teaching were incorporated slower than in the advanced industrial states. It turned out that the introduction of innovations into the teaching process was not an easy thing. The conservative approach, which manifested itself not only in the unwillingness to introduce new methods of teaching, but in the absence of decent financing and mismanagement on different educational levels, became its main barrier. In order to catch up with the advanced industrial countries in the area of teaching methods, the developing countries should demonstrate their will to follow the models and policy of advanced industrial democratic states in the introduction of new ideas into teaching practice.

ЛІТЕРАТУРА

Etzkowitz, H. & Viale R. 2010. "Polyvalent knowledge and the Entrepreneurial University: A Third Academic Revolution?", *Critical Sociology*. 36(4): 595-609.

Silver, H. 1999. "Managing to Innovate in Higher Education", *British Journal of Educational Studies*. 47(2): 146-150.

Гадамер, Г.-Г. 2002. "Ідея Університету – вчора, сьогодні, завтра", *Ідея Університету: Антологія* / М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька (Ред.). Львів: Літопис.

Севостьянов, Г.Н. (ред.). 1983. *История США*. Т. 1. М.: Наука.

Rodrigues, C. 2009. *Universities, the second academic revolution and regional development: a tale (solely) made of "techvalleys"?* URL: <http://www.apdr.pt/congresso/2009/pdf/Sess%C3%A3o%2037/83A.pdf>

Ruegg, W. (ed.). 2004. *A History of the University in Europe: Vol. 3, Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ross, A. M. 1992. "Two Decades of "Higher Education"", *Higher Education* 23(2): 102-105.

Kerr, C. 2001. *The Uses of the University*: Fifth ed. Cambridge: Harvard University Press.

Bok, D. 2003. *Universities in the Marketplace: the Commercialization of Higher Education*. Princeton: Princeton University Press.

White Paper on Education and Training. Teaching and Learning: Towards the Learning Society. 1995. URL:

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d0a8aa7a-5311-4eee-904c-98fa541108d8/language-en>

Альтбах, Ф., Салми, Дж. (ред.). 2012. *Дорога к академическому совершенству. Становление исследовательских университетов мирового класса*. М.: Весь мир.

Benson L., Harkavy I. & Puckett J. 2009. "Accelerating the Third (Democratic, Civic) Revolution in American Higher Education". In: G.A. Olson & J.W. Presley (Eds.): *The Future of Higher Education. Perspectives from America's Academic Leaders*. Boulder: Paradigm Publishers.

Noor-UI-Amin, S. 2013. "An Effective use of ICT for Education and Learning by Drawing on Worldwide Knowledge, Research, and Experience: ICT as a Change Agent for Education (a literature review)". *Scholarly Journal of Education* 2(4): 38-45.

Bonser, Ch.F. (ed.). 2009. *Adapting Universities to the Global Society - A Transatlantic Perspective*. New Brunswick: Transaction Publishers.

REFERENCES

Etzkowitz, H.&Viale R. 2010. "Polyvalent knowledge and the Entrepreneurial University: A Third Academic Revolution?", *Critical Sociology*. 36(4): 595-609.

Silver, H. 1999. "Managing to Innovate in Higher Education", *British Journal of Educational Studies*. 47(2): 146-150.

Gadamer G.-G. 2002. "Idea of University – yesterday, today, tomorrow", In: M. Zubritska, N. Babalyk, Z. Rybchinska; vidp. red. M. Zubritska (Eds.). *Idea of University: Antology*. Lviv: Lytopys (in Ukrainian).

Sevostianov, G. N. 1983. (ed.). *History of the USA*. 1983. Vol. 1. М.: Nauka (in Russian).

Rodrigues, C. 2009. *Universities, the second academic revolution and regional development: a tale (solely) made of "techvalleys"?* URL: <http://www.apdr.pt/congresso/2009/pdf/Sess%C3%A3o%2037/83A.pdf>

Ruegg, W. (ed.). 2004. *A History of the University in Europe: Vol. 3, Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ross, A. M. 1992. "Two Decades of "Higher Education"", *Higher Education*, 23(2): 102-105.

Kerr, C. 2001. *The Uses of the University*: Fifth ed. Cambridge: Harvard University Press.

Bok, D. 2003. *Universities in the Marketplace: the Commercialization of Higher Education*. Princeton: Princeton University Press.

White Paper on education and training. Teaching and learning: towards the learning society. URL:

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d0a8aa7a-5311-4eee-904c-98fa541108d8/language-en>

Altbach, Ph., Salmi, J. (eds.). 2012. *The Road to Academic Excellence. The Making of World-Class Research Universities*. M.: Ves' myr (in Russian).

Benson L., Harkavy I. & Puckett J. 2009. "Accelerating the Third (Democratic, Civic)

Revolution in American Higher Education". In: G.A. Olson & J.W. Presley (eds.). *The Future of Higher Education. Perspectives from America's Academic Leaders*. Boulder: Paradigm Publishers.

Noor-UI-Amin, S. 2013. "An Effective use of ICT for Education and Learning by Drawing on Worldwide Knowledge, Research, and Experience: ICT as a Change Agent for Education (a literature review)", *Scholarly Journal of Education*. 2(4): 38-45.

Bonser, Ch.F. (ed.). 2009. *Adapting Universities to the Global Society – A Transatlantic Perspective*. New Brunswick: Transaction Publishers.

ДИСКУСІЙНА ТРИБУНА

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-17

УДК 324 [342.8]

Фісун Олександр Анатолійович

Завідувач кафедри політології, д. політ. н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
fisun@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2716-0149>

Авксентьєв Антон Олександрович

Ст. викладач кафедри політології, к. політ. н.,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
a.avksentiev@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

ЯК СПРАЦЮВАЛА ПРОПОРЦІЙНА СИСТЕМА «ВІДКРИТИХ СПИСКІВ» НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 р. В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ?

Досліджується перша апробація Виборчого Кодексу на матеріалі місцевих виборів 2020 року в Харківській області з фокусуванням уваги на проблематиці «відкритих списків» і мірі впливу преференційних голосів виборців на персональний розподіл мандатів у місцевих радах. Розраховано відсоток виборців, які скористалися правом преференційного голосу на виборах до обласної ради (у розрізі всіх 14-ти округів та основних партій). Обґрунтовується, що за показниками користування правом «преференційного голосу» та відсотком недійсних бюлетенів виборці Харківського регіону продемонстрували високий ступінь адаптивної готовності до нової електоральної системи.

Аналізуються ефекти блокуючих механізмів, закладених в електоральну систему, які зменшили вплив преференційних голосів виборців та зберегли контроль партійного керівництва над персональним розподілом мандатів у радах. Кількісно оцінено співвідношення між мандатами, здобутими за окружними списками та єдиними закритими списками партій – відповідні розрахунки проведено для обласної ради та 17-ти міських рад регіону. На матеріалі виборів до обласної ради проаналізовано інтенсивність змін черговості кандидатів в окружних списках – обраховано, що лише у 20% випадків право на мандат отримали кандидати, які стартово розміщувалися партіями на «непрохідних» місцях. Обґрунтовано, що запроваджена на місцевих виборах-2020 електоральна формула не спрацювала як система з «відкритими списками» – за статистикою персонального розподілу мандатів у новообраних радах ця модель видається чимось середнім між системами «гнучких» та «закритих» списків. З огляду на це, актуалізовано необхідність дискусії щодо тих норм виборчого законодавства, які знизили роль преференційних голосів виборців, та запропоновано відповідні рекомендації щодо внесення змін до Виборчого Кодексу.

Ключові слова: місцеві вибори, електоральна система, відкриті списки, преференційні голоси, виборча квота, окружні списки, розподіл мандатів.

Фисун Александр Анатольевич

Зав. кафедры политологии, д. полит. н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харків, 61022,
fisun@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2716-0149>

Авксентьев Антон Александрович

Ст. преп. кафедры политологии, к. полит. н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харків, 61022,
a.avksentiev@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

КАК СРАБОТАЛА ПРОПОРЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА «ОТКРЫТЫХ СПИСКОВ» НА МЕСТНЫХ ВЫБОРАХ 2020 Г. В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ?

Исследуется первая апробация Избирательного Кодекса на материале местных выборов 2020 года в Харьковской области с фокусировкой внимания на проблематике «открытых списков» и степени влияния преференциальных голосов избирателей на персональное распределение мандатов в местных советах. Рассчитан процент избирателей, которые воспользовались правом преференциального голоса на выборах в областной совет (в разрезе всех 14-ти округов и основных партий). Обосновывается, что по показателям пользования правом «преференциального голоса» и процентом недействительных бюллетеней избиратели Харьковского региона продемонстрировали высокую степень адаптивной готовности к новой электоральной системе.

Анализируются эффекты блокирующих механизмов, заложенных в электоральную систему, которые уменьшили влияние преференциальных голосов избирателей и сохранили контроль партийного руководства над персональным распределением мандатов в советах. Количественно оценено соотношение между мандатами, полученными по окружным спискам и единым закрытым спискам партий – соответствующие расчеты проведены для областного совета и 17-ти городских советов региона. На материале выборов в областной совет проанализирована интенсивность изменений очередности кандидатов в окружных списках – показано, что только в 20% случаев право на мандат получили кандидаты, базово размещенные партиями на «непроходных» местах. Обосновано, что введенная на местных выборах-2020 электоральная формула не сработала как система с «открытым списком» – по статистике персонального распределения мандатов в новоизбранных советах эта модель представляется чем-то средним между системами «гибких» и «закрытых» списков. В этой связи актуализирована необходимость дискуссии о тех нормах избирательного законодательства, которые снизили роль преференциальных голосов избирателей, и предложены соответствующие рекомендации по внесению изменений в Избирательный Кодекс.

Ключевые слова: местные выборы, электоральная система, открытые списки, преференциальные голоса, избирательная квота, окружные списки, распределение мандатов.

Oleksandr Fisun

Head of Department of Political Science,
Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Maidan Svobody, 4,
Kharkiv, 61022, Ukraine
fisun@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2716-0149>

Anton Avksentiev

Assistant professor, Ph.D in Political Science
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Maidan Svobody, 4,
Kharkiv, 61022, Ukraine
a.avksentiev@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

HOW OPEN LIST PROPORTIONAL REPRESENTATION WORKS IN THE 2020 LOCAL ELECTIONS AT KHARKIV REGION?

The article examines the first approbation of the Electoral Code on the material of the 2020 local elections in the Kharkiv region. The authors pay special attention to the effects of open lists systems and the degree of influence of preferential votes on the personal distribution of seats in local councils. The article calculates the percentage of voters who used the right of preferential votes in all 14 constituencies and main party lists. We argue that according to the indicators of the use of the preferential vote right and the percentage of invalid ballots, the voters of the Kharkiv region demonstrated a high degree of adaptive readiness for the new electoral system.

The article analyzes the effects of blocking mechanisms incorporated in the electoral system, which reduced the influence of preferential votes of voters and retained the control of the party leadership over the personal distribution of mandates in the councils. The ratio between the seats from the district lists and the unified closed party lists was quantified (based on election results for the regional council and 17 city councils of the region). The article analyzes the intensity of changes in the ballot position of candidates in the district lists on regional council elections. We demonstrate that only 20% of seats were received by candidates placed by the party leadership in a “no-pass” ballot position. The article argues that the electoral formula introduced in the 2020 local elections did not work as a system with open lists proportional representation. According to the statistics of the personal allocation of seats in the newly elected councils, this model seems to be something in between the systems of flexible and closed lists. In this regard, the article develops new arguments in the debate on how the norms of electoral legislation reduce the role of preferential votes of voters and proposes recommendations for amending the Electoral Code.

Keywords: local elections, electoral system, open lists, preference vote, electoral quota, district lists, allocation of seats.

Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року стали першими електоральними змаганнями, які пройшли за новим Виборчим Кодексом. Однією з головних його переваг, на якій наголошували автори, прихильники та лобісти, були так звані «відкриті списки», закладені у виборчу систему до Верховної Ради, а також до усіх місцевих рад з кількістю виборців понад 10 тисяч осіб. Насправді, навіть попередній аналіз тексту Виборчого Кодексу засвідчив, що закладена в нього електоральна формула для обрання депутатів, швидше, є системою «гнучких списків» (flexible-list proportional representation system) або системою «напів-відкритих списків» (semi-open list) – тобто такою, в якій кінцева черговість кандидатів у списках та їхнє проходження до рад залежить і від преференційних голосів

виборців, і від визначеною партіями стартової черговості. З точки зору внутрішньопартійної демократії, конкуренції, а також впливу виборців на персональний розподіл мандатів такі системи є чимось проміжним між «відкритими» та «закритими» списками, і ключове питання полягає в балансі – якою мірою виборці, а якою мірою партії впливають на проходження тих чи інших кандидатів до рад.

Якщо звзвати апіорі широкую класичну проблематику виборчих систем до сучасних західних емпіричних досліджень моделей «гнучких» списків (зокрема, відсотків користування виборцями «преференційним голосом», співвідношення впливу виборців та партій на персональний розподіл мандатів, ролі стартової нумерації в списку), варто відзначити деякі цікаві для порівняння

з українським контекстом розробки. Так, польські дослідники Адам Генджвілл і Яцек Рациборські наводять узагальнені дані своїх розрахунків, згідно з якими близько 20% мандатів розподіляються під впливом преференційних голосів виборців, тоді як 80% – залежно від стартової черговості списків, визначеної партіями (Gendźwiłł & Raciborski 2014). Багато уваги приділяється до національного кейсу Бельгії, де електоральна система дозволяє виборцям голосувати за партію, а також за одного чи декількох кандидатів з її списку. Пітер Тьессен зі співавторами наводять цікаві дані, що, по-перше, на місцевих виборах відсоток виборців, які користуються преференційним голосом, суттєво вищий, ніж на парламентських (74% проти 48%), по-друге, певний «бонус» мають перші номери списків, за яких у середньому голосує більше виборців, ніж за інші номери (Thijssen, Wauters & van Erkel 2018). Томас Доблер, фокусуючись на кейсі Швеції та її електоральної реформи, показує, як більш «гнучкі» списки (тобто такі, де інституційно закладено більший вплив преференційних голосів, а не стартової партійної черговості кандидатів) призводять до того, що більше виборців користуються правом підтримати конкретного кандидата, не обмежуючись партією (Däubler 2020). В іншій статті про шведський кейс звертається увага на те, як партії використовують підсумки персонального голосування за своїх кандидатів на місцевих виборах у якості своєрідного «праймеріз» та просувають більш популярних представників на позиції керівників місцевих осередків (Folke, Persson & Riecke 2016).

У нашому дослідженні ми не ставимо за мету порівняти статистичні ефекти від апробації нової виборчої системи на місцевих виборах в Україні з аналогічними показниками в європейських країнах. По-перше, об'єкт нашого дослідження звужено до підсумків виборів саме в Харківському регіоні, а не в усіх областях, по-друге, саму по собі першу апробацію системи не досить коректно порівнювати зі свіжими кейсами інших країн, де аналогічна модель застосовується вже багато електоральних циклів. У той же час вивчення в динаміці досвіду інших країн, де на парламентському та місцевому рівні використовуються системи з відкритими чи гнучкими списками, безумовно, є актуальним дослідницьким завданням, яке допоможе у досягненні головної мети – вдосконаленні

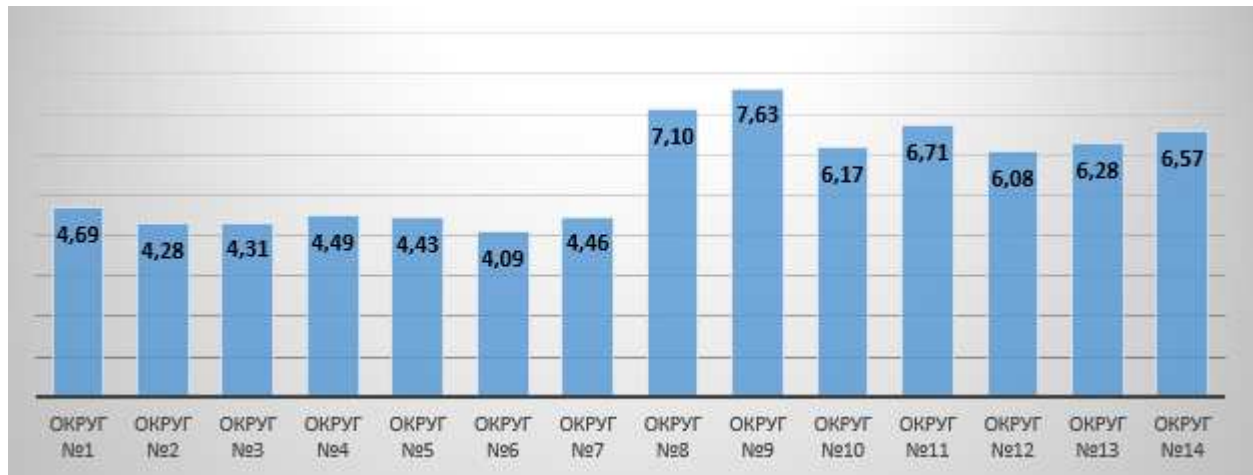
Виборчого Кодексу України. Безпосередньо ціллю цього дослідження була комплексна оцінка впливу преференційних голосів виборців на персональний розподіл мандатів в обласній та міських радах Харківського регіону, а також розробка базових рекомендацій щодо змін в електоральній формулі, які б наближали її саме до моделі «відкритих списків», збільшуючи вплив виборців, а не партійного керівництва.

У статті використані матеріали з дослідницького звіту Аналітичного центру «Обсерваторія демократії» «Випробування Виборчим Кодексом: аналіз результатів місцевих виборів у Харківському регіоні» (координатори дослідження – Олександр Фісун та Антон Авксентьев) за підсумками місцевих виборів-2020 (Обсерваторія демократії 2020). Джерело первинних емпіричних даних про результати виборів – сайт Центральної виборчої комісії (ЦВК 2020).

Перший блок наших розрахунків пов'язаний із рівнем готовності виборців Харківського регіону до користування системою «відкритих списків», який можна оцінити за підсумками голосування. Два ключових кількісних індикатори – це, по-перше, відсоток зіпсованих бюлетенів, та, по-друге, відсоток виборців, які скористалися опцією голосування за конкретного кандидата від обраної партії. Стосовно обох параметрів у експертному середовищі існував певний скепсис, і базова гіпотеза полягала в тому, що відсоток недійсних бюлетенів значно зросте, а багато виборців обмежиться голосуванням за партію, без використання преференційного голосу на користь конкретного кандидата. Скепсис багато в чому ґрунтувався на досвіді сусідніх країн, де вперше використовувалася електоральна система відкритих списків. Наприклад, Назар Бойко наводив дані, що після запровадження відкритих списків на місцевих виборах у Польщі відсоток недійсних бюлетенів зріс до 18%, а у Литві на місцевих виборах 2015 року 34% виборців не скористалися правом голосу за конкретного кандидату зі списку обраної партії (Бойко 2020).

Всупереч всім скептичним прогнозам, та третина виборців, яка прийшла на дільниці, продемонструвала готовність до правильного заповнення бюлетенів і голосування за конкретних кандидатів від обраних партій. Побоювання, що відсоток недійсних бюлетенів буде аномально високим – не підтвердилися (всього 5,5% з невеликим «перекосом» в сільську місцевість).

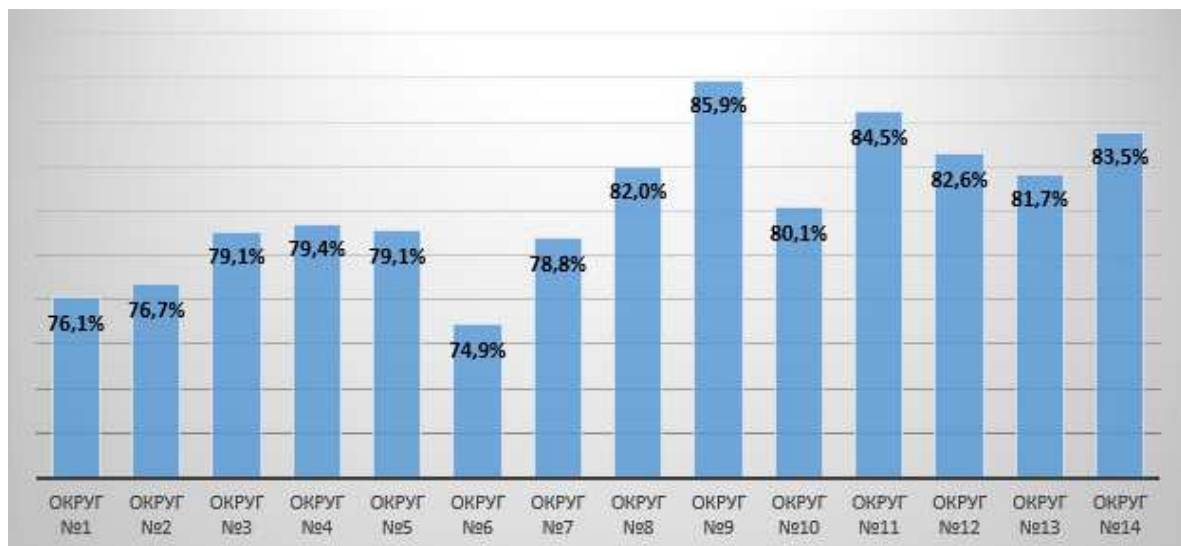
Діаграма 1. Відсоток недійсних бюлетенів у розрізі 14-ти округів

При цьому близько 80% виборців змогли правильно заповнити бюлетень, підтримавши не просто партію, а й надавши перевагу одному кандидату з її окружного списку. Цікаво, що в семи округах за межами обласного центру (№8 – №14) цей відсоток дещо вищий, ніж у

Харкові – тобто виборці там продемонстрували більш особистісно-орієнтоване голосування за конкретних кандидатів, а не тільки партійний бренд. Можливо, з цим частково пов'язаний і вищий відсоток недійсних бюлетенів у цих округах.

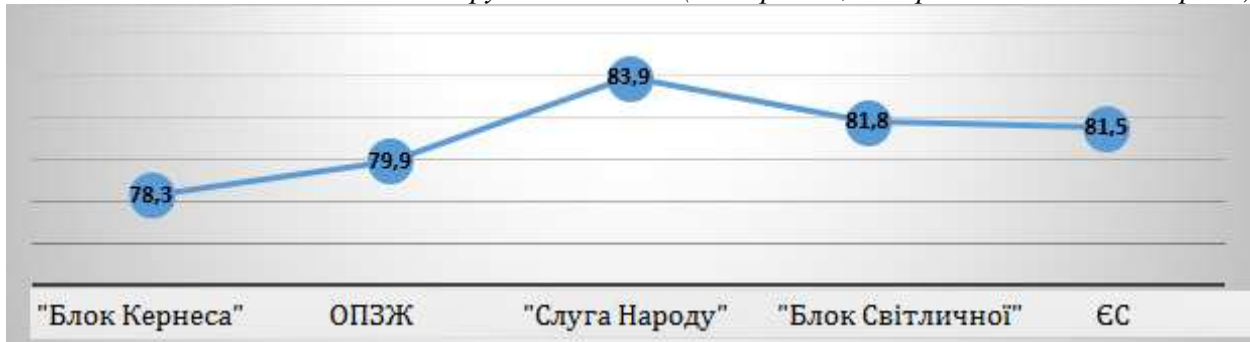
Діаграма 2. Відсоток виборців, що проголосували за кандидатів із окружних списків

Характерно, що цей відсоток практично ідентичний для виборців різних партій, що подолали бар'єр (трохи більше у «Слуги

народу» і «Блоку Світlichної», які за межами обласного центру отримали результати краще, ніж у Харкові).

Діаграма 3. Відсоток виборців, що проголосували за кандидатів із окружних списків (по партіям, які пройшли до обласної ради)

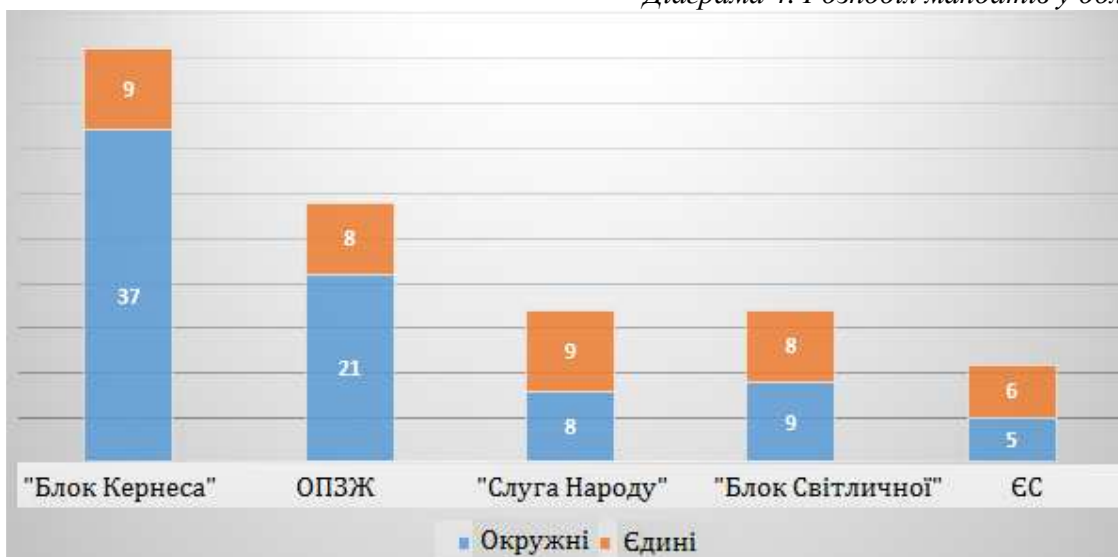
Таким чином, поєднання з двох факторів – зниження виборчої квоти через невисоку явку і 80% (від виборців, що дійшли), які скористалися правом проголосувати за конкретного кандидата – підвищило ймовірність «відкриття окружних списків» і зміни тієї черговості кандидатів, яку визначило партійне керівництво.

Другий блок розрахунків мав безпосередньо оцінити, наскільки «відкритими» виявилися списки, і чи вплинуло преференційне голосування виборців за окремих кандидатів на персональний розподіл мандатів у місцевих радах. Слід підкреслити, що всі наведені розрахунки досліджують саме результати голосування за новою системою, а не факти підсумкової реєстрації депутатами. Тобто випадки відмови від мандатів (добровільної – через паралельне обрання на іншу посаду, або «добровільно-примусової» – через тиск партій) у цих розрахунках враховані не були. Основним кількісним параметром тут

виступає співвідношення між депутатами місцевих рад, які обралися за єдиними та територіальними (окружними) списками: в першому випадку преференційні голоси виборців за конкретних кандидатів взагалі не мали впливу на черговість закритих єдиних списків партій, у другому – мали шанс вплинути на черговість, якщо відповідний кандидат набрав їх у кількості понад 25% від виборчої квоти.

На рівні обласної ради це співвідношення складає 2 до 1 на користь окружних списків – рівно 80 депутатів було обрано за окружними списками, тоді як 40 мандатів розподілилися між єдиними обласними списками партій. При цьому, тільки четверо з обраних за єдиними списками депутатів набрали 25% від виборчої квоти «персональних» голосів – абсолютна більшість у внутрішньопартійних рейтингах знаходилась досить низько і не змогла б розраховувати на мандат за чистої системи «відкритих списків».

Діаграма 4. Розподіл мандатів у обласній раді

Якщо проаналізувати це співвідношення для менших за розміром місцевих рад, то воно виявиться більш критичним з точки зору впливу виборців на персональний розподіл мандатів. Нижче в таблиці представлено відповідні співвідношення між

єдиними багатомандатними виборчими округами (ЄБВО) та окружними списками для 17-ти міських рад Харківщини – тільки в 8-ми з них більшість депутатів обралися за окружними (територіальними) списками.

Таблиця 5. Співвідношення мандатів у міських радах Харківщини

Громада	Мандатів	Фракцій	ЄБВО	% ЄБВО	Окружні	% Окружні
Богодучівська	34	6	23	67,6%	11	32,4%
Валківська	26	5	10	38,5%	16	61,5%
Балаклійська	34	4	17	50,0%	17	50,0%
Барвінківська	26	6	18	69,2%	8	30,8%
Ізюмська	34	4	12	35,3%	22	64,7%
Красноградська	26	4	11	42,3%	15	57,7%
Куп'янська	34	5	18	52,9%	16	47,1%
Лозівська	38	5	18	47,4%	20	52,6%
Первомайська	26	5	7	26,9%	19	73,1%
Дергачівська	34	4	11	32,4%	23	67,6%
Люботинська	26	6	15	57,7%	11	42,3%
Мереф'янська	26	5	15	57,7%	11	42,3%
Південноміська	26	6	16	61,5%	10	38,5%
Харківська	84	6	27	32,1%	57	67,9%
Вовчанська	26	5	18	69,2%	8	30,8%
Зміївська	34	4	14	41,2%	20	58,8%
Чугуївська	34	6	21	61,8%	13	38,2%

При цьому, не всі випадки проходження за окружними списками свідчать про те, що мандат здобув саме той кандидат, за якого проголосувало більше виборців, – іноді вирішальним фактором виявлялося стартове розташування (визначене партією) кандидатів у окружному списку. Повертаючись до рівня обласної ради, можна констатувати наявність 24-х випадків (рівно 20% від 120-ти мандатів облради), коли кандидатам, які спочатку були поставлені партією на «непрохідні місця», вдалося за допомогою своїх «персональних голосів» змінити черговість списку і пройти до ради (10 з них представляли «Блок Кернеса», 8 – ОПЗЖ, по 3 – «Слугу народу» і «Блок Світличної»). Загалом, якщо поглянути на всіх 120 кандидатів, які за підсумками голосування здобули право на депутатські мандати, то 72 з них (60%) подолали персональний бар'єр у вигляді 25% від виборчої квоти (1188 голосів). Найбільше таких кандидатів у «Блоку Кернеса» – 32, у ОПЗЖ – 19, у «Блоку Світличної» – 9, «Слуги народу» – 7, «Європейської солідарності» – 5.

Варто також зазначити, що визначення партією стартової черговості в окружних списках певним чином могло програмувати преференційне голосування виборців. Можна припустити, що частина виборців вписувала номер першого кандидата від окружного списку обраної партії, не бажаючи витратити час на вивчення всього списку (від 5 до 12-ти осіб). У класичній науковій літературі подібний ефект, коли виборець не бажає ранжувати альтернативи, а механічно відтворює стартову запропоновану черговість, отримав назву «donkey vote» – першочергово по відношенню до того, як в Австралії частина виборців поставилася до введення альтернативної преференційної системи (Masterman 1964). Ймовірно, навіть більш точним тут видається посилення на дослідження німецьких політологів Торстена Фааса та Харальда Шоена, які показали важливість саме першого номеру в окружному списку на матеріалі місцевих виборів у Баварії 2003 року (Faas & Schoen 2006).

Неможливо точно кількісно оцінити, у якій частці випадків голосування за перший

номер окружного списку є свідомим (часто перші позиції отримували об'єктивно більш сильні кандидати), а коли це було небажання витратити час на порівняння всіх альтернатив з боку виборців. Однак проілюструвати фактичну наявність механічного голосування за перший номер списку серед українських виборців можна кейсом паралельного балотування до Харківської міської та районної рад у межах територіально одного й того самого округу. Наприклад, кандидат від «Блоку Світличної» Олексій Андреев, який у межах Немишлянського району Харкова використовував опцію паралельного балотування, в окружному списку до міської ради був стартово розташований на 2-му місці і здобув 209 голосів, а в окружному списку до районної ради мав 1-е місце і отримав 521 голос. Такий випадок не є поодиноким для тих, хто балотувався паралельно до двох рад на одній території, але системно і точно оцінити «бонус» першим номерам в окружних списках не видається можливим.

Таким чином, наведені розрахунки дозволяють дійти таких висновків дослідження. По-перше, виборці в Харківському регіоні хоча й продемонстрували відносно невисоку явку (32,3%), проте досить активно (~80%) користувалися опцією преференційного голосування за конкретного кандидата зі списку обраної партії. На суттєвому зростанні зіпсованих бюлетенів запровадження нової електоральної системи не позначилось – на виборах до обласної ради недійсними було визнано 5,5% бюлетенів. По-друге, сама виборча система містила блокувальні механізми по відношенню до впливу на кінцевий розподіл мандатів у радах цих преференційних голосів виборців на користь конкретних кандидатів. Цих основних механізмів було три: (1) наявність паралельно з окружними єдиних закритих списків; (2) округлення в меншу сторону на етапі розрахунку мандатів для окружних списків і перенесення всіх залишків на рівень єдиних списків; (3) норма про «персональний бар'єр» голосів у розмірі 25% від виборчої квоти задля зміни черговості в окружних списках. У підсумку, особливо на рівні рад з відносно невеликою кількістю мандатів (до 34-х), «відкриті списки» спрацювали слабо, а більшість мандатів розподілилася між закритими єдиними списками партій. В обласній раді було зафіксовано співвідношення мандатів 2 до 1 на користь окружних списків, але лише 24 (20%) кандидати пройшли до ради саме

завдяки механізму «відкритих списків» – тобто знаходячись на стартово «непрохідних» місцях, зуміли подолати бар'єр персональних голосів, змінити черговість окружного списку та отримати право на депутатський мандат.

Відповідно до отриманих результатів дослідження, виглядає доцільним актуалізувати експертну, науково-прикладну дискусію щодо внесення змін до Виборчого Кодексу, тому що наразі декларована система «відкритих списків» не працює і контроль за персональним розподілом мандатів у радах, здебільшого, залишається у партійних керівників, а не виборців. Це, зі свого боку, є одним із чинників збереження таких негативних явищ, як торгівля «прохідними місцями» у списках та «парашутизму».

Рекомендації щодо вдосконалення існуючої виборчої системи (аналогічної за своєю суттю як для місцевих рад > 10 тисяч виборців, так і для Верховної Ради), на нашу думку, могли б стосуватися наступних перспективних напрямів. По-перше, прибрати «персональний бар'єр» у 25% від виборчої квоти для зміни черговості в окружних списках – справді «відкритими» окружні списки (як для місцевих рад, так і для парламентського рівня) стануть за умови, коли черговість кандидатів утворюється в порядку зменшення преференційних голосів виборців без додаткових штучних бар'єрів. По-друге, прибрати єдині закриті списки, на які припала більшість мандатів у невеликих місцевих радах та третина в Харківській обласній раді. По-третє, видається доцільним ввести обмеження щодо максимально допустимих відхилень у чисельності виборців у різних територіальних округах на виборах до однієї ради. Це сприятиме вирівнюванню пропорційного представництва територій, поставить кандидатів у більш рівні умови та зменшить розрив у «вазі голосу» виборців із різних округів. У середньостроковій перспективі це може знизити вплив регіональних партійних «політичних машин», які є важливою ланкою постійного відтворення системи неопатримоніальної демократії в Україні (див.: Фісун 2016).

ЛІТЕРАТУРА

Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. "Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski," *Decyzje*. 22: 47-69.

Thijssen, Peter, Wauters, Bram & van Erkel, Patrick. 2018. "Preferential voting in local versus national elections: the role of proximity revisited," URL:

https://www.researchgate.net/publication/322759407_Preferential_voting_in_local_versus_national_elections_the_role_of_proximity_revisited

Däubler, Thomas. 2020. "Do More Flexible Lists Increase the Take-up of Preference Voting?" *Electoral Studies*. 68 (December): <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102232>

Folke, Olle, Persson, Torsten & Riene, Johanna. 2016. "The Primary Effect: Preference Votes and Political Promotions," *American Political Science Review*. 110(3): 559-578.

Обсерваторія демократії. 2020. *Випробування Виборчим Кодексом: аналіз результатів місцевих виборів у Харківському регіоні / Аналітичний Центр "Обсерваторія демократії"*. Харків. URL: <http://od.org.ua/uk/дослідження-випробування-виборчим>

Офіційний вебсайт Центральної Виборчої Комісії. 2020. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori.html

Бойко, Назар. 2020. "Наскільки відкритими виявилися "відкриті списки"?". *Вокс Україна*. 2 грудня. URL: <https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/>

Masterman, C.J. 1964. "The Effect of the "Donkey Voting" on the House of Representatives," *Australian Journal of Politics and History*. X(2): 221-225.

Faas, Thorsten & Schoen, Harald. 2006. "The Importance of Being First: Effects of Candidates' List Positions in the 2003 Bavarian State Election," *Electoral Studies*. 25(1): 91-102.

Фісун, Олександр. 2016. "Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні", *Агора*. Вип.17: 9-13. URL: https://academia.edu/30425284/Неформальні_інститути_та_неопатримоніальна_демократія_в_Україні_I_nformal_Institutions_and_Ukraine_s_Neopatrimonial_Democracy

REFERENCES

Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. "Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski (How Do Voters Use Preferential Vote in Semi-Open PR System – The Case Of Poland)," *Decyzje*. 22: 47-69 (in Polish).

Thijssen, Peter, Wauters, Bram & van Erkel, Patrick. 2018. "Preferential voting in local versus national elections: the role of proximity revisited," URL:

https://www.researchgate.net/publication/322759407_Preferential_voting_in_local_versus_national_elections_the_role_of_proximity_revisited

Däubler, Thomas. 2020. "Do More Flexible Lists Increase the Take-up of Preference Voting?" *Electoral Studies*. 68 (December): <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102232>

Folke, Olle, Persson, Torsten & Riene, Johanna. 2016. "The Primary Effect: Preference Votes and Political Promotions," *American Political Science Review*. 110(3): 559-578.

Observatory of Democracy. 2020. *The Examining of Electoral Code: Analysis of the Results of Local Elections in the Kharkiv Region / Analytical Center the Observatory of Democracy*. Kharkiv. URL: <http://od.org.ua/uk/дослідження-випробування-виборчим> (in Ukrainian).

Official Website of Central Election Commission of Ukraine. 2020. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori.html (in Ukrainian).

Boyko, Nazar. 2020. "Naskil'ky vidkrytymy vuyavylsya "vidkryti spysky"? (How open were the "open lists"?). *Vox Ukraine*. 2 December. URL: <https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/> (in Ukrainian).

Masterman, C.J. 1964. "The Effect of the "Donkey Voting" on the House of Representatives," *Australian Journal of Politics and History*. X(2): 221-225.

Faas, Thorsten & Schoen, Harald. 2006. "The Importance of Being First: Effects of Candidates' List Positions in the 2003 Bavarian State Election," *Electoral Studies*. 25(1): 91-102.

Fisun, Oleksandr. 2016. "Neformal'ni instytuty ta neopatrymonial'na demokratiya v Ukrayini (Informal Institutions and Ukraine's Neopatrimonial Democracy)," *Agora*. 17: 9-13. URL: https://academia.edu/30425284/Неформальні_інститути_та_неопатримоніальна_демократія_в_Україні_I_nformal_Institutions_and_Ukraine_s_Neopatrimonial_Democracy (in Ukrainian).

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 pt, список літератури – 12 pt через півтора інтервали.

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 pt. **Прізвище, ім'я та по батькові** автора малими жирними літерами через кому – у правому куті - 12 pt., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 pt через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 pt., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – три анотації (українською, російською та англійською мовами (не менше 1800 знаків без пробілів). Переклад англійською має бути професійним. Перед російською та англійською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 pt. *курсивом*.

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Мордовець 2014: 243); (Від Майдану-табору 2014). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

ЛІТЕРАТУРА

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. "Where is Political Science Going?" *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André. 1999. "Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey," *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. "Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення," *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукут, С. 2016. "Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій," *Держава та регіони. Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

Norris, Pippa. 1996. "Candidate Recruitment." In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies*. London: Sage: 289-302.

Buonanno, Laurie. 2017. "The European Migration Crisis." In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Гелд, Девід. 2005. "Моделі демократії." В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.

Кузьо, Тарас. 2004. "Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект." В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.

Бжезінський, Збігнев. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.

Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.

Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

План дій ЄС з гендерних питань на 2016–2020 роки.
URL: <https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020>

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) транслітерацією. Якщо вся література англійською, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з джерел українською та російською мовою, ім'я та ініціали, місто видання, а також найменування видання пишемо латиницею (транслітерацією), а назву статті, книги, збірника – латиницею (транслітерацією) та у дужках даємо переклад на англійську. Якщо журнал має англійську

версію, даємо офіційну його англomовну назву, якщо ні, то даємо його латиницею, якщо мова йде про переклад – даємо оригінальне прізвище автора та у дужках після транслітерації назви статті, книги, збірника – їх оригінальні назви статті, книги, збірника. Якщо оригінал не англійською мовою, наприкінці в дужках вказуємо оригінальну мову видання. Наприклад:

Оригінальний варіант в списку літератури:

Фісун, Олександр. 2016. “Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні”, *Агора*. Вип.17: 9-13. URL:

https://academia.edu/30425284/Неформальні_інститути_та_неопатримоніальна_демократія_в_Україні_Informal_Institutions_and_Ukraine_s_Neopatrimonial_Democracy

Аджемоглу, Дарон, Робінсон, Джеймс. 2020. *Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи*. К.: Наш формат.

Gendźwiń, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. “Jak głośują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski,” *Decyzje* 22: 47-69.

Як це буде в Reference:

Fisun, Oleksandr. 2016. “Neformal’ni instytuty ta neopatrymonial’na demokratiya v Ukrayini (Informal Institutions and Ukraine’s Neopatrimonial Democracy),” *Agora*. No. 17: 9-13. URL: https://academia.edu/30425284/Неформальні_інститути_та_неопатримоніальна_демократія_в_Україні_Informal_Institutions_and_Ukraine_s_Neopatrimonial_Democracy (in Ukrainian).

Acemoglu, Daron & Robinson, James. 2020. *Vuz'kyy korydor. Derzhavy, suspil'stva i dolya svobody (The narrow corridor. States, societies, and the fate of liberty)*. K.: Nash format (in Ukrainian).

Gendźwiń, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. “Jak głośują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski (How Do Voters Use Preferential Vote in Semi-Open PR System – The Case Of Poland),” *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля:** зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, російською та англійською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Наукова ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 38

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 30.12.2020. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризограф. Ум. друк. арк. 15,1 Обл.-вид. арк. 18,9. № зам. 69/2020

№ зам. 69/2020 Наклад 100 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09